

HADİSLERDE “SEVGİ”

SEMRA BİLGİN EKİN

Hadislerde “Sevgi”

Semra BİLGİN EKİN

Kitap Adı	:	Hadislerde “Sevgi”
Yazar	:	Semra Bilgin Ekin
Editör	:	Prof. Dr. Muhammet Yılmaz
ISBN	:	978-625-7617-59-8
SAMER Yayınları	:	135
Genel Yayın Yönetmeni	:	Prof. Dr. Feyza Betül Köse
Dizgi & Kapak	:	SAMER

KSÜ Siyer-i Nebî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 27 09

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2025

Bu kitap, yzârın “Hadisler Bağlamında İnsanlar Arası İlişkilerde Sevginin Yeri ve Değeri ” adlı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş yayın halidir.

Sevgili anneciğim Süveybe Bilgin'e...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
-------------	---

- GİRİŞ -

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	10
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	10
3. Araştırmanın Metodu	11

- BİRİNCİ BÖLÜM - SEVGİ KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

1. Sevgi Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı	14
1.1. “المحبة” “el-Muhabbe” :.....	14
1.2. “المودة” “el-Mevedde” :.....	18
1.3. “الرحمة” “er-Rahme” :.....	19
1.4. “الرضا” “er-Rızâ” :.....	20
1.5. “العلق” “el-Alak” :.....	21
1.6. “الهوى” “el-Hevâ” :.....	22
1.7. “العشق” “el-‘İşk” :.....	23
2. Sevginin Psikolojik Yönü.....	23
3. Hadislerde Sevgi Çeşitleri.....	27

3.1. Allah Sevgisi	27
3.2. Peygamber Sevgisi.....	36
3.3. Doğa ve Çevre Sevgisi.....	44
3.4. Hayvan Sevgisi	49
3.5. Dünya ve Mal Sevgisi.....	53

- İKİNCİ BÖLÜM -
HADİSLERDE İNSAN SEVGİSİ

1. İnsanın Diğer İnsanları Sevmesi	58
1.1. Anne-Baba Sevgisi.....	58
1.2. Eş Sevgisi.....	66
1.3. Çocuk Sevgisi.....	76
1.4. Mümin Sevgisi	91
1.5. Gayrimüslime Muamelenin Ölçüsü	100
2. Hadislerde İnsanlar Arasındaki Sevgiyi Arttırmak İçin Emir ve Tavsiyeler	107
2.1. Yardımsever Olmak.....	107
2.2. Hastaları Ziyaret Etmek	111
2.3. Selâmlaşmak	114
2.4. Hediyeleşmek	116
3. Hadislerde İnsanlar Arasında Sevgiyi İhlal Edecek Tutum ve Davranışlar.....	118
3.1. Yalan Söylemek.....	118

3.2. Haset Etmek	121
3.3. Gıybet Etmek.....	123
3.4. Tecessüste Bulunmak	124
3.5.“Su-i Zan” da Bulunmak:.....	126
4. Sevginin Toplumsal Yapıya Etkisi.....	127
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	135

ÖNSÖZ

Kendisine bahşedilen melekeler sebebiyle diğer canlı varlıklardan daha üstün bir konuma yerleşen insanoğlu, duygusal olması hasebiyle de diğer varlıklardan ayrılır. Ancak sevmeye, iyilik yapmaya yatkınlığı olan insanın aynı ölçüde nefret etmeye ve kötülük işlemeye de bir temayülü olduğu inkâr edilemez. Bu iki zıt duyguya eşit mesafede yaratılan insan kendi akıbetini, bu konudaki seçimi yani kalbinde ve dolayısıyla yaşamında hâkim kılacağı duyguya göre belirlemektedir. Zira insanın kendini gerçekleştirebilmesi ve kendi dışındaki varlıklara karşı da insani bir tutum sergileyebilmesine sevginin yadsınamayacak bir güç kattığı muhakkaktır. Sevgi insanlar arasında birlik, beraberlik ve dayanışma ortamının oluşmasına katkı sunarken, bunun zıddı olan nefret duygusunun hâkim olması halinde de yıkıcı sonuçların vuku bulması kaçınılmazdır.

Kur'an ve sünnette sevgi konusu birçok yerde ele alınmış ve insanın varlıklara olan sevgisinin ölçüsü belirlenmiştir. Sevgi, bir duygu olarak müsbet gözüktse de, bu duygunun neye izafe edildiği oldukça önem arz etmektedir. Allah, insanı kendi zatına ve yarattığı bazı varlıklara karşı sevgi hususunda yönlendirmiş, onun kimi varlıklara sevgi beslemesini ise menetmiştir.

Bu çalışmamızda sevgi konusuna genel olarak değinsek de, sevgiyi bilhassa insan ilişkileri açısından ele aldık. Çalışmamız hususunda büyük bir iddiamızın olmamasıyla beraber, bu çalışmamızın akademik camiaya ufak da

olsa bir katkı sunmasını temenni ederim. Çalışmak bizden, başarı ise Allah'tandır.

Son söz olarak, çalışmam boyunca desteğini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Muhammet Yılmaz'a, değerli katkılarından dolayı kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali Osman Ateş'e, Prof. Dr. Feyza Betül Köse'ye, Prof. Dr. Mahmut Yeşil'e, Prof. Dr. Bekir Tatlı'ya, Doç. Dr. Rıdvan Yarba'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Nagihan Emiroğlu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışmamın yayımlanmasını üstlenen SAMER Yayınlarına emeklerinden dolayı müteşekkirim.

Semra BİLGİN EKİN

Mersin - 2025

- GİRİŞ -

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Bu araştırmanın konusu, hadisler bağlamında sevginin insanlar arası ilişkilerde yeri ve değerini incelemektir. Tezimizin ana konusu her ne kadar bu şekilde belirlenmiş olsa da insanın diğer varlıklara karşı olan sevgisine de yer verdik.

Hadis eksenli hareket ettiğimiz bu çalışmada, Hadis alanında Kütüb-i Tis'a'ya ve konuyla alakalı ele alınan hadislerin daha iyi anlaşılması açısından bu kaynakların şerhlerine müracaat ettik. Hadis alanıyla ilişkili olan Tefsir ve Siyer kaynaklarından da ulaşılabildiği oranda istifade ettik. Araştırma konumuz psikolojik zeminde de ele alınmaya muhtaç olduğundan, Psikoloji Bilimi de başvurulan diğer bir alandır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

İnsani ilişkilerin belli bir düzen içinde sürdürülebilmesi için hukuk kurallarının yanında sevginin de bulunması gerektiği bir gerçektir. Toplumun en küçük birimi olan aileden başlamak üzere toplumun bütün bireylerine varıncaya kadar huzur, güven ve dayanışmanın sağlanmasında sevginin rolü tartışılmazdır.

İslam; sevgi, saygı, adalet, şefkat, merhamet, hoşgörü gibi pek çok din ve kültür tarafından evrensel kabul edilen değerlere sahiptir. İslam, ihtiva ettiği

esaslar ve benimsediği ahlaki değerler ile huzurlu bir toplum inşasını hedeflemektedir. Ancak günümüz dünyasında maddenin ön planda olması, insanlar arası ilişkilerde çıkar, menfaat gibi kriterlerin temel alınması, bu yaşayış tarzının İşlam'ın hedefleriyle çeliştiğinin ve sevgi duygusunun geri planda bırakıldığının bir göstergesidir.

Sevgi, saygı ve hoşgörü gibi değerlerden kopuk olan fertlerden oluşan toplumlarda birlik ve beraberliğin bozulması kaçınılmazdır. Günümüz müslüman kesiminin, islamın temel bir dinamiği olan sevgi unsurunu gündemine alıp hayata karşı ona göre bir perspektif oluşturması birlik ve beraberliğimiz açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Sevgiyi toplumsal bağlamdaki dönüştürücü gücü açısından temel bir unsur olarak gördüğümüzden, sevgi temelinde bir tez çalışması yapmayı amaçlamaktayız. Hadislerde insan sevgisi bağlamında sevgi konusunu ele alan mevcut bir çalışmayla karşılaşmadığımızdan, belirlediğimiz alanda yapacağımız çalışmanın önem taşıdığını düşünüyoruz. Kur'an-ı Kerim'den sonra müslümanlar için en muteber kaynak olan hadisler ışığında insan ilişkilerinde sevginin değerini tespit etmenin, huzurlu ve birbirine kenetlenmiş bir toplumun oluşmasına katkı sunacağını umuyoruz.

3. ARAşTIRMANIN METODU

Araştırmanın konusu hadisler bağlamında sevgi olması hasebiyle öncelikli olarak muteber hadis kaynaklarından istifade edilmiştir. Ancak bunun Kütüb-i Tis'a ile sınırlandırılmasını tercih ettik. Bu kaynaklardan konuyla alakalı hadisler derlenirken şerhlere de başvurduk.

Araştırmada her ne kadar hadis metinleri temel alınarak bir  er eve oluşturulsa da, konuyla alakalı Kur'an ayetleri hadislerle birlikte zikrettiki. Tefsir kaynaklarına başvurulurken modern dönemdeki müfessirlerin görüşlerine de yer verdik.

Tez çalışmamızın konusu olan “sevgi” kavramı ve bununla ilişkili birçok kavram semantik açıdan da ele alınmaya çalıştık. Bu kavramların ayet ve hadislerde geçtiği yerler örneklendirme yoluna gidilerek belirttik.

“Sevgi” Psikoloji alanını da ilgilendiren bir konu olması hasebiyle bu alanda sevgi konulu birçok eser mevcuttur. Bu eserlerden elde edebildiğimiz veriler, ayet ve hadis metinlerinden yola çıkarak ulaştığımız neticeyi desteklemesi açısından çalışmamıza katkı sunmuştur.

- BİRİNCİ BÖLÜM -
SEVGİ KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

1. SEVGİ KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Sözlük anlamı, “İnsanı gereğinde özveriye götürecek olan bir şeye ya da bir kimseye bağlılık duygusu, herhangi bir şeye karşı duyulan ilgi”¹ demek olan sevgi kelimesi Arapçada birden çok kelimeyle ifade edilir. Bu başlık altında Arapçada sevgi kelimesini doğrudan karşılayan ve sevgi kelimesiyle yakın anlama gelen kavramları inceleyeceğiz.

1.1. “المحبة” “el-MUHABBE”:

Dilimizde “muhabbet” olarak telaffuz edilen “el-muhabbe” kavramı nefret kelimesinin zıddıdır. Çok sevmek demektir.² Muhabbet kelimesinin; “el-hubb”, “el-hibab”, “el-habib”, “el-hıbb” gibi sevginin farklı durumlarını ifade eden türevleri bulunmaktadır.³

Kökü “حب” olan muhabbet kelimesi şu beş anlamı ihtiva etmektedir:

¹ Demiray, Kemal, *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, Anka Ofset, İstanbul, 1988, 721.

² İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut tr, “h-b-b”, I, 289-290.

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “h-b-b”, I, 289-290.

1-) “Saflık ve Beyazlık” anlamına gelir.⁴ Araplar, dişlerin beyazlığı, saflığı ve parlaklığını ifade etmek için “حب الاسنان” (Habeu’l-Esnân) tabirini kullanır.⁵ Bu anlamıyla “muhabbet”, sevginin katıksız halini ifade eder.⁶

2-) “Yükseklik ve Zuhur Etme” manasına gelir. Şiddetli yağmur yağdığında yükselen suyun üzerinde oluşan su kabarcıklarına “الحباب” (el-Habâb) denir.⁷ Buradan yola çıkılırsa kelimenin, kalbin sevdiğine özlem duyduğu zaman sevdiğine kavuşma arzusuyla coşması ve galeyana gelmesi manasını taşıdığı söylenebilir.⁸

3-) “Sebat ve Devamlılık” manasında kullanılır. Devenin çöküp ayağa kalkmaması hali bu kökle ifade edilir.⁹ Bu mana esas alındığında kalbin, sevdiğini anmaktan vazgeçmemesi ve onu her an hatırlaması anlamı çıkar.¹⁰

4-) “Bir şeyin özü” manasına gelmektedir. “حب” kökünden geldiğini söyleyenlere göre “habbe” her şeyin özü, çekirdeği anlamlarına gelir. Hububatın her bir tanesine “Habbe” denmektedir.¹¹ Bitki ve ağaçların özü için de bu kelime kullanılır.¹² “حبة القلب” (Habbetü’l-Kalb) tabiri ise kalbin özü anlamına gelir. Buna göre sevgi kalbin en merkez noktasında gerçekleşmektedir.¹³

⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *Medâricü’s-Sâlikin*, I-III, (thk. ve ta’lik Muhammed Mu’tasım Billahî’l-Bağdadi), Daru’l-Kitabi’l Arabi, Beyrut 2003, III, 11.

⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, *Ravzatu’l-Muhibbin ve Nüzhetü’l-Müştakîn*, Dâru’n-Nübelâ, Beyrut tr, 17; İbn Kayyim el-Cevziyye, *M. Sâlikin*, III, 11.

⁶ Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü’l-Kuşeyrîyye*, I-II, (thk. Abdülhalim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerif, Dâru’l-Me’arif, Kahire tr, II, 148.

⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, II, 148; İbn Kayyim, *Ravzatu’l-Muhibbin*, 17.

⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, II, 148.

⁹ İbn Kayyim, *Medâricü’s-Sâlikin*, III, 11; Kuşeyrî, *Risâle*, II, 148; İbn Kayyim, *Ravzatu’l-Muhibbin*, 17.

¹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, II, 148.

¹¹ İbn Kayyim, *Medâricü’s-Sâlikin*, III, 12.

¹² İbn Kayyim, *Ravzatu’l-Muhibbin*, 17.

¹³ İbn Kayyim, *Medâricü’s-Sâlikin*, III, 12.

5-) “Muhafaza etmek ve tutmak” manasına gelir. Suyu tutan ve koruyan kaba “حب الماء” (Hıbbu’l-Ma’) tabiri kullanılır.¹⁴ Buna göre kap nasıl ki içinde tuttuğu sudan başka bir şeye yer bırakmıyorsa, kalp de sevdiğinin dışında başka bir şeye yer vermez.¹⁵

“Muhabbet” kelimesi kök ve müştaklarıyla beraber Kur’an ve hadiste çokça kullanılmaktadır. Kur’an’da, “حب” kelimesinin “sevmek” anlamında kullanılışıyla ilgili şu ayetler örnek olarak verilebilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”¹⁶

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

“De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, Peygamber’inden ve O’nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”¹⁷

İlgili kelimenin sevmek anlamında kullanıldığı bazı hadisler ise aşağıdaki gibidir:

¹⁴ İbn Kayyim, Medâricü’s-Sâlikin, III, 12.

¹⁵ Kuşeyrî, Risâle, II, 149.

¹⁶ Maide, 5/54.

¹⁷ Tevbe, 9/24.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ " الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ "

Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişi sevdiğiyle beraberdir."¹⁸

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَجُلًا، كَانَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَرَّ بِهِ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لِأُحِبُّ هَذَا . فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " أَعْلَمْتُهُ " . قَالَ لَا قَالَ " أَعْلِمُهُ " . قَالَ فَلَحَقَهُ فَقَالَ إِنَّ أُحِبُّكَ فِي اللَّهِ . فَقَالَ أَحَبَّكَ الَّذِي أَحْبَبْتَنِي لَهُ .

Hz. Enes b. Malik'den rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'in (sav) yanında iken oradan geçen başka birisi için "Ey Allah'ın Rasulü, ben bu adamı seviyorum" der. Peygamber (sav) de ona "Peki sen bu sevgini kendisine bildirdin mi" diye karşılık verir. Adam da "Hayır" der. Hz. Peygamber ona "Git sevdiğini bildir" der. Bunun üzerine adam o kimseye gidip "Ben seni Allah için seviyorum" der. Diğer adam da buna karşılık olarak "Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin" cevabını verir.¹⁹

عَنْ أَبِي ذَرٍّ " أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ " ذَرٍّ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ebû Zer (r.a)'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Amellerin (Allah'a) en sevimli olanı Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir."²⁰

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " كَانَ مِنْ دُعَاءِ دَاوُدَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ اللَّهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي وَأَهْلِي وَمِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ " .

Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Dâvûd Peygamber şöyle de duâ ederdi: "Allah'ım senden seni sevmeyi, seni seven kişileri sevmeyi, senin sevgine

¹⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993, Edeb, 96 (Had. No: 5816, 5817).

¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, I-VII, (thk. Şuayb el-Arnaûd vdğ.), Dâru'r-Risâleti'l-Alemyiye, Dimaşk 2009, Edeb, 121 (Had. No: 5125).

²⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet, 3 (Had. No: 4599).

ulaştıran ameli yapmayı isterim. Allah’ım senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle.”²¹

1.2. “المودة” “el-MEVEDDE”:

“Muhabbet, dostluk” anlamlarına gelir. “Vüdd” ve “Meveddet” kelimeleri “ود” fiilinin mastarlarıdır.²² Sevginin en halis, en latif ve en narini “الود” kelimesiyle ifade edilir. Nasıl ki “الرأفة” (re’fet) kelimesi rahmetteki şefkat ve merhametin çokluğunu anlatmak için kullanılıyorsa “الود” (vüdd) kelimesi de sevginin çokluğunu ifade etmek için kullanılır.²³

Kelimenin Kur’an’da birden çok kullanımı bulunmaktadır. “الود” kelimesinin sevgi anlamında kullanıldığı bir ayet şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا

“İnanıp salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.”²⁴

Allah’ın isimlerinden olup seven ve sevilen anlamına gelen “ودود” kelimesi hem Kur’an hem de hadiste kullanılmıştır.²⁵

“ود” kelimesi bazı hadislerde dost anlamında kullanılmıştır. Şöyle ki:

" إِنْ أَبْرَ الْبِرَّ صَلََةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وَدِّ أَبِيهِ "

Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: Şüphesiz ki en makbul iyilik evladın baba dostlarına sılada bulunmasıdır.²⁶

²¹ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Câmi’u’t-Tirmizî*, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şakir vdğ.), Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbi, Mısır 1962-1977, Deavat, 73 (Had. No: 3490).

²² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “v-d-d”, III, 453, 454.

²³ İbn Kayyim, *Ravzatu’l-Muhibbin*, 46.

²⁴ Meryem, 19/96.

²⁵ Buruc, 85/14; Tirmizî, Deavat, 30 (Had. No: 3419).

²⁶ Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*, I-V, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru İhyâ’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire 1991, Birr, 4 (Had. No: 2552).

1.3. “الرحمة” “er-RAHME”:

“Acıma, şefkat, merhamet, yufka yüreklilik” manalarını ihtiva eder.²⁷ Rahmet, acınacak durumda olan kimseye şefkat ve merhamet göstermektir. Merhamet ve acıma duygusu da iyilik yapmayı gerektirir.²⁸

Allah’a nispet edildiğinde; O’nun “ihsan etmesi, lütuflandırması ve nimet bahşetmesi” anlamına gelen “rahmet” kelimesi, insan için kullanıldığında, “yufka yüreklilik, acımak, şefkat göstermek” anlamlarını içerir.²⁹

Allah’ın isimlerinden olan “Rahmân” ve “Rahîm” kelimeleri “rahmet”ten müştak olup rahmetin çokluğu manasına gelir.³⁰

Aşağıda zikredilen ayette rahmet ve sevgi kelimelerinin birlikte vurgulanması, rahmet ve sevgi ilişkisini göstermektedir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”³¹

Aşağıda geçen ayette de “rahmet” kelimesinden müştak olan “rahim” kelimesi “vedüd” kelimesiyle birlikte zikredilmiş, böylece rahmet ve sevgi ilişkisine vurgu yapılmıştır.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ ثُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “r-h-m”, XII, 230.

²⁸ Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtü Elfazi'l-Kur'an*, (thk. Safvân Adnan Dâvudî), Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut 2009, “r-h-m”, 347.

²⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, “r-h-m”, 347.

³⁰ Komisyon, *Mu'cemü-l Vasît*, Mektebetü's-Şurûk'd-Devliyye, Mısır 2004, “r-h-m”, I, 335.

³¹ Rum, 30/21.

“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.”³²

Rahmet kelimesi bazı hadislerde de sevgi anlamına gelen kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى ".³³

“Bütün mü’minleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücûd misâli görürsün. O vücûdun bir organı hastalanınca, vücûdun diğer kısımları birbirlerini hasta organın elemine -uykusuzlukla harekete- ortak olmaya çağırırlar.”³³

1.4. “الرِّضَا” “er-RIZÂ”:

“Rıza” kelimesi; öfke, gazap ve hoşnutsuzluğun zıddıdır.³⁴ Bu bakımdan “muhabbet”le aynı manadadır. Her ikisi de, insanın fıtratı gereği arzu ettiği şeydir.³⁵

“Rıza” kelimesinin öfke ve gazap kelimelerinin zıddı olarak Kur’an ve hadisteki kullanımına dair şu örnekler zikredilebilir:

أَقِمْنَ اتَّبِعِ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Allah’ın rızasını gözetenle Allah’ın hışmına uğrayan bir olur mu hiç? Berikisinin yeri cehennemdir. Cehennem ise ne kötü bir varış noktasıdır.”³⁶

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

³² Hûd, 11/90.

³³ Buhârî, Edeb, 27, (Had. No: 5665); Müslim, Birr, 66 (Had. No: 2586); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şu’ayb el-Arnaûd vdğ., I-L, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1995-2001, XXX, 330 (Had. No: 18380).

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “r-d-y”, XIV, 323.

³⁵ Bulut, Halil İbrahim, “Rıza”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 56.

³⁶ Âli-İmrân, 3/162.

“Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl, cennetime gir!”³⁷ Ayete göre nefs-i mutmainne derecesine ulaşan insanın iç çatışmaları yatışmış, sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur; o Allah ile olduğu gibi insanlarla ve kendisiyle de barışıktır; dolayısıyla huzur ve tatmin içerisinde. İnsan için en büyük saadet, kulluktaki kemali sayesinde rabbini kendisinden hoşnut etmiş, rabbi tarafından ödüllendirilerek kendisi de O’ndan hoşnut kalmış olmasıdır. Allah Teâlâ’nın cennetine kabul ettiklerini “Benim kullarım” diye anması iltifatların en güzelidir. Bu sevgi ve hoşnutlukların kullara kazandırdığı son nimet ise cennete kabul edilmeleridir.³⁸

"اللَّهُمَّ أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ".

“Allah'ım senin gazabından senin rızana; Azabından da affına sığınırım! Hem senden sana sığınırım! Sana karşı senayı bitiremem! Sen kendini nasıl sena ettinse öylesin!”³⁹

1.5. “العلق” “el-ALAK”:

Birçok manası olan “علق” kelimesi “âşık olmak, muhabbet etmek” manalarını da içerir.⁴⁰

“Alak” kelimesinin, Kur’an’da “خلق الانسان من علق” ayetinde “yapışıp ilişmek, her türlü kan, uyuşuk kan” gibi manalarının yanı sıra, manevi anlamda “alaka” gibi aşk ve sevgi manaları da vardır. Bundan yola çıkarak denilebilir

³⁷ Fecr, 89/27-30

³⁸ Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, DİB Yayınları, Ankara 2014, V, 622.

³⁹ Müslim, Salat, 222 (Had. No: 486).

⁴⁰ Âsım Efendi, *Kâmûsü'l Muhit Tercümesi (el-Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhit)*, I-VI, çev., Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, “a-l-k”, V, 4108.

ki, Allah yaratma aşamasında insana sevgi ve alâka gösterip onu var etmiştir.⁴¹

“علق” kelimesinin sevgi manasındaki kullanımına sahih hadis kaynaklarında rastlayamamak da, başka hadis kaynaklarında söz konusu kelimenin sevgi anlamında kullanıldığı hadisler bulunmaktadır.⁴²

1.6. “الهِوى” “el-HEVÂ”:

Heva kelimesi, sevgide ileri gitmek anlamına gelir. İnsanın bir şeyi sevmesi ve bu sevginin kalbin meylettiği diğer şeylere galebe çalması demektir. Kelime, iyi ve kötü eğilimler için kullanılmaktadır.⁴³

İlgili kelimeyi, nefsin şehvete meyletmesi olarak da tanımlayanlar olmuştur. Bundan dolayı nefsinin arzularına uyan kimselerin sonu dünyada her türlü bela, musibet; ahirette ise cehennem olacaktır.⁴⁴

“Heva” kelimesinin Kur’an’daki kullanımına dair, şu ayet örnek olarak verilebilir:

فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.”⁴⁵

“Heva” kelimesi şu hadiste arzu, istek anlamında kullanılmıştır:

حَدَّثَنَا أَبُو كَرَيْبٍ، مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللَّاتِي وَهَبَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقُولُ وَتَهَبُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا فَلَمَّا أُنْزِلَ

⁴¹ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Neşriyat, 1979, VIII, 5951.

⁴² İbnü'l-Esir, Mecdüddin el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, I-V, (thk. Tahir Ahmed ez-Zavi, Mahmud Muhammed et-Tanâhi), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arab-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut tr, III, 290.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “h-v-y”, XV, 372.

⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 849.

⁴⁵ Kasas, 28/50.

اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ { تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ } قَالَتْ قُلْتُ وَاللَّهِ مَا أَرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ لَكَ فِي هَؤَالِكِ.

Hız. Aişe'den nakledildiğine göre o şöyle dedi: "Ben kendilerini Rasulullah (s.a.v.)'a bağışlayan kadınları ayıplar da: Hiç kadın kendini hibe eder mi! derdim, Allah (Azze ve Celle):(O kadınlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini kendine alırsın. Boşadıklarından arzu ettiğini almanda sana bir mes'ûliyet yoktur.) âyet-i kerimesini indirince: Vallahi Rabbinin senin arzunu hemen yerine getirdiğini görüyorum, dedim."⁴⁶

1.7. "العشق" "el-'İŞK":

Dilimizde "aşk" olarak kullanılan kelimenin arapça aslı "ışk" olup sözlükte; "Bir kimsenin sevdiği mahubdan gayrı nazarında dilber ve mahub olmayıp nazarını ona hasreylemek, ifrat üzere muhabbet eylemek" demektir.⁴⁷ Sevenin sevdiğinde herhangi bir kusur ve noksanlık görmeyip, ona hastalık derecesinde tutkulu olmasıdır.⁴⁸

Kur'an ve muteber hadis kaynaklarında aşk kelimesi kullanılmamaktadır. Sahih kabul edilmeyen bazı kaynaklarda ilgili kelimenin kullanımına rastlamak mümkündür.⁴⁹ Ancak bu, yaygın bir kullanım değildir.

2. SEVGİNİN PSİKOLOJİK YÖNÜ

Bir duygu çeşidi olan sevgi gelişen ve geliştirilebilen bir özelliğe sahiptir. Scott Peck psikiyatri alanında yaptığı klinik çalışmalarının yanı sıra, kendi gözlemleri sonucu sevgiyi şöyle tanımlar: "Sevgi insanın kendi benliğini -

⁴⁶ Müslim, Rıda, 49 (Had. No: 1464).

⁴⁷ Âsım Efendi, *Kâmûsü'l Muhit Tercümesi*, V, 4102; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "a-ş-k", X, 252.

⁴⁸ Küçük, Raşit, *Sevgi Medeniyeti*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, 20.

⁴⁹ Harâîti, Muhammed b. Câfer Ebû Bekr, *Hadislerde Sevgi ve Aşk*, çev., Yusuf Eğinç, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2009, 57.

kendisinin ya da bir başkasının ruhsal tekâmülünü desteklemek amacıyla genişletme iradesidir.”⁵⁰ Buna göre insanın gerçek sevgiyi gerçekleştirebilmesi için kendini insanların ruhsal gelişimine adanması gerekir. Ancak ilk adım olarak kişinin kendisinden başlaması gerekir. Zira insan kendini sevmeden ve gücünü beslemeden başkalarını sevmez ve onlara güç kaynağı olamaz. Esasen sevgi dairesel bir süreçle gerçekleşir. İnsan, kendi benliğini başarılı bir şekilde genişletmesiyle daha geniş bir varoluş pozisyonuna ulaşır. Böylece başka insanların da tekâmülünü amaçlayan kişi aslında kendi tekâmülünü de gerçekleştirir. Nihayetinde insanın kendine duyduğu “öz-sevgisi” ile başkalarına duyduğu sevgi aynı paralelde gitmekle kalmaz, zamanla onlar birbirinden ayırt edilemez olur.⁵¹

Batı dünyasında kendini sevmenin bencillik olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır. Calvin, insanın kendini sevmesi için “en tehlikeli veba” tanımını yapar. Freud’a göre de kendini sevme narsisizmle eş anlamlıdır. O, bencil insanın narsist olduğunu ve sevgisini başkalarından çekip kendisine yönelttiğini düşünür.⁵² Ancak bencil insan kendi odaklı yaşar. Dış dünyayla da oradan ne kadar koparabildiği oranda ilgilenir. İnsanları kendisine sağlayacağı yarar açısından değerlendirir. Başkalarının gereksinimleri, düşünceleri onu ilgilendirmez ve onlara saygı duymaz. Böyle bir kişiliğe sahip olan kişi esasen sevmekten yoksundur. Kendisini de gerçek anlamda sevmez. Yaşadığı tatminsizlik ve mutsuzluğu başkalarından zorla almaya çalışır.⁵³ Dolayısıyla bencilliği insanın kendisini sevmesi olarak tanımlamak son derece yanlış olur. Bilakis insanın kendine duyduğu sevgi ve saygı, kendi dışındaki varlıklarla bütünleşmesini, onlara da sevgi ve saygı ekseninde bakmasını sağlar.

⁵⁰ Peck, M. Scott, *Az Seçilen Yol*, çev., Semra Ayanbaşı, Akaşa Yayınları, İstanbul 2016, 79.

⁵¹ Peck, *Az Seçilen Yol*, 80-81.

⁵² Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, çev., Özden Saatçi Karadana, İlya Yayınevi, İzmir 2009, 71-74.

⁵³ Fromm, *Sevme Sanatı*, 73-74.

Leo Buscaglia, gerçek anlamda kendini seven insanın kendisine ilgi duyması, özen ve saygı göstermesi yanında kendi benzersizliklerini keşfedip onları koruma yolunda mücadele etmesi gerektiğini söyler. Ona göre kişi, kendi potansiyelini, yeteneklerini keşfedip onları bir düzene koyma noktasında kendisine karşı daima bir meydan okuma halindedir. Bu durum onun; yeteneğinin elverdiği kadar çok seven, çok duyumsayan ve çok zeki bir insan olmaya çalışmasına neden olmalıdır.⁵⁴

Peck'e göre, amacı insanların ruhsal tekâmülü olan sevginin oluşması için bir his beklenmesi gerekmez. Zira gerçek sevgi duygusal olmaktan çok iradi bir adanmışlıktır.⁵⁵ Bu yolda insanı başarıya götürecek olmazsa olmaz kurallardan bazıları; dikkat, cesaret ve bağlılıktır.

Dikkat bir irade eylemidir. Modern psikanalizin yaptığı incelemeye göre iradenin kaynağında dikkat veya niyet vardır. İradeyi kullanma çabası esasında dikkat etme çabasıdır. Bu, insanın dikkatini bir nokta üzerinde tutmaya zorlamasıdır. Dikkatini verme, sevgi duyulan kişiye özen, ilgi gösterilmesidir ve onu hoşnut etmek için çaba sarf etmeyi gerektirir.⁵⁶ Sevginin özen ve ilgi göstermesi en bariz şekilde annenin çocuğuna olan sevgisinde görülür. Anne çocuğunu büyütürken onun beslenmesine itina eder, yıkanma, giyinme gibi çocuğun bakımıyla ilgili yapılması gereken işlemleri ihmal etmez, onu rahat ettirmek için her türlü çabayı gösterir. Çocuğuna karşı bu şekilde davranmayan annenin sevgisinden ise şüphe edilir. Erich Fromm'un dediği gibi, "Sevgi, sevdiğimiz şeyin yaşaması ve gelişmesi için duyduğumuz etkin ilgidir."⁵⁷ Dolayısıyla ilgi, özen ve çabanın olmadığı ilişkilerde sevginin varlığından söz edilemez.

Peck'e göre dikkat etmenin en önemli yolu dinlemektir. Karşıdaki insanı gerçek anlamda dinlemek ona yoğunlaşmayı gerektirir. Özellikle çocukları

⁵⁴ Buscaglia, Leo, *Sevgi*, çev., Nejat Ebcioğlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul tr, 136-137.

⁵⁵ Peck, *Az Seçilen Yol*, 119.

⁵⁶ Peck, *Az Seçilen Yol*, 121-122.

⁵⁷ Fromm, *Sevme Sanatı*, 37.

kazanma konusunda bu yöntem çok etkili olmaktadır. Çocuğu ona dikkatini vererek dinlemek, onun kendisini değerli hissetmesini sağlayacaktır. Böylece kendini değerli hisseden çocuk değerli şeyler söylemeye başlayacaktır. Ayrıca çocuğu dinlemek onu daha iyi tanıma fırsatı verip ona daha çok şey öğretme imkânı sunacaktır. Son olarak da kendisine değer verildiğini gören çocuk da karşısındakine değer verecektir. Böylece bu döngü insanların tekâmül etmesini sağlayacaktır. Zira değer değeri yaratır. Aynı şekilde sevgi de sevgiyi doğurur.⁵⁸

Kişinin kendisinin veya başkasının ruhsal tekâmülünü gerçekleştirebilmesi için cesaret gerekir. Çünkü cesaret insanda var olan korkuya ve tembelliğin ataletine rağmen harekete geçmek demektir. Ancak her türlü cesaret sevgi kapsamında değildir. Cesaretin bir sevgi eylemi olması için ruhsal tekâmüle yönelik gösterilmesi gerekir.⁵⁹

Gerçek sevgi içeren her ilişkinin temelinde bağlılık duygusunun olması gerekli koşullardan biridir. Derin bir bağlılık, ilişkinin başarılı olmasının garantisi olmasa da, ilişkiyi sürdürmeye yardımcı olan ana etkenlerden biridir. Bağlılık duygusunun evlilikte çiftler arasında yaşanan sorunların sağlıklı bir şekilde giderilmesinde büyük bir etkisi vardır. Bilhassa çocukların bu duyguyu hissetmesi önem arz etmektedir. Sürekli terk edilme korkusu yaşayan çocuk, belirsizlik ortamında büyüdüğünden psikolojik olgunluğa erişemez.⁶⁰

Bağlılık duygusuyla kimi zaman karıştırılan bağımlılık duygusu ise sanıldığı gibi sevgi kaynaklı değildir. O, sevgiden ziyade kişinin yaşama tutunması için bir gerekliliktir. Peck’in ifadesiyle, “Bağımlılık, bir başka kişinin kendisiyle aktif biçimde ilgilendiğini kesin olarak bilmeden insanın bütünlüğü hissedememesi ya da yeterli biçimde işler yapamamasıdır.”⁶¹

⁵⁸ Peck, *Az Seçilen Yol*, 127.

⁵⁹ Peck, *Az Seçilen Yol*, 121.

⁶⁰ Peck, *Az Seçilen Yol*, 142.

⁶¹ Peck, *Az Seçilen Yol*, 97.

Bağımlılık duygusuna sahip olan kişi, sevdiğini düşündüğü eşi, çocuğu veya herhangi bir yakınının aşırı ilgisi olmadan bir varlık gösteremez. Onlar tarafından reddedildiğinde ise intihar vakalarına gidebilecek olağanüstü tepkiler gösterebilir. Esasında bu durum patolojiktir ve kişilik bozukluğun en önemli tezahürüdür. Bu tür insanlar kendi gerçek kimlikleriyle var olamazlar. Çünkü kendilerini tümüyle ilişkileriyle bağdaştırırlar. Peck'in "pasif bağımlı" diye adlandırdığı bu tür kişilerin ilişkisi her ne kadar derin gözüксе de aslında çok yüzeyseldir. Zira bu tür kişiliğe sahip olanlar bağlandıkları kişiyi kaybettikleri takdirde içlerinde duydukları büyük boşluğu doldurma amacıyla yeni arayışlara yönelebilir ve bu ihtiyaçlarını tatmin edecek, kendisine tutunacak birini kısa sürede bulabilirler.⁶²

Peck'e göre pasif bağımlılığın sebebi, sevgi eksikliğidir. Çocuğun ebeveyninden yeterli sevgi ve ilgiyi görememesi, onun ileriki döneminde içsel olarak büyük bir boşluk, hayata dair de bir güvensizlik hissetmesine yol açacaktır. O kendisinin sevebilir olması hususunda kuşku duyduğundan, bu ihtiyacını karşılamak için büyük bir çaba sarf edecek, onu bulduğu takdirde de ona umutsuzca sarılacaktır. Ancak bu yaklaşım, sevginin bir gereği olan verici olmak yerine kişinin sürekli karşı taraftan almak istemesi, aynı şekilde kişilerin birbirini özgürleştirmesi ve olgunlaştırması yerine kısıtlaması ve yıpratmasından dolayı sevgi değildir.⁶³

3. HADİSLERDE SEVGİ ÇEŞİTLERİ

3.1. ALLAH SEVGİSİ

Sevgi, âlemdede var olan her amel ve hareketin esasıdır.⁶⁴ Dini amellerin temeli de Allah ve Peygamber sevgisidir. Allah ve Rasulü'ne olan sevginin kemale ermesine engel teşkil edecek, İslami çerçevenin dışında yer alan arzu

⁶² Peck, *Az Seçilen Yol*, 98-99.

⁶³ Peck, *Az Seçilen Yol*, 103-105.

⁶⁴ İbn Teymiyye, Takıyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Kaidetü fi'l-Muhabbe*, (thk. Muhammed Reşad Salim), Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmi, Kahire tr, 7

ve emeller imanın esasına muhaliftir ve onu zayıflatan bir unsurdur. Bu dünyevi istekler Allah’ın emir ve yasaklarının önüne geçmesi durumunda ise insanı şirk ve küfür konumuna getirir.⁶⁵

Kelime-i Tevhid’i benimseyip kelime-i şehadetle bunu ikrar eden bir mü’minin Allah’ın varlığına, birliğine, yüce kudretine ve kendi dahil her şeyin halıkı olduğuna inanıp da O’na muhabbet beslememesi bir tenakuz durumu oluşturur. Zira iman, Allah sevgisini de beraberinde getiren bir olgudur.

İman duygusunun hakkıyla yerine getirilebilmesi de oldukça mühim bir meseledir. Neticede kendini mü’min diye vasıflandıran her kişinin imanı aynı mertebeye değildir. Bunun için çaba ve gayret gösterilmesi gerektiği muhakkaktır. Hz. Peygamber (sav)’in: “Allah’ım bize imanı sevdire”⁶⁶ hadisinde bu konuda Allah’ın yardım ve inayetini dilediği görülmektedir. Allah’a muhabbette hemhal olmanın en ileri mertebesinde olan Allah Rasulü’nün, imanının ziyadeleşmesi için Allah’a yakarışı bizler için ibret verici bir örnektir.

Hakiki bir iman nasıl olması gerektiği hususunda şu hadis de ipuçları vermektedir:

“Kendisinde şu üç haslet bulunan kimse iman tadını bulmuştur: Sevdiği kimseyi sadece Allah için seven kimse, Allah ve Rasulü kendisine her şeyden daha sevimli olan kimse, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra ateşe atılmak kendisine küfre düşmekten daha sevimli olan kimse”.⁶⁷

Hadiste açıkça ifade edildiği gibi Allah ve Rasulü’nü her şeyin üstünde tutmak iman tadına varabilmenin ön koşullarından biridir. “حلاوة الايمان”

⁶⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Allah Sevgisi*, çev., İshak Emin Aktepe-Ahmet Akbaş, Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2015, 22.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIV, 247.

⁶⁷ Buhârî, İman, 8 (Had. No: 16), 12 (Had. No: 21).

tabirindeki “helavet” kelimesiyle imandan lezzet alınması kastedilmektedir.⁶⁸ Sahih-i Buhari Şarihi Aynî, bu hadise göre Allah ve Rasulü’nü sevmenin, imanın aslı olduğunu belirtir.⁶⁹ Allah’ı sevmenin imanın şartlarından olduğunu bildiren bir başka hadis de şöyledir:

Ebû Rezîn el-Ukaylî şöyle sordu: “Ey Allah’ın Rasulü! İman nedir? Hz. Rasulullah (sav) şöyle cevap verdi: Allah ve Rasulü’nün senin nezdinde her şeyden daha sevimli olmalarıdır”.⁷⁰

Kur’an-ı Kerim’de de iman-sevgi ilişkisi şu ayette vurgulanır:

“İnsanlar içinde öyleleri var ki, Allah’tan gayrısını Allah’a emsal tanırlar, onları, Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin ise Allah’a karşı sevgileri her şeyden sağlam ve kuvvetlidir”.⁷¹

Ayette Allah sevgisine şirkin karışabileceği çok açık beyan edilmiştir. Allah’ı sever gibi başkalarını sevmek şirk sayılmıştır. İman edenlerin Allah’a sevgileri ise her şeyin üstündedir.

Bu minvalde aşağıda zikredilen ayette de Allah’a olan muhabbete tercih edilebilecek sevgi çeşitleri muşahhaslaştırılmıştır. Bununla birlikte başka varlıkları Allah sevgisine önceleyenlere karşı Allah tarafından tehdit mesajı görülmektedir.

*“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, geçersiz olmasından korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden meskenler size Allah’tan, Elçi’sinden ve O’nun yolunda cihaddan daha sevgili ise, o halde Allah’ın emri (azabı) gelinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”*⁷²

⁶⁸ İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *el- ‘Ubûdiyye* (thk. Ali Hasen Abdülhamid), Dâru’l-Asâle, İsmailiyye 1999, 98.

⁶⁹ Aynî, Ebû Muhammed Bedrûddin Mahmûd b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahihi’l- Buharî*, I-XXV, Daru’l-Fikr, Beyrut tr, I, 148.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVI, 113 (Had. No: 16194).

⁷¹ Bakara, 2/165.

⁷² Tevbe, 9/24.

Ayete göre dünyevi herhangi bir varlığa duyulan sevgi, Allah’ın belirlediği hududun dışına çıkmamalı ve Allah’a duyulan sevginin önüne geçmemelidir.⁷³ Aksine bütün sevgilerin tamamı Allah için olmalıdır. Allah’ın hoşuna gitmeyecek bir şeye meyletmek, O’na olan sevginin nakıs olduğunu gösterir.⁷⁴

“Biz Allah’ın sevgili kullarıyız” diyen ama Allah’ın emir ve yasaklarına uymayan Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak Kur’an’da; “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. (Ey Peygamberim!) De ki: “ O halde niçin günahlarınızdan dolayı Allah size azap ediyor” buyrulmaktadır.⁷⁵

İman etmekle insan Allah’ın kulu olduğunu ve O’na mutlak itaat etmesi gerektiğini gönülden kabul etmiş olur. İman etmenin ön koşulu; hiçbir dayatma, baskı olmaksızın kalben bir kabulleniş ve onun tabii bir neticesi olarak kulluk bilincine erme, sonsuz bir muhabbet ve itaat olacaktır. Kulluğun özü, tam sevgi tam zillet ve sevdiğine boyun eğmektir.⁷⁶ Kulluk seviyesindeki muhabbet, sevgi mertebelerinin en üstünü ve en değerlisidir. Ubudiyet/kulluk, alçakgönüllülüğün ve sevginin mükemmel olmasını gerektirir. Araplarda, “Abbedehu’l-hubbu” yani “sevgi onu köleleştirdi, itaate mecbur kıldı” ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁷

İbn Teymiyye Allah sevgisini kullar arasındaki sevgiyle mukayese edip, “Allah’a âşık olma” tabirini kullananları yoldan çıkmakla itham etmiştir.⁷⁸ Ona göre Allah-kul ilişkisi itaat eksenslidir. Kulun Allah’a olan sevgisi O’na itaat etmesini gerektirir. Kullar arasındaki sevgide ise böyle bir durum

⁷³ Razi, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Gayb*, I-XXXII, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981, XVI, 19.

⁷⁴ İbn Teymiyye, *el-Ubudiyye*, 105.

⁷⁵ Maide, 5/18.

⁷⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medaricu’s-Salikin*, III, 28.

⁷⁷ İbn Kayyım, *Medaricu’s-Salikin*, III, 32

⁷⁸ İbn Teymiyye, *el-Kaidetü fi’l-Muhabbe*, 58.

yoktur.⁷⁹ Allah’a karşı sevgiyle beraber korku ve ümit duygularını da taşımak gerekir. İbn Teymiyye; sırf sevgiden dolayı Allah’a ibadet edenler için zındık, sadece korkudan ibadet edenler için harici, sadece ümit duygusuyla ibadet edenler için mürcci, hem sevgi, hem korku, hem de ümitle Allah’a ibadet edenler için ise muvahhid tanımını yapmıştır.⁸⁰

Allah’ın emrine uymama ve günah işleme Allah’a olan muhabbetin yokluğu manasına gelmese de kemaline engel teşkil eder. Bir hadiste aktarıldığına göre, Rasulullah (sav), Nuayman adlı sahabeye içki içmesinden dolayı had cezası verince⁸¹ başka bir sahabe de Nuayman’a lanet okur. Bunu duyan Allah Rasulü, “Böyle yapma, o Allah ve Rasulü’nü sever” buyurarak onu uyarır.⁸²

Gazali’ye göre Allah’ı hakkıyla sevebilmenin ön koşulu marifet ve idraktır. Zira insan ancak tanıdığını sever. Fakat bu idrak olayı, bilinen beş duyuyla değil de 6. duyu diye isimlendirdiği kalp ile gerçekleşir. Hz.Peygamber (sav)’in bir hadisinde şöyle buyrulmuştur: “Bana dünyanızdan (üç şey) sevdirdildi: kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz.”⁸³ Bu hadise göre Hz. Peygamber namaza göz aydınlığı adını vermiş

⁷⁹ İbn Teymiyye, *Allah Sevgisi*, çev., Mehmet Akıncı, Guraba Yayıncılık, İstanbul 2015, 16-17; Cehmiyye mezhebi gibi, Allah ile kullarının arasında hiçbir şekilde sevgi oluşamayacağı görüşüne sahip olan mezhepler de vardır. Bu görüşü savunanlara göre sevgi, sevenle sevilenin arasında bir ilişki olmasını gerektirir. Kadim olan Allah ile muhdes olan kulları arasında sevgiyi gerektirecek bir ilişki bulunmadığından dolayı iki taraf açısından da “sevgi” tabirini kullanmak yanlıştır.(İbn Teymiyye, *Allah sevgisi*, 67).

⁸⁰ İbn Teymiyye, *Allah Sevgisi*, 8-9.

⁸¹ Buhârî, Vekâle, 13 (Had. No: 2191); Buhârî, Hudud, 3 (Had. No: 9392), 4 (Had. No: 6393).

⁸² İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Ahmed b. Ali Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu’avviz, I-VIII, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1995, VI, 366; İbnu’l-Esir, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü’l-Ğâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu’avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1994, V, 332.

⁸³ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, nşr. Mektebü Tahkiki’t-Türâsî’l-İslâmî, I-VIII, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut tr, İşretü’n-Nisa, 36 (Had. No: 3949).

ve mahbub olanların en sevimlisi kılınıştır. Ancak namazı beş duyuyula idrak etmek mümkün değildir. Bu durum, bilinen duyuların dışında namazdan zevk alındığını gösterir.⁸⁴

Allah'ı sevmemizin sebeplerini İhya'da uzun uzadıya açıklayan Gazali'ye göre öncelikle, insanın kendi zatını sevmesi Allah'ı çok sevmesini gerektirir. Zira insanın varlığı kendinden değil, zatının varlığı ve varlığının kemali Allah'tandır. Allah'ın üzerindeki lütfu ve keremi olmasa kul katıksız bir hiçtir.⁸⁵ Allah'ın kulu üzerindeki sınırsız lütfu ve ihsanı da onu sevmeye bir sebeptir. Abdullah İbn Abbas'ın rivayet ettiği bir hadiste: “Sizi nimetleriyle rızıklandığı için Allah'ı seviniz” buyrulmuştur.⁸⁶ İnsan fıtratının kendine iyilik yapana sevmek, kötülük yapana karşı da ihtiyatlı olma, onu sevmemek gibi bir hususiyeti vardır. Kalpler, iyilik yapana meyleder, muhabbet besler. İnsanın kendine emek veren, ilim kazandıran öğretmenini, sağlığına vesile olan doktorunu sevmesi bu cihettir.⁸⁷ Ancak Allah'ı bu sebeplerden dolayı seven kişi, bunun dışında sevilmesini gerektirecek başka müsebbipleri kavrayamadığından bu tür sevgi avamın sevgisi olarak değerlendirilmiştir.⁸⁸

Gazali'ye göre Allah'a karşı beslenen en hakiki ve kâmil sevgi Allah'ı zatından dolayı sevmektir. Her güzel şey, ondan nasiplenilmemesi durumunda da sevilir. Yeşillik ve akan su Hz. Peygamberin hoşuna giderdi. İnsan tabiatı da akan suyu ve yeşilliği sever ve o ortamda bulunmaktan haz duyar. Bu durum suyun içildiği veya yeşilliğin yendiğinden dolayı olmaz. Bu tür güzellikler zahiri olduğu için herkes idrak edebilir. Allah da mutlak güzeldir ve seilmeyi en çok hak edendir.⁸⁹ Nitekim Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah güzeldir, güzelliği sever”.⁹⁰ Allah sevgisi batını olduğu

⁸⁴ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev: Mehmed Müftüoğlu, Pırlanta Yayınları, I-VIII, İstanbul tr, IV, 602.

⁸⁵ Gazâlî, *İhya*, IV, 609-610.

⁸⁶ Tirmizî, Menakıb, 32 (Had. No: 3789).

⁸⁷ Gazâlî, *İhya*, IV, 604.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *Allah Sevgisi*, 8-9.

⁸⁹ Gazâlî, *İhya*, IV, 604-605.

⁹⁰ Müslim, İman, 147 (Had. No: 91).

için, bu güzelliği idrak etmek ancak basiret sahiplerine mahsustur. Bu sevgi türü de havasa ait bir sevgidir.⁹¹

Allah'ı hakkıyla sevebilmenin bir çaba ve gayret gerektirdiği muhakkaktır. Bunun için Allah'tan yardım dilenmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (sav): "Allah'ım! Beni sevginle rızıklandır"⁹² diye dua etmiştir. Yine başka bir hadiste Hz. Peygamber, Dâvûd (a.s)'un, "Allah'ım senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli yapmayı isterim. Allah'ım senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle..." diye dua ettiğini bildirmiştir.⁹³ Allah'ı sevmek, O'na muhabbet etme hususunda en kâmil mertebeye olan peygamberlerin bu niyazları, O'nun sevgisini kazanma yolunda gösterdikleri samimiyete dair bizler için güzel misallerdir. Allah Rasulü'nün siretinde de bu samimiyetin birçok yansımasını görebiliyoruz. Bir aydan fazla bir süre vahiy kesildiği vakit Rasulullah (sav)'ın büyük bir sıkıntı ve üzüntü yaşaması, sonrasında ise vahyin inişiyle beraber göze çarpan bir rahatlama ve mutluluk yaşaması onun Rabbine karşı duyduğu büyük sevgiyle açıklanabilir.⁹⁴

Yine Taif'te Taifliler, Allah Resulü'nü taş yağmuruna tutup başını yarmış, ayaklarını kana bulamışlardı. Hz. Peygamber bu canice saldırıdan ancak kendini bir bağa atmakla kurtarabildi. Bitkin bir vaziyette Rabbine şu hazin ve samimi münâcâtta bulundu: "Ey Allah'ım, kuvvetimin zaafını ve takatimin azlığını ve insanlara karşı güçsüzlüğümü sana şikâyet ediyorum ya Erhemerrahimin. Zayıf düşmüşlerin Rabbi sensin. Ve Rabbim sensin. Beni kimin bakımına bırakıyorsun? Kötü muamele yapan uzak kimselere mi? Yoksa işimi eline verdiğin bir düşmana mı? Eğer bana karşı sende bir gazap yoksa hiç aldırış etmem. Fakat benim için daha rahat olan, senin afiyetindir, senin veçhinin nuruna sığınırım. O nur ki onun için zulmetler açıldı ve dünya ile ahiretin işi onun üzerine salah buldu. Bana gazabını indirmenden veya benim üzerime

⁹¹ İbn Teymiyye, *Allah Sevgisi*, 89.

⁹² Tirmizî, *Deavat*, 74 (Had. No: 3491).

⁹³ Tirmizî, *Deavat*, 73 (Had. No: 3490).

⁹⁴ İbn Teymiyye, *Allah Sevgisi*, 21.

senin öfkenin yerleşmesinden afiyetin benim için daha vâsidir. Her şey senin rızan içindir. Bütün güç ve kuvvet senin elindedir”.⁹⁵

Allah Rasulü’nün terbiyesiyle yetişen sahabenin hayatı da ibretlik misallerle doludur. Allah’ın sevgisine, rızasına nail olma çabası onlara bütün sıkıntılarını unutturmuş, ehemmiyetsiz kılmıştır. İbn Sa’d’ın naklettiğine göre, “ Rasulullah (sav) bir gün ashabıyla sohbet ederken Mus’ab b. Umeyr üzerinde eski bir kıyafet olduğu halde geldi ve selam verdi. Sahabiler, ona gereken şekilde yardımcı olamadıkları için mahcubiyet hissediyorlardı. Allah Rasulü, Mus’ab’ın selamını aldıktan sonra şöyle buyurdu: “Dünyayı bütün ahaliyle değiştirebilen Allah’a hamdolsun! Şu genç adamı görüyor musunuz? Önceden anne ve babasının en sevgili varlığı idi. Allah ve Rasulü’nün sevgisi, anne ve babasının sevgisine galebe çaldı. O da Allah’ı ve Resulü’nü anne ve babasına tercih etti.”⁹⁶

Buna göre Hz. Mus’ab örneğinden de yola çıkarak denilebilir ki, Allah’a olan sevginin tezahürü eylemseldir. Esasen bütün sevgilerde olduğu gibi pratiğe dönüşmeden sarf edilen sevgi, övgü ve yüceltme cümleleri bir iddiadan öteye geçememektedir.

Allah’ın esmasından olan “Vedûd” hem seven hem de sevilen anlamına gelmektedir.⁹⁷ Buna göre Allah, sevme özelliğiyle beraber, kulları tarafından sevilme özelliğine de sahiptir. Konu hadisler nazarında ele alındığında Allah’ın kulunu sevmesi, kulun O’na iman etmesinin ve O’nu sevmesinin neticesinde gerçekleştiği görülür.

“Kulum bana ancak kendisine farz kıldığım şeyleri sevmesiyle yaklaşabilir. Kulum bana nafil ibadetlerle de yaklaştırmaya devam eder. (Farz

⁹⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü’n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişâm)*, I-IV, Çev: Hasan Ege, Ravza Yayınları, İstanbul 2013, II, 77-78.

⁹⁶ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü’l-Hancı, Kahire 2001, III., 108-109.

⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5695.

ve nafilâ görevleri yapa yapa) nihayet (benim sevgimi kazanır da) ben onu severim.”⁹⁸

Hadise göre Allah’a iman eden kişi, kulluğunu, farz ibadetlerin yanında nafilâ ibadetlere olan düşkünlüğüyle ispatlamış ve nihayetinde Allah’ın sevgisini kazanmış olur. Bu kudsi hadisin devamında ise Allah, sevdiği kuluna her türlü lütfu ve ihsanı bahşedeceğini ve onu koruyacağını müjdelar:

“Ben kulumu sevdiğim zaman, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı (mesabesinde) olurum (bu azalarıyla olmasını istediğı bütün dileklerini veririm). Benden bir şey istediğı zaman istediğini ona ihsan ederim. Bana sığınırda onu korurum.”⁹⁹

Yine başka bir kudsi hadiste Allah, kuluna olan sevgisinin ve yakınlığının ölçüsünün, onun kendisine olan sevgisinin derecesine göre gerçekleştiğini buyurmaktadır:

“Ben kulumun beni anlayışının yanındayım. Kulum beni andığı zaman ben onunla beraberim. O beni gönülden gizlice zikrederse, ben de onu zikrederim. O beni topluluk içerisinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikredip anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırm. O, bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırm. O, bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak varırım.”¹⁰⁰

Hadisten anlaşılacağı gibi, kulun Allah’a yakın olmak niyetiyle sarf ettiği her gayretin karşılığında Allah, ona ziyadesiyle karşılık vererek sevgisini göstermektedir.

Kur’an’da, “O ğafûrdur (mağfireti boldur), vedûddur (kullarını sever, onlar tarafından da sevilir).”¹⁰¹ ayetinde Allah’ın “ğafûr” isminin “vedûd” ismiyle

⁹⁸ Buhârî, Rikak, 38 (Had. No: 6137).

⁹⁹ Buhârî, Rikak, 38 (Had. No: 6137).

¹⁰⁰ Buhârî, Tevhid, 15 (Had. No: 6970); Müslim, Zikr, 20-21 (Had. No: 2670); İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünen, I-V, thk. Şuayb el-Arnaût vdğ., Dâru’r- Risâleti’l-Âlemiyye, Beyrut 2009, Edeb, 58 (Had. No: 3821).

¹⁰¹ Buruc, 85/14.

birlikte zikredilmesi, O’nun sevgisinin lütufkâr ve merhamet dolu bir sevgi olduğu şeklinde anlaşılabilir.¹⁰²

3.2. PEYGAMBER SEVGİSİ

Peygamber sevgisi imanla ilgili bir konu olup mü’min bir kişinin Allah’a olan iman ve muhabbetinin bir neticesidir. Rasulullah (sav)’ın, “Beni Allah sevgisinden ötürü seviniz.” buyruğu bunun bir göstergesidir.¹⁰³ Kur’an ve Hadis’te Peygamber sevgisi, Allah sevgisiyle birlikte anılmaktadır.

Allah sevgisi konusunda da ele aldığımız gibi, insanı imanın zirvesine taşımaya vesile olan Allah ve Peygamber sevgisi hususundaki hadiste şöyle beyan edilmiştir:

“Kimde şu üç şey bulunursa (o kimse) imanın tadını bulmuştur. (Bu üç şey): Allah ve peygamberinin kendisine bu ikisinin dışında her şeyden daha sevimli olması, kişinin sevdiğini Allah için sevmesi ve ateşe düşmekten hoşlanmadığı gibi küfre dönmekten hoşlanmamasıdır.”¹⁰⁴

Hadiste öncelikle Allah adı zikredilmiştir. Buradan hareketle bütün varlıklara duyulan sevgi hissiyatının kaynağı Allah olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak, Peygamber (sav)’in de Rabbinin muradını bize ulaştırması ve açıklaması sebebiyle Allah’tan sonra en çok sevmeye layık varlık olduğu neticesine varılır.¹⁰⁵

Hadisteki “imanın tadı” ifadesiyle; imanın tadının, imanın neticelerinden olduğu belirtilmek istenmiştir. “İmanın tadı” ifadesiyle tahyil-i istihare (hayal yoluyla bir benzetme) vardır. Bunda mü’minin imana olan rağbeti, tatlı bir şeye benzetilmiş ve bu şeyin özelliklerinden olan tat ona izafe edilmiştir. Buhari Şarihi İbn Hacer, bu durumu hasta ve sağlıklı kişilerin tat alma

¹⁰² Komisyon, *Hadislerle İslam*, I-VII, DİB Yayınları, Ankara 2013, III, 76.

¹⁰³ Tirmizî, Menakıb, 32 (Had. No: 3789).

¹⁰⁴ Buhârî, İman, 8 (Had. No: 16); Buhârî, İman, 12 (Had. No: 21); Tirmizî, İman, 10 (Had. No: 5028).

¹⁰⁵ İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Ahmed b. Ali Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XIII, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1960, I, 61.

hususundaki farklılığına dikkat çekerek izah eder. Örneğin safra hastası, balın tadını ekşi olarak, sağlıklı kişi ise olduğu gibi algılar. Sıhhat durumu ne ölçüde düşerse balın tadını alma da o ölçüde azalır. İbn Hacer'e göre bu benzetme, imanın artması ve eksilmesini en açık şekilde güçlendiren bir delildir.¹⁰⁶

Zikredilen hususla ilgili Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadise göre de Allah Rasulü şöyle buyurmuştur:

“Hiçbiriniz, beni kendi canından, ana-babasından, çoluk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz.”¹⁰⁷

Hadiste iman eden için normal şartlarda vazgeçemeyeceği ve her şeye öncelediği varlıklar sıralanmış, Peygamber sevgisinin bunlardan da önde olması gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca, ana-baba ve çocuğun zikredilmesi, verilmek istenen mesajın daha etkili olmasına yöneliktir. Zira ebeveyn ve çocuk akli başında biri için; malından, eşinden ve bazı durumlarda kendi canından da daha üstün konumdadır.¹⁰⁸

Kadı İyaz, Peygamber (sav)'i hadiste belirtilen varlıklara tercih etmenin, imanın geçerliliği için şart olduğunu söylemiştir. Çünkü o buradaki sevgiyi; saygı duyma, yüceltme anlamında kabul etmiştir. el-Müfhim adlı eserin sahibi Kurtubî ise hadiste bunun kastedilmediğini söyleyerek Kadı İyaz'ı eleştirmiştir. Ona göre birinin en yüce olduğuna inanmak sevgiyi gerektirmez. Zira kişi bazen bir şeyi büyük görmekle birlikte ona sevgi duymayabilir.¹⁰⁹ Dolayısıyla bunun hadiste belirtilen ölçülerde peygamberi (sav) sevmeyen bir mü'minin imanının kâmil olmadığı şeklinde anlaşılması daha uygun olur.¹¹⁰

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 60.

¹⁰⁷ Buhârî, İman, 7 (Had. No: 15); Müslim, İman, 69, 70 (Had. No:44); Nesâî, İman, 19 (Had. No: 5028).

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 59.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 59.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 59.

İbn Hacer, bu görüşe delil olarak şu hadisi zikretmektedir:

Abdullah b. Hişam’ın naklettiğine göre, “Bir gün biz Allah Rasulü’ nün huzurunda bulunuyorken Allah Rasulü Hz. Ömer’in elini tutmuştu. Hz. Ömer:

-‘Ey Allah’ın Rasulü! Sen bana kendi canım dışındaki her şeyden daha sevgilisin.’ dedi.

Bunun üzerine Allah Rasulü de ona:

-‘Hayır, canımı elinde tutan Allah’a yemin ederim ki sana kendi canından da daha sevgili olmadıkça olmaz.’ buyurdu.

Bunun üzerine Hz. Ömer de şöyle dedi:

-‘Vallahi şu anda sen bana kendi canımdan da daha sevgilisin.’

Hz. Peygamber de ona:

-‘İşte şimdi oldu Ömer!’ buyurdu.¹¹¹

İbn Hacer’in ifadesine göre bu hadiste sevginin yalnızca Peygamber (sav)’in en üstün olduğuna inanmaktan kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Ömer bu konuşmadan önce de Resulullah (sav)’ın yüceliğine inanıyordu. Fakat Allah Rasulü’nün uyarısından sonra ona gerçek manada muhabbet duymaya başladı. Hattabi’ye göre de zikredilen hadiste Peygamber (sav)’in kastettiği sevgi doğal bir sevgi değil, ihtiyaridir.¹¹²

Allah sevgisiyle beraber peygamber sevgisinin de anıldığı şu ayette, Allah ve Rasulü’nün sevgisinin üstünde başka varlıkları tutanları Allah azapla tehdit etmiştir. Şöyle ki:

“Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, durgunlaşmasından korktuğunuz ticaret ve hoşunuza giden meskenler, size Allah’tan, Rasulü’nden ve O’nun yolunda cihaddan daha sevgili ise,

¹¹¹ Buhârî, el-Eyman ve’n-Nüzur, 2, (Had. No: 6257); İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 59.

¹¹² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 59.

o zaman Allah'ın azabı gelinceye kadar bekleyin. Allah kendisine itaatten çıkmış fasıklar topluluğuna yol göstermez.”¹¹³

Müfessir Kurtubi, bu ayetin Allah'ı ve Resulü'nü sevmenin farz olduğuna bir delil teşkil ettiğini belirtir.¹¹⁴

Zikredilen ayet ve hadisleri göz önüne aldığımızda ideal bir imanın gerçekleşmesi için Hz. Peygamber'e sevgi duymanın ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Bu muhakkak ki onun (sav), Allah'ın risâlet misyonunu taşıması sebebiyledir. Bu anlayıştan bağımsız olarak duyulan sevgi aşırıya gidilmesi durumunda şirke yol açacak bir tehlike arz etmektedir. Bir varlığı haddinden fazla yüceltme, övme ve ona muhabbet gösterme, onu tanrılaştırmaya kadar götürebilir. Bu nedenle iman eden biri, herhangi bir varlığı Allah'ı sever gibi değil, onu Allah için sevmelidir. Hristiyanların Hz. İsa'yı uluhiyyet mertebesine koydukları gibi, müslümanların da aynı tehlikeye düşmemeleri için şu hadis bir uyarı mahiyetindedir:

“Hristiyanların Meryem oğlunu övmeye aşırıya kaçtıkları gibi beni överken aşırıya kaçmayın. Şüphesiz ki, ben ancak bir kulum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve Resulü' deyiniz.”¹¹⁵

Allah'tan ötürü O'nun elçisini de sevmeye anlayışına sahip olan İslam'da Allah Resulü'ne tabi olmak ve onun izinden gitmek de Allah sevgisine dayandırılmış ve bunun neticesinde Allah'ın sevgisi ve merhametine sahip olunacağı vaadi verilmiştir.

“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun, beni izleyin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹¹⁶

¹¹³ Tevbe, 9/24.

¹¹⁴ Kurtubî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXI, (nşr. Hişâm Semir el-Buhârî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, VIII, 95.

¹¹⁵ Buhârî, Enbiya, 49 (Had. No: 3261).

¹¹⁶ Âli-İmrân, 3/31.

İslam dininin üç temel esası vardır. Bunlar; Allah, kitap/Kur'an ve peygamberdir. Bu üç temel esastan bize mahiyet olarak en yakın olanı peygamberdir. Çünkü peygamber insandır, beşerdir; gönderildiği muhatap çevresi de insandır, beşerdir. Bundan dolayı Allah, Kur'an'da, “Beni izleyin, bana tabi olun” diyerek elçisine yönlendirdi. Dolayısıyla peygamberle (sav) kurulması gereken hukuk ve münasebetin ilk basamağı olan onu layıkıyla sevmek, ona tabi olmayı gerektirir. Bu da Allah'ın sevgisini kazanmayı, o büyük sevgiyi kazanmak ise ilahi rahmet ve mağfiretin hak edilmesini sağlayacaktır.¹¹⁷

Rasulullah (sav) risalet misyonunu icra ettiği yirmi üç yıllık çabasına karşılık ümmetinden istediği tek şey sevgiydi.

*“...Sizden bu çabam karşılığında bir ecir/karşılık istemiyorum. İstediğim tek şey, içinde yakınlık olan bir sevgidir.”*¹¹⁸

Ayette geçen “المودة فى القربى” ifadesine müfessirler üç mana vermişlerdir. Birincisi; akrabalıkta sevgidir. Yani “hiç olmazsa size akrabalığımdan dolayı haklarıma saygı göstermenizi isterim” manasını verenler olmuştur. İbn Abbas, bu ayetten kastedilen mananın; “peygamberliğim, risaletim ve âlemlere rahmet olmamdan dolayı bana itibar etmiyorsanız bari aramızdaki akrabalık hukukuna saygı gösterin de söylediklerimi dinleyin, düşmanlık etmeyin” olduğunu rivayet etmiştir. İkinci olarak ise Rasulullah'ın ailesi, yakınları ve akrabalarının kastedildiği manası verilmiştir. Üçüncü olarak da, Allah'a yakınlık hususunda sevgi manası verilmiştir. Nitekim “kurba” nesep, soy yakınlığı değil, “kurbet” yani Allah'a yakınlık manasındadır.¹¹⁹

Ayette geçen “meveddet” tabirine verilen manaların hangisi tercih edilirse edilsin varılacak nihai nokta sevgidir. Peygamber sevgisini de bunun

¹¹⁷ Yıldırım, Muhammed Emin, *Efendimizi Sahabe Gibi Sevmek*, Siyer Yayınları, Aralık 2016, 37.

¹¹⁸ Şura, 42/23.

¹¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4241.

dışında tutmak mümkün olmayıp aksine peygamber sevgisinin, nihai hedefe varmak için temel unsurlardan biri olduğu muhakkaktır.¹²⁰

Gerek Kur'an gerekse hadiste Rasulullah (sav)'ı sevmenin ehemmiyeti kat'i bir şekilde beyan ediliyorken o halde ona (sav) olan sevginin mahiyeti veya daha açık bir ifadeyle ona (sav) olan muhabbetin nasıl gösterileceği hususu da önem arz etmektedir.

Allah sevgisi konusunda belirtildiği gibi; nasıl ki Allah'a iman eden ve muhabbetini dile getiren bir mü'min, bunu Allah'ı hoşnut edecek ve O'nun rızasını kazanacak eylemlerle ispat etmesi gerekiyorsa, Allah Rasulü'ne duyulan muhabbet de onun izinden gidip sünnetine bağlılıkla mümkün hale gelir. Rasulüyle ona (sav) iman edenler arasındaki hukuku belirleyen Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır:

*“And olsun ki Allah'ın Rasulü'nde, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için güzel bir örnek vardır.”*¹²¹

Ayette geçen “أسوة حسنة” “üsve-i hasene” tabiri için, “teessi edilecek, yani iktida olunacak, arkasından gidilecek, örnek, meşk, nûmune-i imtisal” anlamları verilmiştir.¹²² Ayrıca bu Kur'ânî tâbire, “hayatın her anının ve her alanının tartışılmaz rehberi” gibi bir anlam da yüklenebilir. Bu, Rasulullah (sav)'ın rehberliğinin belirli bir zaman ve mekânla sınırlı olmayıp bilakis onun zamanlar ve mekânlar üstü mutlak söz sahibi olduğu şeklinde anlaşılabilir. Onu sevdiğini ifade eden her iddia sahibi de, bu iddiasını Allah Rasulü'nü kendisine rehber edinerek ispatlayabilir.¹²³

*“Hayır! Rabbine and olsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükme karşı, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”*¹²⁴

¹²⁰ Yıldırım, *Efendimizi Sahabe Gibi Sevmek*, 40.

¹²¹ Ahzab, 33/21.

¹²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3883.

¹²³ Yıldırım, *Efendimizi Sahabe Gibi Sevmek*, 52.

¹²⁴ Nisa, 4/65.

Ayete göre iman edenlerin, aralarında çıkan bir anlaşmazlık durumunda, içlerinde herhangi bir sıkıntı duymaksızın tam bir teslimiyetle Rasulullah (sav)’a tâbi olmaları istenmiştir. Peygamber (sav)’i hakem kabul edip ona tâbi olmak, nefsânî arzuların önüne geçmek manasını da taşır. Bunu gerçekleştirebilmek için de tâbi olunan kişiye kalben bir hissiyat, bağlılık gerektirir. Bu da ayette mü’minlerden istenen Rasulullah’a tâbi olma durumunun, ancak sevgi ve muhabbetle sağlanabileceği anlamına gelir.

Peygamberi (sav) hakem kabul edip ona tâbi olma meselesi sadece Rasulullah’ın (sav) döneminde yaşayan mü’minler için sınırlı olmadığı muhakkaktır. Bu husus günümüzdeki inanç sahibi insanlar için Rasulullah’ın (sav) misyonuna, insanlığa miras olarak bıraktığı ilkelere sahip çıkma şeklinde anlaşılabilir. Nitekim Rasulullah (sav) bize emanet olarak bıraktığı Kur’an ve sünnete sarıldığımız müddetçe asla delalete düşmeyeceğimizi bildirmiştir.¹²⁵

Kur’an’da, mü’minlerin Rasulullah (sav)’a teslim olmaları ve itaat etmelerinin yanı sıra Allah ve melekleri gibi ona salat etmeleri buyrulur.

“Allah ve melekleri peygambere salat ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin ve tam bir teslimiyetle selam verin.”¹²⁶

Ayette açık bir şekilde iman edenlerin peygambere (sav) salat getirmeleri gerektiği buyrulmaktadır. Salavat kavramı genellikle kavli olarak ihtiram cümlelerini kullanmak olarak biliniyorsa da esasen daha geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Dil ile zikir olarak sınırlandırılmaması gereken bu kavram; dilin, aklın, kalbin, bedeninin, ailenin, toplumun salavatı olarak anlaşılmalıdır. Şöyle ki;

¹²⁵ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh İbn Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el- Yemenî, *Muvatta’*, I-VIII, (thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî), Müessesetü Zâyed b. Sultân, Abudabi 2004, Kader, 678/3338.

¹²⁶ Ahzâb, 33/56.

Dilin salavatı; Rasulullah (sav)'ın adı anıldığında onu şanına yakışacak şekilde saygıyla anmaktır. Aklın salavatı; şüphe ve tereddütlere mahal vermeden, akli onun hizmetine verip mutlak bir teslimiyet gösterilmesidir. Kalbin salavatı; kalben bir bağlılık, sevgi ve muhabbet göstermektir. Bedenin salavatı; hayatın her alanında onu rehber edinmektir. Ailenin salavatı; evde onu hakem tayin etmek, onun ilkeleri doğrultusunda bir aile ortamı oluşturmaktır. Toplumun salavatı ise, toplum olarak Rasulullah'ın (sav) miras bıraktığı emanetlere sahip çıkmaktır.¹²⁷

Peygamberi (sav) layıkıyla sevmenin en güzel örneğini kuşkusuz sahabede görmekteyiz. İntisab ettikleri bir davanın uğrunda can, mal, evlat, yurt gibi insan için en değerli varlıklardan ferâgat etmeleri kuşkusuz Allah'a ve Rasulü'ne olan muhabbetlerinin bir neticesidir.

Günümüz Anadolu insanının da peygambere (sav) olan sevgisi ve bağlılığının farklı boyutlarda tezahürleri vardır. Erkek çocuklarda Mehmet, Mustafa ve Ahmet isminin çok yaygın olması peygamber sevgisiyle alakalıdır. Bilhassa Muhammed ismi yerine Mehmet isminin tercih edilmesi, ağızdan çıkabilecek hatalı bir ifadeden dolayı, Rasulullah'a saygısızlık olmaması gibi bir ince düşünce sonucudur. Kız çocuklarına da Gül, Güldane, Gülseren, Gülsen gibi isimlerin verilmesi de Hz. Peygamber'e (sav) sevgi hissiyatının bir tezahürüdür. Zira gül, Hz. Peygamber'in (sav) remzi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca vatan sevgisinin yoğun olduğu ülkemizde vatan borcunu ifa eden askerlere "Küçük ve Sevimli Muhammed" anlamına gelen "Mehmetçik" ismi verilmiştir. Keza askerlik vazifesinin kutsal olduğuna duyulan inançtan ötürü, askerlerin bağlı olduğu kuruma halk arasında "peygamber ocağı" denmektedir. Askerlik kurumunun peygamber ismiyle nitelendirilmesi, iki makamın da kutsiyetine bir atıftır.¹²⁸

¹²⁷ Yıldırım, Muhammed Emin, *Efendimizi Sahabe Gibi Sevmek*, 61-62.

¹²⁸ Karaman, Fikret, *Anadolu Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi*, *Diyanet Aylık Dergi*, Eylül 2001, sayı:129, 36-41, 38-39.

3.3. DOĞA VE ÇEVRE SEVGİSİ

İslam insan hayatının hiçbir alanını boş bırakmaz. Kur'an ve sünnette insanın inanç, ibadet gibi manevi yönünün yanı sıra maddi boyutuyla da ilgili mesajlar yer almaktadır. Evrendeki türlü varlıklar hakkında Kur'an-ı Kerim misaller verirken, bu bazen Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini delillendirecek mahiyette bazen de insanın hizmetine sunulan varlıkların da Allah'a ibadet ettikleri ve O'na secdeye durdukları şeklinde aktarılmaktadır. Bu cihetle kâinatta mevcut olan ve insanı çepeçevre kuşatan hiçbir varlık alelade bir şey değil aksine her varlığın fiziki kıymetinin ötesinde manevi bir değeri olduğu söylenebilir.¹²⁹ Dolayısıyla insanoğlu içinde yaşadığı çevreye bir nevi kutsallık atfederek ahlak temelli bir yaklaşım sergilemelidir. Çevre ahlakı, insanın varlıklara çıkar ve menfaat sağlama maksatlı bir yaklaşım göstermeksizin onlara sadece ekosistemde birer varlık oldukları için değer vermektir.¹³⁰

Kur'an'da, Allah'ın kudretinin bir göstergesi olarak tabiat varlıklarına sıklıkla işaret edilmesi, çevreyi yaratıcısıyla birlikte düşünmeyi ve nihayetinde ona karşı ahlaklı davranmayı gerektirir.¹³¹ Dolayısıyla çevre sevgisinin, ona karşı ahlaki bir yaklaşım sergilemek olduğu neticesine varılabilir. İçinde yaşadığımız dünyanın süsü konumundaki doğal çevrenin unsurları olan bitki ve hayvanları koruma hususu İslam'da “Amel-i Salih” kapsamında ele alınır. “Amel-i Salih”; Yüce Allah'ın kendilerini sevip, beğendiği, hoşnut olduğu kimselerin güzel davranışları anlamına gelmektedir.¹³² Allah Kur'an-ı Kerim'de, bu davranışlarda bulunanları cennetle mükâfatlandıracağını haber vermektedir:

¹²⁹ Bayraktar, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, DİB Yayınları, Ankara 1992, 37-38.

¹³⁰ Özdemir, İbrahim, *Çevre-Ahlak İlişkisi, Felsefe Dünyası Dergisi*, 1994, sayı:14, 49-60, 58.

¹³¹ Martı, Huriye, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, 92.

¹³² Ateş, Ali Osman, *İslam ve Doğal Hayatın Korunması, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: III, sayı:1, 1-34, 5.

*“İman edip güzel davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!”*¹³³

“İman yetmiş küsur şubedir. En yükseği “Allah’tan başka ilah yoktur” demek; en aşağısı ise, eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır.”¹³⁴ hadisinde insanın çevreye yaklaşımı iman olgusuyla ilişkilendirilmektedir. Hadise göre çevreye karşı duyarsızlık imanın kâmil bir mertebede olmasına halel getirebilir, imanı zedeleyebilir.¹³⁵

Yüce Yaratıcı’nın yeryüzündeki herşeyi insana musahhar kılması ve onu yeryüzünün halifesi olarak tayin etmesi, ona yeryüzünün efendisi olma ve onun üzerinde sınırsız hak iddia etme şansı vermez. Aksine onun çevresine karşı yükümlülük hissiyatına sahip olmasını mecbur kılar. Halifeliği çıkar ve menfaat bazlı değil de sorumluluk merkezli algılamak gerekir. İslami bir çevre sevgisi ve ahlakının sorumluluk üzerinden okunmasını gerektiren diğer bir husus ise, Kur’an’da insanın yeryüzünde “emaneti yüklenen varlık” olarak tanıtılmasıdır. Çevrenin insana emanet edilmesi, öncelikle insanın ona sahip olmadığı, dolayısıyla üzerinde dilediğince tasarrufta bulunamayacağı anlamına gelmektedir.¹³⁶

Evrendeki her şeyi bir ölçü, düzen ve denge içerisinde yaratan Allah insandan mevcut düzeni, ekolojik dengeyi muhafaza etmesini ister: “O göğü yükseltmiştir, dengeyi koymuştur. Artık dengeye tecavüz etmeyin. Dengeyi doğru tutun, dengeyi bozmayın.”¹³⁷ ayetinde Allah insanı, çevresine tutumu hususunda açıkça uyarmaktadır. Aksi takdirde ise bunun zararını, kötü sonuçlarını kendisinin göreceğini Kur’an haber verir: “İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde bozulma (fesad) çıkar; Allah da belki geri

¹³³ Bakara, 2/25.

¹³⁴ Müslim, İman, 58 (Had. No: 35).

¹³⁵ Aktaş, Hamza, “İslam’da Çevre Bilinci ve Eğitimi”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2014, cilt: IX, sayı: 8, 153-170, 165.

¹³⁶ Martı, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, 96-98.

¹³⁷ Rahman, 55/7-9.

dönerler diye yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırır.”¹³⁸ Nitekim dünyamızda gerçekleşen aşırı hava kirliliği, küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi, iklim değişiklikleri gibi bozulmalar insanların hoyratça muamelesinin bir neticesidir. Doğal hayatın korunması demek, aslında insanlığın korunması demektir. Doğal çevrenin her bir unsuruna merhamet eden ve onları koruyan insan aslında kendisine acımakta ve kendisinin mutluluğunu emniyet altına almaktadır.¹³⁹

Çevre ahlakının temel ilkelerini Kur’an’dan sonra Hz. Peygamber’in sünnetinde aramak gerekir. Hz. Peygamber’in kozmolojik olaylara dair yaklaşımı, Kur’an ayetlerinden hareketle tevhit inancını önceleyen, ibret ve tefekkür merkezli bir karakter taşımaktadır.¹⁴⁰

“Yeryüzü bana temiz ve mescit kılındı.”¹⁴¹ hadisinde belirtildiği üzere tüm kainat ve yeryüzü temiz kılınmıştır. Hadiste yeryüzüne kozmolojik olarak kutsallık atfedilmesi, İslami çevreciliğin ve İslam’daki tabiat anlayışının temelini bu yönde şekillenmesine kuşkusuz katkı sağlamıştır.¹⁴²

Hz. Peygamber doğal çevrenin korunması hususunda oldukça hassas davranmış ve bu doğrultuda birçok çalışma yürütmüştür. Resulullah (sav) Zü- Kard gazvesinden dönerken Ensar’dan Beni Harise Kabilesi’nin otlakları olan “Zureybu’t-Tavil” bölgesini, “Kim burdan bir ağaç kesecek olursa onun karşılığı olarak bir ağaç diksin” diye buyurarak koruma altına almıştır. Bu emir üzerine bölgeye ağaçlar dikilmiş ve el-Ğabe (Orman) adı verilmiştir.¹⁴³

Rasulullah (sav)’ın Mekke’nin dışında Medine şehri civarını da, “Ya Rabbi! Hz. İbrahim Mekke’yi haram kıldığı gibi, ben de Medine’yi haram

¹³⁸ Rum, 30/41.

¹³⁹ Ateş, İslam ve Doğal Hayatın Korunması, 6.

¹⁴⁰ Martı, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, 112.

¹⁴¹ Müslim, Mesacid, 3 (Had. No: 521).

¹⁴² Kaya, Osman, Kur’an’a ve Sünnete Göre Çevre Bilinci ve Ahlakı, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: XVIII, sayı: 2, 81-95, 88.

¹⁴³ Belâzurî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Futûhu’l-Büldân*, (nşr. Ömer Enis et-Tabbâ’), Müessesetü’l-Me’ârif, Beyrut 1987, 17.

kıldım. Onun iki kayalığı arası haram bölgesidir. Ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz, otu yolunmaz, ağaçlarının yaprağı koparılmaz.” buyurarak¹⁴⁴ koruma altına almıştır. Günümüz tabiriyle bir sit alanı oluşturmuştur. Peygamber Efendimiz Taif şehrine de benzer bir yasak bölge uygulaması getirmiştir.¹⁴⁵ Zikredilen örneklerden Hz. Peygamber’in bir çevreci olmasının ötesinde çevreciliği siyaset alanına taşıdığı sonucu çıkarılabilir.

Çevreye olan hassasiyetinin bir yansıması olarak Allah Rasulü, beraber yola çıktığı ashabına da bu yönde tavsiye ve ikazlarda bulunmuştur. Allah Rasulü bununla henüz oluşan ve gittikçe büyümekte olan müslüman toplumda bir çevre sevgisi ve bilinci oluşturmak maksadı taşımış olmalıdır.

“Eğer bir müslüman bir ağaç diker veya ekin eker de, ondan bir insan yahut da Allah’ın yarattığı varlıklardan herhangi biri meyve yerse, muhakkak bu onun için sadaka olur.”¹⁴⁶

Hadiste açıkça görüldüğü gibi Allah Rasulü müslümanları ağaç dikmeye teşvik etmiştir. Şu hadis de Peygamber Efendimiz’in doğal çevreyi koruma ve yeryüzünü ormanlaştırma faaliyetine ne denli önem verdiğinin bir göstergesidir: “Kıyamet kopmaya yakın iken elinizde bir ağaç fidanı var ve onu dikmeye vakit bulabilirsiniz onu diki.”¹⁴⁷ Aynı şekilde Hz. Peygamber’in (sav), o dönemde yolcuların ve hayvanların gölgelendiği sidr ağacını kesmeyi yasaklaması, hatta kesene beddua etmesi,¹⁴⁸ ağaçların da bir canlı olmasından yola çıkarak yaşam haklarına saygı gösterilmesi konusundaki hassasiyetinin bir tezahürüdür. Yine Hz. Peygamber’in, meyvesini elde etmek maksadıyla ağacın dal ve budaklarına zarar verecek şekilde sopayla vurulmasını tasvip etmeyip, ağacı sallayarak ona nazikçe

¹⁴⁴ Buhârî, Cihad, 70 (Had. No: 2732); Müslim, Hacc, 458, (Had. No: 1362); Ebû Dâvûd, Menâsik, 96 (Had. No: 2036).

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, Menâsik, 94 (Had. No: 2032).

¹⁴⁶ Müslim, Müsâkât, 8 (Had. No: 1002); Buhârî, Edeb, 27 (Had. No: 5666).

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XX, 296 (Had. No: 12981).

¹⁴⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 171 (Had. No: 5239).

davranılmasını istemesinde¹⁴⁹ aynı hassasiyet vardır. Rasulullah (sav) kuru ve çorak toprakların işlenmesi hususunda da ashabını yönlendirmiştir. Nitekim ölü toprağı ihya etmenin önemini, “Her kimin arazisi varsa onu eksin; Eğer onu ekmezse o araziye kardeşine ektirsin.”¹⁵⁰ hadisiyle vurgulamıştır.

Hiz. Peygamber’in şehir hayatına dair, çok büyük çevre sorunlarına sebep olabilecek ve insan sağlığını tehlikeye sokabilecek hususlarda ikazlar yapması da dikkat çekicidir. Yollarda insanlara zarar veren şeylerin yok edilmesi,¹⁵¹ avlu ve bahçelerin temiz tutulması,¹⁵² durgun sulara idrar yapılmamasına dair emirleri¹⁵³ insanların içinde yaşadığı fiziki çevreyi korumalarına yöneliktir. Yine Peygamberimiz, herkesin gelip geçtiğı yollara, gölgeliklere, su kenarlarına ve ağaçların altına abdest bozup kirletenlerin de lanete uğrayacağını ifade etmiştir.¹⁵⁴

Zikredilen hadislerden yola çıkarak denilebilir ki; Allah Rasulü insan ve kâinata bütüncül bir yaklaşımla bakmıştır. İnsan ve tabiat âlemi birbirinden ayrı olmayıp, birbirini tamamlayan varlıklardır. Bu nedenle tabiattaki her varlığa bir değer atfederek bakmak gerekir. Abdullah b. Ömer’ den nakledilen hadis bu minvalde zikredilmeye değerdir.

“Peygamberimiz (sav) Sa’d’e uğradı. Sa’d bu esnada abdest alıyordu. Rasulullah (sav), (onun suyu aşırı kullandığını görünce); ‘bu israf nedir?’ diye sordu. Sa’d de: ‘Abdestte de israf olur mu?’ dediğinde Hiz. Peygamber (sav): ‘Evet, hatta akmakta olan bir nehirde abdest alsan bile...’ şeklinde cevap verdi.”¹⁵⁵

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, Menâsik, 96 (Had. No: 2039).

¹⁵⁰ Müslim, Büyû’, 88 (Had. No: 1536).

¹⁵¹ Müslim, İmân, 58 (Had. No: 35).

¹⁵² Tirmizî, Edeb, 41 (Had. No: 2799).

¹⁵³ Buhârî, Vudu, 68 (Had. No: 236); Müslim, Taharet, 94, 95 (Had. No: 281, 282); Ebû Dâvûd, Taharet, 32 (Had. No: 69).

¹⁵⁴ Müslim, Taharet, 68 (Had. No: 269).

¹⁵⁵ İbn Mâce, Tahâret, 48 (Had. No: 425).

Hadisten anlaşılacağı üzere suya bir hak izafe edilmiştir ve bir mü'minin de ona karşı sorumluluk hissiyatına sahip olması arzulanmıştır. Hz. Peygamber suyun varlığını sürdürme hakkının israf ile ihlal edilmesini kınamış, suya işlevselliğinin ötesinde bir değer atfetmiştir. Abdest gibi birçok temel ibadetin gerekli ön hazırlığı olarak nitelendirilebilecek bir ibadette israfın söz konusu edilmesi ve kınanması İslam'da en mukaddes hedeflerin bile tabiatın sömürülmesine alet edilmeyeceğini ispatlamaktadır.¹⁵⁶

3.4. HAYVAN SEVGİSİ

Kur'an ve Sünnet'te hayvan konusu tafsilatlı bir biçimde yer almış, özellikle insan yaşamındaki ehemmiyetine binaen yeryüzündeki denge ve düzenin ana unsurlarından olan hayvanlara muamelenin keyfiyetine vurgu yapılmıştır. Öncelikle hayvanların da insanlar gibi birer ümmet olmalarına Kur'an ve Sünnet'te değinildiğini belirtmek gerekir. En'am suresi 38. ayette: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi birer ümmettir..." bu husus açıkça ifade edilmiştir. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadise göre de Allah Rasulü, peygamberlerden birini bir karıncanın ısırması üzerine oradaki karıncaların yuvasının yakılmasını emreden peygambere Allah'ın; "tek bir karıncanın ısırmasına karşılık Allah'ı tesbih eden bir ümmeti mi yaktın"¹⁵⁷ ikazını vahyettiğini haber vermektedir. Bu hadiste ayrıca hayvanların da kendi aralarında bir tür ve sınıf oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Hayvanlara muamele konusunda hadislere müracaat edildiğinde hayvanlara karşı doğrudan sevgi kavramı ele alınmayıp, şefkat ve merhamet bazlı bir yaklaşım öngörüldüğü ortaya çıkmaktadır. Hadislerde bu bağlamdaki mükerrer uyarılar, Allah'ın, hayvanları insanın hizmetine sunmasına karşılık insanın da onların hak ve hukukunu korumasını vurgulamaya yöneliktir. Özellikle muhtaçlar olmak üzere herkese karşı şefkat ve merhametle muamele etmek İslam dininin öngördüğü bir davranıştır. Bu

¹⁵⁶ Martı, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, 120.

¹⁵⁷ Buhârî, Cihad, 150 (Had. No: 2856).

husus hadislerde apaçık beyan edilmiştir: “Merhamet edenlere Rahman da merhamet eder. Yeryüzünde bulunan şeylere karşı merhametli olunuz ki, semadakiler de size merhamet etsin.”¹⁵⁸ Hadiste semadakilerden kasıt melekler, onların merhamet etmesi ise, Allah’tan rahmet ve mağfiret dileyerek dua etmeleridir.¹⁵⁹

“Muhakkak ki Allahu Teâla Refik’tir (yumuşaklık, kolaylık, müsamaha sahibidir). Bu sebeple rıfkı sever ve rıfk sebebiyle razı olur. Rıfk (sahibi)a mahsus bir yardım vardır ki, şiddet sahipleri bu yardımı göremez.”¹⁶⁰ hadisinden anlaşılacağı üzere Allah’ın rızası ve inayeti rıfk ile muamele etmeye bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Ebû Hureyre’nin Peygamber Efendimiz’den naklettiği hadise göre, bir köpeğin sussuzluğunu gidermek günahkâr bir kadının kurtuluş vesilesi olmaktadır. Zikredilen hadis kaynaklarda şöyle geçmektedir: “Günahkâr bir kadın sıcak bir günde, bir kuyunun etrafında dönen bir köpek gördü, sussuzluktan dilini çıkarmış soluyordu. Kadıncağız ayakkabısını çıkararak onunla su çekip köpeğe verdi. Bu sebeple kadın mağfiret olundu.”¹⁶¹ Hayvanlara eziyet etmek, onların beslenmesine mani olmak ise insanın azap görmesine sebeptir. Nitekim Rasulullah (sav), bu sebepten dolayı Allah’ın azabına maruz kalacak olan bir kadının haberini şöyle vermektedir: “Bir kadın bir kedi nedeniyle azap görmüştür. Çünkü o kediye ne yedirmiş, ne de içirmiştir. Hatta onun dışarı çıkıp haşerat, vb. yemesine dahi izin vermemiştir.”¹⁶²

Bilhassa sahip olunan hayvanlara karşı muamelenin uhrevi bir mesuliyet getireceği hususuna şu hadis de ışık tutmaktadır:

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 65 (Had. No: 4941).

¹⁵⁹ Âzîmâbâdî, Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsülhak, *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, (thk. Abdurrahmân Muhammed Osman), el-Mektebetü’s-Selefiyye, Medine 1968, XIII, 285.

¹⁶⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 11 (Had. No: 4807).

¹⁶¹ Müslim, Selam, 154 (Had. No: 2245).

¹⁶² Buhârî, Bed’ül-Halk, 16 (Had. No: 3140).

Abdullah b. Cafer (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber (sav) bir gün ensardan bir adamın bostanına girdi. Orada bir deve vardı. Rasûlullah (sav)'ı görünce (deve) inledi, gözlerinden yaşlar aktı. Bunun üzerine Peygamber (sav) onun yanına gelip kulaklarının arkasını okşadı, hayvan da sakinleşti. Peygamber (sav): ‘Bu devenin sahibi kimdir? Bu deve kimindir?’ buyurdu. Ensar'dan bir genç gelip; ‘Ey Allah'ın Rasûlü o benimdir,’ dedi. (Peygamber (sav)'de): ‘Allah'ın, seni kendisine sahip kıldığı şu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Gerçekten bu hayvan senin kendisini aç bıraktığını ve yorduğunu bana şikâyet ediyor,’¹⁶³ buyurdu.” Hadisten açıkça anlaşılacağı üzere insanların, hayvanları ilahi bir emanet bilerek onlara hak çerçevesinde muamele etmeleri gerekmektedir. Ayrıca yukarıda zikredilen bir önceki hadis de hayvanların nafakasının sahibine vacip olduğuna delil sayılabilecek niteliktedir.¹⁶⁴

Rasulullah (sav) hayvanlara eziyet veren ve bir cahiliye alışkanlığı olan hayvanların yüzüne dağlama yapılması ve vurulmasını yasaklamasının ötesinde lanetlediği vaki olmuştur. Cabir (r.a)'den rivayet edilen hadis metni şu şekilde geçmektedir:

“Peygamber (sav)'in yanına, yüzüne damga vurulmuş bir merkeb getirilmiş, bunun üzerine Rasulullah (sav), ‘Benim hayvanların yüzünü (ateşle) damgalayan ve onların yüzüne vuran kimselere lanet ettiğim haberi size erişmedi mi?’ diyerek bunu yasaklamıştır.”¹⁶⁵

Rasulullah'ın hayvanların hukukuna tecavüz eden uygulamaları lanetlemesi, hayvanı canlı vaziyetteyken bağlayıp onunla atış tâlimi yapanlar için de geçerlidir.¹⁶⁶ Çok istisnai durumlar haricinde Hz. Peygamber'in lanetleme üslubunun olmadığı biliniyorken mezkûr hadislerde lanet etmesi,

¹⁶³ Ebû Dâvûd, Cihad, 46 (Had. No: 2549).

¹⁶⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, el-Matba'atü'l-Misriyye, Mısır 1929-1930, XIV, 240-241.

¹⁶⁵ Ebû Dâvûd, Cihad, 56 (Had. No: 2564).

¹⁶⁶ Buhârî, Zebaih ve Sayd, 25 (Had. No: 5196).

yapılan şiddet ve vahşet eylemine yöneliktir. Kendisine vahşet yapılan obje, bu lanette etkin değildir.¹⁶⁷

Hayvanların, yeryüzünün ekolojik dengesinin ana unsurlarından biri olduğu göz önüne alındığında Rasulullah (sav), hayvanlara merhametinin yanı sıra hayvanlar âlemi düzeninin, dolayısıyla yeryüzü düzeninin devamlılığı hususunda da hassasiyet göstermiştir. İhtiyaç durumu yokken gereksiz yere hayvanların canına kastetme veya onları rahatsız edecek davranışlardan sakındırmıştır.

Hz. Peygamber alaca, karga, çaylak, fare, kuduz köpek ve yılan gibi gerek insanlara gerekse diğer hayvanlara zararlı olanlar hariç hayvanların keyfi bir şekilde öldürülmesini yasaklamıştır.¹⁶⁸

İhtiyaca binaen kesilen hayvanların usulüne uygun kesilmesi gerektiği şu hadiste beyan edilmiştir: “Şüphesiz Allah her şeyde ihsanı farz kılmıştır. Öyleyse siz öldürdüğünüz zaman iyi öldürün. Kestiğiniz zaman iyi kesin. Her biriniz bıçağını bilesin ve kestiği hayvana acı çektirmesin.”¹⁶⁹

Objesi ne olursa olsun Rasulullah (sav) haksızlığın, zulmün karşısında olmuştur. Bu bağlamda hayvanlara da eziyet veren her türlü eylem tabii olarak dinimizde yasaklanmıştır. Dövüş için hayvanların arasının kızıştirılması, binek hayvanının üzerinden inmeden keyfi olarak uzun süre sohbet edilmesi, bir nevi hayvana sandalye veya minber muamelesi yapılmasının menedilmesi ile alakalı hadisler nakledilmektedir. Ayrıca yolculuk esnasında binek hayvanlarının haklarının gözetilmesine dair rivayetler de Rasulullah (sav)’ın, hayvanlara muamelesi hususunda ne kadar müşfik olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Yiğit, Yaşar, “Hayvana Merhamet Etmenin Dini Boyutu”, *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2003, sayı: 146, 13-17, 16.

¹⁶⁸ Müslim, Hacc, 66-71 (Had. No: 1198).

¹⁶⁹ Müslim, Sayd ve Zebaih, 57 (Had. No: 1955).

¹⁷⁰ Ebû Dâvûd, Cihad, 59 (Had. No: 2567); Müslim, İmare, 178 (Had. No: 1926).

3.5. DÜNYA VE MAL SEVGİSİ

İnsan fıtratı dünya ve nimetlerine meyilli yaratılmıştır. Bu temayül Kur'an-ı Kerim'de şöyle vurgulanır: “Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, soylu atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insanlara çekici kılınmıştır. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.”¹⁷¹ Bunun dışında pek çok ayette de insanın dünya malına düşkün olduğuna değinilmektedir.¹⁷²

Hadislerde de dünya malının göz alıcı ve tatlı olduğuna dair ibareler bulunmaktadır. İnsanın dünya nimetlerine olan ilgisi şu hadiste açık bir şekilde ifade edilmektedir:

“Âdemoğlunun iki vadi dolu malı olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbisini kabul eder.”¹⁷³

Rasulullah (sav)'ın buyurduğuna göre dünya malına olan meyil sadece gençlik dönemine mahsus olmayıp yaş ilerledikçe ziyadeleşmektedir.¹⁷⁴ Ölümü daha çok hatırlayıp, ibadet ve itaatine yoğunlaşması gereken ihtiyarlık dönemindeki insanda bu zaafın artması dikkat çekicidir.

Esasen Kur'an ve hadis nazarında dünya nimetlerini sevmenin bir mahzuru yoktur. Zira Allah'ın bu nimetlere karşı insanda fitri bir temayül ve sevgi yaratması, bunların talep edilmesinin meşruiyetini göstermektedir.¹⁷⁵ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, “De ki: ‘Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?’ De ki: ‘Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet

¹⁷¹ Âli-İmrân, 3/14.

¹⁷² Kıyame, 75/20-21; İnsan, 76/27; Rum, 30/7.

¹⁷³ Müslim, Zekat, 116 (Had. No: 1048).

¹⁷⁴ Buhârî, Rikak, 5 (Had. No: 6058).

¹⁷⁵ Gümrukçüoğlu, Süleyman, “İmtihan ve Dünyevileşme”, *Turkish Studies*, 2015, cilt: X, sayı: 2, 411-434, 426.

gününde ise yalnız onlara özgüdür.”¹⁷⁶ Başka bir ayette ise: “Allah’ın sana verdiğiinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma.”¹⁷⁷ ifadeleri geçmektedir. Konuyla ilgili “İyi insan için, iyi mal ne güzeldir.” hadisi de¹⁷⁸ dünya malını istemekte bir beis olmadığını göstermektedir.

Buna mukabil Kur’an’da, dünyanın aldatıcı bir meta’, sadece bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu muhtelif yerlerde vurgulanır. Aynı şekilde dünyadaki zevklerin ahirettekine nispetle azlığı ve değersizliği zikredilir. Hadislerde de dünya hayatının zemmedildiği pek çok ifadeler bulunmaktadır. Buna Müslim’de geçen dünyanın zayıf bir ölü oğlak kadar bile değerinin olmadığıyla ilgili hadis örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁹

O halde Kur’an ve hadislerde zikredilen dünya hayatını zemmeden ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiği hususu önem arz etmektedir. Naslarda dünya hayatının aldatıcı, değersiz, geçici gibi tanımlanması, dünya hayatının bizatihi kıymetsiz olduğu manasına gelmemektedir. Kur’an ve hadislerde dünya hayatını zemmeden ifadeler, dünya hayatından Allah’ın belirlediği hudutlar dâhilinde istifade etmenin ötesinde dünyaya hırsla bağlanma ve onu gaye edinmeye matuftur. Nitekim konuya dair Buharî’de geçen bir hadiste dünya malına kul olanlar açıkça kınanmıştır: “Altına, gümüşe, kumaşa, elbiseye kul olanlar helak olsunlar. Zira onlara verildiğinde razı olurlar, verilmezse olmazlar.”¹⁸⁰ Hadiste görüldüğü gibi insanın dünya arzularını ve zevklerini, Allah’ın rızasına öncelemesi bir problem teşkil etmektedir. Bu anlamda Allah’ın bahsettiği gücü ve kudreti, nefsi doğrultusunda kullanan

¹⁷⁶ A’raf, 7/32.

¹⁷⁷ Kasas, 28/77.

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIX, 298-299 (Had. No: 17763).

¹⁷⁹ Müslim, Zühd, 2 (Had. No: 2957); Tirmizî, Zühd, 13 (Had. No: 2321); İbn Mâce, Zühd, 3 (Had. No: 4110-4111).

¹⁸⁰ Buhârî, Cihad, 70 (Had. No: 2730).

Firavun¹⁸¹ ve elde ettiği servet karşısında şımaran Karun¹⁸² gibi dünyevileşmiş insan tipleri Kur'an'da örnek olarak verilmektedir.

Dünya malı ve nimetleri, hadiste insan için bir fitne (imtihan) olarak zikredilmiştir.¹⁸³ Kur'an'da bu imtihana tabi olan insandan, dünya hayatının gelip geçici, asıl ve ebedi dünyanın ise ahiret hayatı olduğunun farkında olması beklenmektedir. Yoksa bir mü'minin dünyadan elini eteğini çekip tam bir mahrumiyet yaşaması istenmemektedir. Zira dünya nimetleri ve rızıkları herkesten önce Allah'a iman etmiş kimselere layıktır.¹⁸⁴ Esasen insandan istenen, dünya ve ahiret dengesini kurabilmek ve mutedil bir yaşam sürebilmektir. Allah Kur'an'daki şu ayetle insanın, dünya ve ahiret hayatını dengede tutması hususunda uyarmaktadır: *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste ama dünyadan da nasibini unutma."*¹⁸⁵

Rasulullah (sav) ümmetinin akıbetiyle ilgili Allah'a şirk koşulmasından emin olduğu halde, *"Vallahi ben vefatımdan sonra, sizin Allah'a şirk koşmanızdan değil dünya konusunda didişip çekişmenizden korkarım."*¹⁸⁶ buyurarak kendi vefatından sonra müslümanların dünya hususunda didişmelerinden korktuğunu beyan etmiştir. Ayrıca Rasulullah (sav)'ın endişesi sadece müslümanların dünya nimetleri nedeniyle birbirleri ile didişmesi değil, dini hassasiyetlerinin de dünyaya tamah nedeniyle zayıflamasıydı.¹⁸⁷ *"Her ümmetin bir fitnessi (imtihan vesilesi) vardır, benim ümmetimin fitnessi ise maldır."*¹⁸⁸ hadisinde anlaşılabacağı üzere Allah'ın insanoğluna bahsettiği birçok lütuf, güzellik içerisinde fitne olarak malın zikredilmesi insanın ona olan zâfiyetinin bir göstergesidir. Ancak İslam, insanın dünyaya olan meylini yok etmek yerine ahiret inancıyla onu kontrol

¹⁸¹ Zührûf, 43/51; Kasas, 28/4.

¹⁸² Kasas, 28/76-78.

¹⁸³ Tirmizî, Zühd, 26 (Had. No: 2336).

¹⁸⁴ Hadislerle İslam, III, 635-636.

¹⁸⁵ Kasas, 28/77.

¹⁸⁶ Buhârî, Meğazi, 25 (Had. No: 3857).

¹⁸⁷ Hadislerle İslam, III, 636.

¹⁸⁸ Tirmizî, Zühd, 26 (Had. No: 2336).

altına almayı amaçlamaktadır. İfrat ve tefrite kaçmamak burada esastır. Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya tamah etme, malın kölesi gibi bir pozisyonda olma arzulanmadığı gibi dünyadan tamamen bağımsız salt uhrevi bir hayat da arzulanmamıştır. “Takva ehli kimseler için zenginliğin bir zararı yoktur.”¹⁸⁹ hadisi ve dünyaya rağbet etmemenin, kişinin helal olan şeyleri kendisine haram kılması veya malını dağıtıp tüketmesi değil de, elde olan şeylere Allah katında olanlardan daha fazla güvenmemek olduğuna dair hadis¹⁹⁰ konuya ışık tutmaktadır. Nitekim Kur’an’da: “İnsanlardan öyleleri vardır ki, “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru” derler.”¹⁹¹ ayeti de dünya ve ahirete olan yaklaşım biçimimizi şekillendirmede yol göstermektedir.

¹⁸⁹ İbn Mâce, Ticaret, 1 (Had. No: 2141).

¹⁹⁰ İbn Mâce, Zühd, 1 (Had. No: 4100).

¹⁹¹ Bakara, 2/201.

- İKİNCİ BÖLÜM -
HADİSLERDE İNSAN SEVGİSİ

1. İNSANIN DİĞER İNSANLARI SEVMESİ

1.1. ANNE-BABA SEVGİSİ

Bir insanın varlık âleminden çıkma sebebi olan ve bir süreye kadar beslenme, barınma gibi birçok temel ihtiyacın yanı sıra sevilme, takdir görme, beğenilme gibi ruhsal ihtiyaçlarını da karşılayan anne-babanın hak çerçevesinde Kur'an ve Hadis'te sıklıkla ele alınması gayet doğaldır.

Anne-babayla iletişimde onlara sevgi çerçevesinde muamele etmek, bazı hadislerde ihsan ve birru'l-valideyn bağlamında ele alınmıştır. Hadis kaynaklarında anne-babaya karşı muamele genellikle "Kitabu'l-birr" ve "Kitabu'l-edeb" başlığını taşıyan bölümlerin ilk konusudur. Bu husustaki bir kısım hadislerde "ihsan" ve "birru'l-valideyn" kavramlarıyla anne-babaya iyilik ve itaatin önemi üzerinde durulurken, bazı hadislerde de "ukuk" kavramıyla ana babaya asi olma ve saygısızlığın yasaklanması söz konusu edilir.

Öncelikle anne-babaya iyiliğin Kur'an-ı Kerim'de ne şekilde geçtiği hususunu belirtmek gerekir: *"Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve eliniz altında bulunan kimselere iyilik edin."*¹⁹²

¹⁹² Nisa, 4/36.

ayetinde Allah’a kulluk etmek ve O’na şirk koşturmak emrinden sonra anne-babaya iyiliğin zikredilmesi İslam’da annelik ve babalığın önemli bir hak doğurması açısından etkileyici bir örnektir. Allah’ın kendisine eş koşulmasını menetmesinin akabinde anne-babayı zikretmesiyle, anne-babaya iyiliğin imanın bir tezahürü ve gereği olduğu gibi bir neticeye varılabilir. Kur’an’ın muhtelif ayetlerinde¹⁹³ ve mevzuyla alakalı hadislerin bir kısmında da anne-babaya karşı ahlaki vazifeler Allah’a kulluğun hemen sonrasında zikredilmiştir.¹⁹⁴

İbni Mes’ûd’un (ra) anlattığına göre; “Bir adam Hz. Peygamber’e (sav), ‘Amellerin en üstünü hangisidir?’ diye sorunca Peygamber Efendimiz şöyle cevap vermiştir: ‘Vaktinde kılınan namaz ve anne babaya iyilik etmektir. Sonra da Allah yolunda cihad etmek gelir.’”¹⁹⁵ Tirmizi Şarihi Mübârekfûrî, hadiste amellerin faziletine göre verilen sıralamanın, soru soranların durumuna göre farklılık arz ettiğini söyler. Rasulullah (sav), soru soranın durumu ve neye ihtiyacı olduğu bilgisine sahip olduğu için ona göre cevap vermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in bu tarz sorulara verdiği cevap, amellerin faziletinin dönemsel olarak değişiklik arz etmesiyle de alakalı olabilir. Mesela İslam’ın doğuşundaki ilk dönemlerde İslam cihad sayesinde ayakta kaldığı ve yaşanması mümkün olduğundan cihad o dönemlerde en faziletli ibadettir. O halde hadis, “faziletli amellerden birkaçı şunlardır” şeklinde bir ifade şekliyle anlaşılabilir.¹⁹⁶ Hadiste anne babaya iyilik “birr” kelimesiyle ifade edilmiştir. Birr, iyilik ve ihsanda ziyadelik manasındadır ki karşıdakini razı eden bütün fiilleri içine alır.¹⁹⁷ Ayrıca birr, toplumsal sorumlulukları yerine getirmeyi¹⁹⁸ ve insanlara karşı iyilik yapmayı

¹⁹³ Bakara, 2/83; En’am, 6/151; İsra, 17/23.

¹⁹⁴ Buhârî, Edeb, 6 (Had. No: 5631); Tirmizî, Birr ve Sıla, 4 (Had. No: 1901).

¹⁹⁵ Buhârî, Tevhid, 48 (Had. No: 7096); Tirmizî, Birr ve Sıla, 2 (Had. No: 1898).

¹⁹⁶ Mübârekfûrî, Ebu’l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü’l-Ahwezi bişerhi Cami’i’t-Tirmizî*, I-X, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, VI, 20.

¹⁹⁷ Âsım, *Kâmûs*, II, 152.

¹⁹⁸ Izutsu, Toshihiko, Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, Çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, 90.

gerektirdiği için kişiye insanların sevgi ve hoşnutluğunu kazandırır.¹⁹⁹ Razi, “birr” kelimesinin “taat” kelimesini kapsadığı herşeyi ve Allah’ı hoşnut edecek bütün hayırlı ameller olduğunu nakleder.²⁰⁰

Ebû Bekre’nin rivayetine göre; “Rasulullah (sav), ‘Size günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?’ diye üç kez sordu. Bunun üzerine biz, ‘Evet, ey Allah’ın Rasulü’ diye cevap verdik. Bunun üzerine, ‘Allah’a ortak koşmak, anne-babaya isyan etmek ve eziyet etmektir.’ buyurdu.”²⁰¹ hadisine göre Allah’a şirk koşmanın hemen akabinde anne-babaya isyan etmek en büyük günah olarak zikredilmiştir. Hadiste ebeveyne isyan etmeyi ifade eden “عقوق” (ukuk) kelimesi; kesmek, parçalamak anlamına gelir. “Ukuku’l-valideyn” tabiri, anne-baba şirke ve günaha zorlamadıkları sürece, evladın onlara söz veya fiili olarak eziyet ya da hakaret etmesidir.²⁰² Öyle ki evladın ebeveynine olan bu tutumu ebeveynin gönlünü incitecek, ebeveyn ile evlat arasındaki sevgi ve gönül bağı koparabilecek mahiyettedir.²⁰³

İslam anne-babaya iç sıkıntısı yaşatabilecek her türlü saygısızlığı meneder. “Rabbin, ‘kendinden başkasına kulluk etmeyin, anne ve babaya iyi muamele edin’ diye hükmetti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin nezdinde ihtiyarlığa ererlerse onlara “öf” bile deme. Onları azarlama. Onlara güzel (ve tatlı) söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını (yerlere kadar) indir ve: ‘Ya Rab, onlar bana çocukken nasıl merhamet ettilerse sen de kendilerini (öyle) esirge’ de.”²⁰⁴ ayetinde geçen “öf” kelimesi saygısızlığın basit bir ifadesi gibi gözükse de isyankârlığın ilk basamağı olarak değerlendirilebilir. Ebeveynin ihtiyarlık dönemindeki acizliklerine karşı evlatttan onlara merhamet gösterilmesi, güzel söz söylenmesi istenmiş ve böylece evlat ile ebeveyn arasında duygusal bir bağın oluşmasının önemi şefkat ve merhamet bağlamında vurgulanmıştır. Zira merhamet duygusu evlat ve ebeveyn arasında bulunan maddi ve manevi

¹⁹⁹ Toksarı, Ali, “Birr”, DİA, İstanbul, 1992, VI, 205.

²⁰⁰ Razi, Mefatihü’l-Ğayb, V, 40.

²⁰¹ Buhârî, Edeb, 6 (Had. No: 5631).

²⁰² İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, X, 406.

²⁰³ Çağrıcı, Mustafa, “Ana Baba”, DİA, İstanbul, 1991, III, 104.

²⁰⁴ İsrâ, 17/23-24.

ilginin temelidir. Allah’ın insanlara bahşettiği bütün lütuflar O’nun merhametine bağlı bulunduğu için, Allah’tan anne-babaya merhamet dilemek diğerk bütün ilahi ikram ve nimetleri dilemek anlamına gelir.²⁰⁵

Evladın anne-babasına yaptığı iyilik ve hizmetleri katarak ihlasla yaptığı duanın da makbul olduğuna dair rivayetler vardır. Bununla ilgili Buhari’de geçen bir hadise göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Üç kişi beraber yürürlerken yağmura yakalandılar. Hemen dağdaki bir mağaraya meyledip sığındılar. Akabinde mağaralarının ağzına dağdan büyük bir kaya düşüp üzerlerini tamamen kapattı. Bunun üzerine onlardan biri diğerlerine: ‘Riya ve şöhret isteğı olmaksızın, sırf Allah rızası için yapmış olduğunuz amellere bakın da, onları anmak suretiyle Allah’a dua edin. Umulur ki, Allah mağaranın kapısını açar!’ dedi. Bu teklif üzerine onların biri şu duayı yaptı: ‘Allah’ım! Benim ihtiyar anne-babam ve küçük çocuklarım vardı. Ben sürü otlatarak onları geçindirirdim. Akşamleyin otlaktan dönüp eve geldiğim zaman süt sağıar, çocuklarımdan önce anne-babama süt içirirdim. Bir gün uzakta bir otağı gitmişim. Akşam oluncaya kadar sürüyü getirememişim. Geç vakit geldiğimde onları uyumuş halde bulmuştum. Her günkü gibi yine sütleri sağdım ve sağdığım sütü kabıyla getirip başuclarında dikildim. Onları uykularından uyandırmaya kıyamıyordum. Onlardan önce çocuklarıma süt içirmeyi de uygun görmedim. Çocuklar ise ayaklarımdan dibinde açlıktan sızlanıyorlardı. Onlar uyurken, gün ağarana kadar bütün geceyi böyle dikilmekle geçirdim. Şüphesiz Allah’ım! Sen bilmektesin ki, ben bunu sırf senin rızanı kazanmak için yapmışım. Bundan ötürü bizim için mağaranın ağzında bir gedik aç da, biz oradan gün ışığını görelim!’ diye dua etti. Allah onlara gün ışığını görecekleri kadar bir gedik açtı...”²⁰⁶ Görüldüğü gibi Allah’a içten yapılan bir yakarışa anne-babaya yapılan iyi muamelenin katılması duanın makbul olmasına vesile olmuştur.

Allah’ın rızası ve gazabının, anne-babanın evlattan razı olup olmamasına göre belirlendiğine dair şu hadis ebeveyne karşı muamelenin önemini

²⁰⁵ Çağrı, “Ana Baba”, *DİA*.

²⁰⁶ Buhârî, Edeb, 5 (Had. No: 5629).

belirtme açısından çarpıcı bir örnektir. “Allah’ın rızası ana-babanın rızasına, Allah’ın gazabı da ana-babanın hoşnutsuzluğuna bağlıdır.”²⁰⁷ Hadis, anne-babaya asilik yaparak onlara büyük sıkıntılar yaşatan evlada karşı adeta bir tehdit mahiyetindedir.²⁰⁸

Hiz. Peygamber’in anne-baba rızasını Allah yolunda cihada takdim eden rivayetler de, İslam’ın onlara attettiğı değeri göstermesi açısından ehemmiyet arz etmektedir. Allah yolunda cihada katılmak gayesiyle Yemen’den hicret eden birinin anne-babasından izin almadan geldiğini öğrenen Rasulullah (sav), ebeveynin rızası dâhilinde cihada katılabileceğini aksi takdirde onlara hizmet için dönmesini buyurmuştur.²⁰⁹

Nesâî’den gelen bir rivayette ise, Hiz. Peygamber (sav) anneye hizmet etmenin, Allah yolunda cihad etme şerefinden önce geldiğini bildirmiştir. Muaviye İbn Cahime’nin anlattığına göre; “Cahime (r.a) Hiz. Peygamber (sav)’e gelir ve: ‘Ey Allah’ın Rasulü, ben gazveye katılmak istiyorum, bu konuda sizinle istişare etmeye geldim’ der. Rasulullah (sav): ‘Annen var mı?’ diye sorar. Cahime (r.a), ‘Evet’ deyince Rasulullah (sav) da, ‘Öyleyse ondan ayrılma zira cennet onun ayağının altındadır’ buyurur.”²¹⁰ Yine konuyla ilgili birçok hadis kaynağında geçen bir rivayet şöyledir: İbn Amr (r.a) anlatıyor: “Bir adam, cihada iştirak etmek için Hiz. Peygamber (sav)’den izin istedi. Rasulullah (sav): ‘Annen baban sağ mı?’ diye sordu. Adam: ‘Evet’ deyince: ‘Sen Onlara hizmet ederek cihad yap’ buyurdu.”²¹¹

Hattabi, farz-ı ayn olan cihad için anne-babanın rızasına gerek olmadığını, onların ancak nafile olan cihada müdahale edebileceklerini söyler. Ancak müslüman olmayan anne-babaların ister nafile ister farz-ı ayn

²⁰⁷ Tirmizî, *Birr*, 3 (Had. No: 1899).

²⁰⁸ Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VI, 22.

²⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Cihad*, 32 (Had. No: 2530).

²¹⁰ Nesâî, *Cihad*, 6 (Had. No: 3104).

²¹¹ Buhârî, *Cihad*, 136 (Had. No: 2842); Buhârî, *Edeb*, 3, (Had. No: 5627); Müslim, *Birr*, 1, (Had. No: 2549); Ebû Dâvûd, *Cihad*, 32 (Had. No: 2529); Nesâî, *Cihad*, 5 (Had. No: 3052); Tirmizî, *Cihad*, 2 (Had. No: 1671).

hükmündeki cihad için rızaları gözetilmez.²¹² Zira İslam'a göre, Allah'a isyan sayılan bir konuda kula itaat edilmez.²¹³ Kur'an-ı Kerim'de anne-babaya istinaden "...Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir konuda, seni bana şirk koşturmayla zorlarsa onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin..." buyrulur.²¹⁴

Simak b. Harb (r.a) yoluyla gelen rivayete göre; Sa'd b. Ebî Vakkas'ın annesi, oğlu müslüman olunca onu birşey yemeyip içmemekle tehdit eder ve yemeden içmeden kesilir.²¹⁵ Tirmizi'nin naklettiğine göre bu olay üzerine şu ayet nazil olur: "Biz insana yapacağı hayırlı işlerden biri olarak anne ve babasına iyi davranmasını emrettik; ama buna rağmen, eğer onlar körü körüne herhangi bir şeyi bana ortak koşturmanı isterlerse onlara uyma. Çünkü hepiniz sonunda dönüp bana geleceksiniz. O zaman hayatta iken yapmış olduğunuz her şeyi iyi ve kötü yönleriyle gözünüzün önüne sereceğim."²¹⁶ Ayette açıkça belirtildiği üzere anne-babaya itaatsizlik, ancak onların Allah'ın emrine muhalif davranılmasını istemeleri durumunda gerçekleşebilir. Aksi takdirde müşrik de olsalar annelik-babalık konumlarından dolayı saygıyı ve dünyalık meselelerde itaati hak etmektedirler. Bu mevzuyla ilgili şu hadis de zikredilmeye değerdir:

Esmâ bint Ebî Bekr (r.a) anlatıyor: "Müşrik olan annem yanıma geldi. (Nasıl davranmam gerekeceği hususunda) Hz. Peygamber (sav)'e sorarak 'Annem yanıma geldi, benimle (görüşüp konuşmak) arzu ediyor, anneme iyi davranayım mı?' dedim. 'Evet, ona gereken hürmeti göster' buyurdu".²¹⁷

Buraya kadar mevzuyla ilgili geçen ayet ve hadislerde genel olarak anne-babanın birlikte zikredilmesine karşın, müstakil olarak anne veya baba hakkına vurgu yapan rivayetler de mevcuttur. Bilhassa anneyi babaya önceleyen şu hadis yaygın olarak bilinmektedir:

²¹² Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VII, 203.

²¹³ Buhârî, *Ahkam*, 4 (Had. No: 6725).

²¹⁴ Lokman, 31/15.

²¹⁵ Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 30 (Had. No: 3189).

²¹⁶ Ankebut, 29/8.

²¹⁷ Buhârî, *Hibe*, 28 (Had. No: 2477); Buhârî, *Edeb*, 8 (Had. No: 5634); Müslim, *Zekat*, 50 (Had. No: 1003); Ebû Dâvûd, *Zekat*, 34 (Had. No: 1668).

“Bir adam gelerek, ‘Ey Allah’ın Rasulü, kendisine güzel davranıp yakınlık göstermemi en çok hak eden kimdir?’ diye sordu. Hz. Peygamber (sav): ‘Annen!’ diye cevap verdi. Adam: ‘Sonra kim?’ dedi, Rasulullah (sav): ‘Annen!’ diye cevap verdi. Adam tekrar: ‘Sonra kim?’ dedi. Rasulullah (sav) yine: ‘Annen’ diye cevap verdi. Adam tekrar sordu: ‘Sonra kim?’ Rasulullah (sav) bu dördüncüyü: ‘Baban’ diye cevapladı.”²¹⁸

Ulema annenin hamilelik, doğum, emzirme, ayrıca evladını büyütürken ona gösterdiği şefkat ve çektiği meşakkat dolayısıyla anneye yapılan iyiliğin babaya yapılan iyilikten daha efdal olduğunu söylemişlerdir.²¹⁹

*“Biz, insana ana-babasına karşı sorumluluklarını yerine getirmesini tavsiye ettik. Annesi onu nice zorluklarla karnında taşıdı. Sütten kesilmesi iki yıl sürdü. Ayrıca bana şükretmesini, ana babasına da hürmet etmesini tavsiye ettik...”*²²⁰ ayetinde de evladın ebeveynine karşı sorumluluğu, annenin onu belli bir süre karnında taşıması ve onu emzirmesi gibi zahmetli bir süreç yaşamasıyla ilişkilendirilmiştir.

Erich Fromm, çocuğun katıksız sevgiyi annesi sayesinde öğrendiğini söyler. Çocuk annesinin sevgisini kazanmak için hiçbir çaba sarf etmeye gerek olmadığını ve annesinin onu koşulsuz sevdiğini bilir. Sevildiğini hisseden çocuk bu sayede sevmeyi de öğrenir.²²¹

Hadislerde anneye iyiliğin üç kere tekrar edilerek babaya yapılan iyiliğe takdim edilmesine, cahiliyye döneminin ataerkil bir toplum yapısına sahip olması ve o dönemde kadına bir değer atfedilmemesinin sebep teşkil etmesi muhtemeldir. Bu şekilde düşünüldüğünde Hz. Peygamber (sav)’in tekrarlara yer vererek anne hakkının önemini vurguladığı söylenebilir. Anne ve babaya iyiliğin eşit derecede faziletli olduğunu söyleyen âlimler de olmuştur.²²²

²¹⁸ Buhârî, Edeb, 2 (Had. No: 5626); Müslim, Birr, 1 (Had. No: 2548).

²¹⁹ Nevevî, *Minhâc*, XVI, 102.

²²⁰ Lokman, 31/15.

²²¹ Fromm, *Sevme Sanatı*, 51-52.

²²² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, X, 402.

Müstakil olarak babanın evladı üzerindeki hakkından bahseden hadisler de bulunmaktadır. Kur’an’da da baba ve çocuğa “وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ” ayetiyle yemin edilmiş,²²³ baba ve evladının ilişkisinin değerine vurgu yapılmıştır. Ayete anne-baba ve çocukları olarak mana veren müfessirler de vardır.²²⁴

Hiz. İbrahim’in müşrik olan ve şirkinde ısrar eden babasına naifçe yaklaşımı, evladın ebeveynine karşı tavrının nasıl olması hususuyla ilgili örnek teşkil etmektedir. Hiz. İbrahim, babasının tehditkâr tavrına bile son olarak, “*Selam sana olsun, senin için Rabbinden mağfiret dileyeceğim...*”²²⁵ diye karşılık vererek babasına olan saygısından ödün vermemiştir.

“Evlat babasının hakkını ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulup satın alır ve azad ederse başka.”²²⁶

Hadiste “عتق” kelimesiyle ifade edilen köleyi azad etme eylemi, birinin başkasına yapabileceği en büyük iyilik olması²²⁷ hasebiyle, Rasulullah (sav)’ın böyle uç bir örneği baba hakkının önemine vurgu yapmak maksadıyla zikretmiş olması muhtemeldir.

Bir hadis-i şerifte de babanın cennetin orta kapısı olduğu rivayet edilmiş, evlat da bu kapıyı terk etme veya muhafaza etme hususunda muhayyer bırakılmıştır.²²⁸

Babası malını almak isteyen sahabiye Hiz. Peygamber (sav), evlat ve onun malından babanın istifade edebileceğini buyurur.²²⁹ Hattâbî, hadiste belirtilen

²²³ Beled, 90/3.

²²⁴ Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, Çev: Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, I-III, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, III, 1270.

²²⁵ Meryem, 19/41-48.

²²⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 128 (Had. No: 5137).

²²⁷ Mübârekfûrî, *Tuhfe*, VI, 28.

²²⁸ Tirmizî, Birr, 3 (Had. No: 1900).

²²⁹ Ebû Dâvûd, Büyü’, 79 (Had. No: 3530); İbn Mâce, Ticaret, 64 (Had. No: 2291,2292).

hakkın, babanın ihtiyaç durumuna bağlı olduğunu belirtir. Ona göre bu hak, evladın babasına temin etmekle mükellef olduğu nafaka hakkıdır.²³⁰

Evladın anne-babasına iyiliği onlar öldükten sonra da devam edebilir. Anne-babası vefat eden bir sahabe Hz. Peygamber'e onlar için yapabileceği bir iyilik olup olmadığını sorunca Rasulullah (sav): "Evet, onlara dua etmek, onlar için Allah'tan mağfiret dilemek, ölümlerinden sonra (varsa) ahidlerini (vasiyyetlerini) yerine getirmek, yakınlığı ancak onlar vasıtasıyla olan akrabalarla ilgilenip onlara karşı üzerine düşeni yapmak ve (onların) arkadaşlarına ikram ve hürmet etmek" buyurdu.²³¹ Başka bir hadiste de Rasulullah (sav) ölen anne-babası için dua eden salih evladın duasının anne-babasına faydası dokunacağını haber vermiştir.²³² Yine ölümlerinden sonra anne-baba adına sadaka vermenin de onlara faydasının dokunacağına²³³, ayrıca onların dostlarıyla irtibatı koparmamak ve imkân nispetinde onların ihtiyaçlarını gidermek gerektiğine dair rivayetler de vardır.²³⁴

1.2. EŞ SEVGİSİ

Allah Kur'an'da insanı erkek ve dişi eşler olarak yarattığını²³⁵ ve onlara birbirlerine karşı sevgi ve şefkat bahsettiğini buyurmuştur.²³⁶ Rum suresinin 21. ayetinde geçen "meveddet" kelimesini "eşler arasındaki sevgi", "rahmet" kelimesini de "çocuk" şeklinde tefsir edenler olmuştur.²³⁷ Mevdudi ayette geçen "rahmet" kelimesini, "evlilik hayatında yavaş yavaş gelişen, eşlerin birbirlerine karşı nazik, hoşgörülü ve düşkün olmalarını sağlayan duygusal ilişki" olarak tefsir eder.²³⁸ Razi'ye göre ayetteki "لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا" kısmındaki

230 Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, Me'alimü's-sünen, nşr. Muhammed Râğıb et-Tabbâh, I-IV, Matba'atü'l-İlmiyye, Halep 1932-1934.

231 Ebû Dâvûd, Edeb, 128 (Had. No: 5142).

232 İbn Mâce, Edeb, I (Had. No: 3660).

233 Tirmizî, Zekat, 33 (Had. No: 669).

234 İbn Mâce, Edeb, 2 (Had. No: 3664).

235 A'raf, 7/189.

236 Rum, 30/21.

237 Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 111.

238 Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'an*, çev: Muhammed Han Kayanî vdğ., I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1987, VI, 261-262.

“sükûn”, eşlerin birbirine ulaşmasını sağlayıp aralarında sevgi meydana getirir. Sonrasında bu sevgi rahmet duygusuna dönüşür. Zira ileriki dönemlerde yaş ve hastalık sebebiyle şehvet duygusu kalmadığı halde eşlerin birlikteliğinin devam etmesi birbirlerine karşı şefkat ve merhamet duygusuna sahip olmaları sebebiyledir.²³⁹

*“İnsanlara kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, soylu atlar, sağmal hayvanlar ve ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanan bu gibi şeyler çok çekici gösterilmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak yer Allah’ın katındadır.”*²⁴⁰ ayetinde kadın sevgisinin, ayette belirtilen diğer varlıklar gibi edilgen ifade kullanılmasından dolayı fitri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ayette her ne kadar kadın sevgisi olarak zikredilmiş olsa da kastedilen husus karı-kocalık ilişkisi açısından eş sevgisidir.²⁴¹

Aşırı sevgiyle bağlanma ayette “şehvât” olarak isimlendirilmektedir. Buna arzu edilen şeyler manası da verilebilir. Bazı kelimcılara göre bu ayet, sevginin şehvetten farklı bir şey olduğunu göstermektedir. Zira zikredilen ayette Allah sevgiyi şehvete izâfe etmiştir. Buradan yola çıkarak şehvetin, Allah’ın yarattığı fiillerden; sevginin ise kulun fiillerinden olduğu neticesine varılabilir. Ayette kınanan sevgi; insanın, “şehavat” diye tabir edilen arzu edilen şeyleri maksat edinip bütün yaşayışını buna hasretmesidir.²⁴²

²³⁹ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 112.

²⁴⁰ Âli-İmrân, 3/14.

²⁴¹ Reşîd Rızâ, *Tefsiru'l-Menâr*, I-XII, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947, III, 241.

²⁴² Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, VII, 211; Erich Fromm da, sevginin ve cinsel arzusun birbirinden farklı duygular olduğunu ifade eder. Sevgi fiziksel bir birleşme isteği doğursa da, bu ölçüsüz bir arzu olmayıp, içinde şefkat barındıran bir duygudur. Cinsel sevgi, şayet sevgi kaynaklı değilse, o zaman geçici bir birleşmenin ötesine geçemez. Bu amaçla yaklaşan çiftler bencil kimselerdir. Bu kimselerin yalnızlık sorunları olup, genelde başka kimseyi sevmeyen iki âşık gibidirler. Yalnızlık sorunlarını birbirleriyle gidermeye çalışırlar. Ama diğer insanlardan uzaklaştıkları için birbirlerine de yabancı kalırlar. Bundan dolayı bu tür bir ilişki bir yanılsamadan ibarettir. Fromm’a göre gerçek sevgi bir duygu değildir. Zira duygular gelip geçicidir. Sevgi ise, “istem”dir. Bir kararlılık ve söz vermeyi gerektirir. (SEVME SANATI, 68,69) Sevgi Dili Yazarı Gary Chapman da, sevginin çaba ve disiplin gerektirdiğini belirtir. Sevginin, tutkudan daha gerçek ve daha kıymetli olduğunu vurgulayan Chapman,

Elmalılı Hamdi Yazır, “şehvât” ı dünya hayatını sürdürmek ve Allah’a ulaşmak açısından bir araç ve Allah tarafından ihsan edilmiş bir nimet olarak tanımlar. Yazır, buna mukabil şehvâta aşırı derecede muhabbet edip, Allah’ın emir ve rızasına tercih etmek ise büyük bir budalalık olduğu ilavesini yapar.²⁴³

Mezkûr ayette “zevklere aşırı düşkünlük insanlara süslü (çekici) gösterildi” kısmındaki ifade biçiminden insana çekici gösterilen arzuların, aslında hor görülecek, tiksiniyecek arzular olmadığı manası çıkar. İslam, insanın realitesinde var olan fitri duygularını inkâr etmesini veya o duygularını baskı altına almasını tasvip etmez. Aksine bu duygular beşer hayatının devamı için zorunludur. O halde insandan istenen, her hususta olduğu gibi sevgi hususunda da mu’tedil olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle ayette zikredilen fitri duyguların söküp atılması yerine bir düzene konması ve ona hâkim olunmasıdır.²⁴⁴

Reşid Rıza’ya göre insan fıtratına yerleştirilen erkek-kadın ilişkisi bağlamındaki sevgi, insan neslinin devamı gayesine de matuftur.²⁴⁵

İslam’a göre erkek-kadın arasındaki temayül nikâh akdiyle beraber sevgiye dönüşecek²⁴⁶ ve bu sevgi büyüyerek çiftin ruhen gelişimini sağlamakla beraber, şu ayette belirtildiği gibi onları dış kaynaklı olumsuz etkilere de bir örtü, bir zırh gibi koruyacaktır.

“Onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.”²⁴⁷

sevginin mantıklı, akılcı ve iradeli olduğunu ve bu yönüyle tutkudan farklı olduğunu ifade eder. O’na göre bir tercih olan sevginin, başlangıç noktası tutum ve düşünce tarzıdır. “Sevgi, ‘seninle evlendim ve senin iyiliğini düşünmeyi tercih ediyorum,’ der. Bu durumda eşini sevmeyi tercih eden kişi, bu kararını ifade etmesini sağlayacak yolları da bulur.” (Gary Chapman, *Beş Sevgi Dili*, 38-40)

²⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1052.

²⁴⁴ Kutub, Seyyid, *Fîzılâl-il-Kur’an*, çev., İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, I-XVI, İstanbul 1971, II, 230,231.

²⁴⁵ Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, III, 241.

²⁴⁶ İbn Mâce, Nikah,1 (Had. No: 1847).

²⁴⁷ Bakara, 2/187.

Eşler arasında ruhi birlikteliği ve gelişimi sağlayacak evlilik müessesinin kurulmasına yönelik Rasulullah (sav)'dan rivayet edilen birçok hadisin mevcudiyeti, konunun hassasiyetine bir vurgu mahiyetindedir.

"Ey gençler, sizden evlenmeye güç yetirenler evlensin."²⁴⁸

Başka bir hadiste de Hz. Peygamber (sav) Allah'ın rızası doğrultusunda birliktelik yaşamaya niyetlenip aile kurmaya çabalayanlar için Allah'ın yardımının hak olduğu müjdesini verir.²⁴⁹

Ali b. Ebî Talib (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Rasulullah (sav) kendisine şöyle buyurdu: "Ey Ali üç şeyi geciktirme; vakti giren namazı, hazırlanan cenazeyi, dengini bulduğun zaman bekar kimseleri evlendirmeyi."²⁵⁰

Hadise göre kişi kendine denk birini bulması halinde evliliğini hızlandırmaya gayret etmelidir. Evliliğin, birbirlerini sevenlerin aralarındaki muhabbeti pekiştireceğine dair apaçık bir ifadenin kullanıldığı İbn Abbas'tan gelen bir rivayet şöyledir: "Sevenler için nikâh kadar saygıyı artırıcı hiçbir şey görülmedi."²⁵¹

Sindî, hadis için şu yorumu yapar: "Yâni iki kişi arasında muhabbet bulunduğu zaman hiçbir bilgi, alâka ve münasebet, onların evlenmeleri kadar onların arasındaki sevgiyi artırmaz. Eğer muhabbetle beraber bir evlilik durumları olursa mevcut muhabbet her gün daha da kuvvetlenir ve artar." El-Münâvî de hadis için; "Aşkın en muazzam ve etkin ilâcı evlenmektir. Bu yol açık iken bundan başka bir yola başvurulmamalıdır. Tek yol evlenmektir," ifadesini kullanır.²⁵²

²⁴⁸ Buhârî, Nikah, 3 (Had. No: 4779); Müslim, Nikah, 1, (1400).

²⁴⁹ Tirmizî, Fedailü'l-Cihad, 20 (Had. No: 1655); Nesâî, Cihad, 12 (Had. No: 3120).

²⁵⁰ Tirmizî, Salat, 127 (Had. No: 18); Tirmizî, Cenaiz, 73 (Had.no: 1075).

²⁵¹ İbn Mâce, Nikah, 1 (Had. No: 1847).

²⁵² Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, I-X, İstanbul 1983, V, 197.

Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, Allah Rasulü bir gün çevresindeki gençlere şöyle buyurmuştur: "Ey gençler topluluğu! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayan da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır."²⁵³

Hadisten de anlaşılacağı üzere evlilik bir bakıma insanı meşru daire içerisinde tutup gözünün harama kaymasına mani olacak bir kurumdur. Bakara Suresi'nde geçen, "kadınların erkekler için bir örtü, erkeklerin de kadınlar için bir örtü (libas) olduğu" ayeti de bu minvalde zikredilebilir. Zira eşler birbirinin namusunu, iffetini koruma açısından da birbirlerine örtü gibidirler.

Evliliğe niyetlenen bir mü'min bu yolda beraber yürüyeceği, her türlü güzelliği paylaşacağı, muhtelif sıkıntılara beraber göğüs gereceği ve nihayetinde beraberliklerinin bir meyvesi olarak nitelendirilebilecek çocuklar dünyaya getirecekleri yol arkadaşını seçerken son derece özen göstermelidir. Rasulullah (sav)'ın şu hadisi evlenmeye niyetlenenler için bu hususta tavsiye mahiyetindedir: "Kadınla dört şey için evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanını seç ki iki elin bereket görsün!"²⁵⁴

Başka bir hadiste de Hz. Aişe (r.a)'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İyi erkeklerle iyi kadınları (birbirleriyle) evlendirin."²⁵⁵

Mezkûr hadislerde evlenmeye niyet eden bir mü'minin eş adayında öncelikli olarak dini hassasiyetinin olup olmamasına bakması istenmekte; ahlaklı, dindar vasıflı kişilerle evlilik yapmalarının daha hayırlı olacağı kastedilmektedir. Buna karşılık evliliğe hazırlık aşamasından itibaren duygu yönü de geri planda kalmamalı, eş adayları arasında helal daire içerisinde

²⁵³ Buhârî, Nikah, 3, 4779.

²⁵⁴ Buhârî, Nikah, 16, (Had. No: 4802).

²⁵⁵ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, I-IV, (thk. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000, Nikah, 10, (Had. No: 2227).

kalacak şekilde muhabbeti sağlamaya önem verilmelidir. Enes b. Malik (r.a)’ın rivayet ettiği şu hadis konuya ışık tutabilecek mahiyettedir:

“Muğire b. Şu’be bir kadınla evlenmek istedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: “Git o kadına bak. Çünkü bakman (evlendiğinizde) aranızda ülfet ve sevginin devam etmesi için daha uygundur.” buyurdu.²⁵⁶

Yukarıda eşlerin birbirine Allah’ın bahsettiği bir nimet olduğunun anlaşıldığı ayetleri zikretmiştik. Abdullah b. Amr’dan nakledilen bir hadise göre de, Rasulullah (sav) dünyanın (geçici) bir nimet olduğunu, dünyanın en değerli nimetinin ise salih bir kadın olduğunu buyurmaktadır.²⁵⁷ İbn Abbas’ın naklettiği başka bir hadiste ise bir erkeğin sahip olabileceği en büyük nimet olan “salih kadın”ın özellikleri sıralanmıştır. Bu hadis şöyledir:

İbn Abbas’ın naklettiğine göre Rasulullah (sav) (Hz. Ömer’e hitaben) şöyle buyurmuştur: “Kişinin sahip olabileceği en hayırlı hazineyi sana söyleyeyim mi? (Kocası) yüzüne baktığında ona huzur veren, ondan bir şey istediğinde yerine getiren ve kocasının yokluğunda onun saygınlığını koruyan iyi/salih bir kadın!”²⁵⁸

Evliliğin idamesi için evli çiftlerin birbirlerine karşı vazifeleri ve haklarının yanında sevme-sevilme duygusu da göz önüne alındığında hadiste nasıl ki erkekler için salih kadınlar en büyük nimet, hazine olarak vasıflandırılıyorsa; mezkûr hadis aynı şekilde kadınlar için de salih, iyi huylu erkeklerin aynı değerde olduğu manasına teşmil edilebilir kanaatindeyiz. Nitekim farklı hadislerde de hanımlarına iyi davranan erkekler övülmüştür. Şöyle ki:

Ebü Hureyre’nin naklettiğine göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “En mükemmel mü’min, ahlakı en güzel mü’minidir. Sizin en hayırlınız, hanımlarına karşı en iyi davrananızdır.”²⁵⁹

²⁵⁶ İbn Mâce, Nikah, 9, (Had. No: 1860).

²⁵⁷ Müslim, Rada, 64, (Had. No: 1467).

²⁵⁸ Ebü Dâvûd, Zekat, 32, (Had. No: 1664).

²⁵⁹ Tirmizî, Rada, 11, (Had. No: 1162); İbn Mâce, Nikah, 50, (Had. No: 1978).

Hız. ÂiŖe (r.a)'nin naklettiğine göre, Rasulullah (sav) Ŗ yle buyurmuŖtur: "Sizin en hayırlınız, ailesine karŖı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karŖı en hayırlı olanınızım..."²⁶⁰ hadisinde de ailenin temelini oluŖturan karı-kocanın birbirlerine iyi olmaları yönünde tavsiye vardır. Hadis, bir mü'minin iyi ve hayırlı olarak nitelendirilebilmesi için de öncelikle ailesinin hukukunu gözetmesi gerektiğine dair bir mesaj da içerir. Her hususta olduğu gibi aileyi oluŖturan bireylerin huzuru, s k neti ve mutluluğu bulabilmeleri için üzerlerine d Ŗen sorumluluğu bilincinde olmaları gerekmektedir. Bu hususta Peygamber (sav)'in uyarısı Ŗu Ŗekildedir:

Abdullah b. Ömer (r.a)'in iŖittiđine göre, Rasulullah (sav) Ŗ yle buyurmuŖtur: "Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz y nettiklerinizden mesuls n z. Devlet baŖkanı bir sorumludur ve y nettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve y nettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve y nettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve y nettiklerinden mesuldür."²⁶¹

Allah Rasulü, Veda Haccı gibi kendinden sonra ümmetinin hak yolda mukim olarak devam etmeleri için en çarpıcı, en vurucu ifadelerini buyurduğu bir anda evlilik müessesinin de korunması yönünde uyarılar yapmıŖtır. Bilhassa karı-kocanın birbirleri üzerinde hakları olduğunu ve bu hakların neler olduğunu beyan etmiŖtir.²⁶² Ayrıca erkeklere hitaben: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun, çünkü siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın adını anarak (nikâh kıyıp) kendinize helal kıldınız." buyurmaktadır.²⁶³ Hadiste kadınların Allah'ın emaneti olarak vasıflandırılması dikkat çekicidir. O zamanki Arap geleneğinde kadına bakıŖ açısının, baskın bir ataerkil yapının etkisi altında olduğu muhakkaktır. Böyle bir ortamda Rasulullah (sav)'ın kadınların emanet olduğu vurgusunun, mevcut zihniyeti deđiŖtirme ve erkeğin kadına Ŗefkatle yaklaŖması amacını

²⁶⁰ Tirmizî, Menakıb, 64, (Had. No: 3895).

²⁶¹ Buh ri,  stikraz, 20, (Had. No: 2278).

²⁶² Tirmizî, Rada, 11, (Had. No: 1163).

²⁶³ Müslim, Hac, 147, (Had. No: 1218).

taşıdığını söyleyebiliriz. Nitekim Abdullah b. Ömer’in şu rivayeti bu hususta, içinde yetişmiş oldukları cahiliye kültürünün etkisinden kolay sıyrılamayan sahabe üzerinde Rasulullah (sav)’ın caydırıcı etkisi açıkça görülmektedir. Buhari’de geçen hadis şöyledir:

Abdullah b. Ömer (r.a) şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber zamanında hakkımızda vahiy iner de azarlanırsınız korkusuyla kadınlarımıza karşı kötü söz söyleyemez ve istediğimiz gibi davranamazdık. Ne zamanki, Hz. Peygamber vefat etti, işte o zaman ağır konuşmaya ve rahatça dilediğimizi yapmaya başladık!”²⁶⁴

Bir itiraf niteliğinde olan Abdullah b. Ömer’in bu rivayeti, Rasulullah (sav)’ın kadınlara olan muamelede ne kadar hassas olduğuna dair bir örnek teşkil etmektedir.

Enes (r.a) şöyle demiştir: “(Bir seferde annem) Ümmü Süleym diğer kadınlarla beraber yolcular arasında bulunuyordu. Peygamber (sav)’in kölesi güzel sesli Enceşe de onların bindikleri develeri hızlıca sürüyordu. Peygamber (sav): ‘Ne yapıyorsun Enceşe, yavaş ol! Cam gibi narin (hanım) yolculara mukayyet ol!’ buyurdu.”²⁶⁵ Hadisi de Rasulullah (sav)’ın kadınlara olan yaklaşımında gösterdiği hassasiyete örnek olarak zikredilebilir.

Erkeklerle, eşlerine nazik davranmaları hususunda devamlı hatırlatmalarda bulunan Peygamber (sav)’in kendi eşlerine öyle davranmaması düşünülemez. Rasulullah (sav) eşlerine olan nezaketinin yanında onlara olan sevgisini söylemekten de kaçınmamıştır. Eşi Hz. Hatice (r.a)’yle ilgili, “Bana onun sevgisi bahşedildi.”²⁶⁶ sözleriyle kendisine olan sevgisini izhar etmiştir. Rasulullah (sav), sevgili eşi Hz. Hatice (r.a)’yi vefatından sonra hiç unutamamış ve Hz. Âişe (r.a)’yi kıskandıracak kadar sevgiyle ve hayırla ya’d etmiştir.²⁶⁷ Hz. Hatice’nin vefatından yıllar sonra bile

²⁶⁴ Buhârî, Nikah, 80, (Had. No: 4891).

²⁶⁵ Buhârî, Edeb, 111, (Had. No:5849); Müslim, Fedail, 70, (Had. No: 2323).

²⁶⁶ Müslim, Fedailü’s-Sahabe, 75, (Had. No: 2435).

²⁶⁷ Buhârî, Fedailü’s-Sahabe, 50, (Had. No: 3605).

Rasulullah (sav)'ın huzuruna çıkmak isteyen kız kardeşi Hâle bintu Huveylid'in sesini Hz. Hatice (r.a)'ninkine benzeten Rasulullah (sav), gözle görülür bir hal değişikliği yaşamış ve çok heyecanlanmıştır.²⁶⁸ O, Hz. Hatice (r.a)'nin arkadaşları ve dostlarıyla da irtibatını koparmamış ve onlara zaman zaman ikramlarda bulunmuştur.²⁶⁹

Rasulullah (sav), Hz. Hatice (r.a)'nin vefatından sonra evlendiği Hz. Âişe (r.a) hakkında da kendisine, "Sana insanların en sevimlisi kimdir?" diye soran Amr b. As'a "Âişe" cevabını vermiştir.²⁷⁰

Hz. Âişe'nin Rasulullah ile (sav) aralarındaki muhabbet, şakalaşmaları, eğlenceli veya küslük halleri gibi münasebetlerine, Rasulullah (sav)'ın diğer eşleriyle yaşadıklarına kıyasla hadis kaynaklarında daha çok rastlanmaktadır. Bunda muhakkak ki, Hz. Âişe (r.a)'nin önde gelen muhaddislerden biri olması en büyük sebeptir. Hz. Âişe'nin rivayet ettiği bir hadise göre Rasulullah (sav)'ın onunla beraber Habeşlilerin tertip ettiği kalkan, mızrak oyunlarının sergilendiği bir eğlenceyi izlemesi ve Hz. Âişe'nin rahatça görebilmesi için onu sırtına alması,²⁷¹ Allah Rasulü'nün nasıl bir eş olduğu hususunda bize ipucu vermektedir. Rasulullah (sav)'ın Hz. Âişe'yle beraber koşu yarışı yaptıkları ve Hz. Âişe'nin yarışı kazandığı şeklinde bir olay da hadis kaynaklarında geçmektedir. Bir ihtimaldir ki; Rasulullah (sav), eşi Hz. Âişe'yi mutlu etmek için bile bile yarışı kaybetmiş ve kazanma sevincini eşine tattırmak istemiştir.²⁷² Aynı şekilde Hz. Âişe (r.a)'nin de Rasulullah (sav)'a olan sevgisi, kimi zaman kıskançlığı ve kızgınlığı kaynaklarda geçmektedir. Şu hadis Hz. Âişe'nin Peygamber (sav)'e kızgınlık anında bile sevgisinden hiçbir şey kaybetmediğini göstermektedir.

Hz. Âişe (r.a)'nin anlattığına göre Allah Rasulü ona, "Ben senin benden memnun olduğun ve bana kızdığın zamanı anlarım." deyince Hz. Âişe bunun

²⁶⁸ Buhârî, Fedailü's-Sahabe, 50, (Had. No: 3610).

²⁶⁹ Buhârî, Fedailü's-Sahabe, 50, (Had. No: 3607).

²⁷⁰ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 8, (Had. No: 2384).

²⁷¹ Buhârî, İydeyn, 2, (Had. No: 907); Müslim, İydeyn, 19, (Had. No: 892).

²⁷² Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, V, 462.

nasıl olduğunu sormuş. Hz. Peygamber, "Benden memnun olduğunda. 'Hayır, Muhammed'in Rabbi hakkı için olmaz,' dersin. Bana kızdığında ise, 'Hayır, İbrahim'in Rabbi hakkı için olmaz,' dersin." buyurmuştur. Âişe (r.a) de ona şöyle cevap vermiştir: "Evet, fakat Allah'a yemin olsun ki ey Allah'ın Rasulü, ben senin sadece isminden uzak kalabilirim."²⁷³

Rasulullah (sav)'ın diğer eşlerinin zaman zaman Hz. Âişe (r.a)'yi kıskandıkları hadis kaynaklarında geçse de²⁷⁴ Hz. Sevde (r.a)'nin Rasulullah (sav)'ın kendisine ayırdığı günü Hz. Âişe (r.a)'ye hibe etmesi dikkat çeken bir örnektir.²⁷⁵

Her zaman Rasulullah (sav)'ı destekleyen, büyük bir bağlılıkla onun yanında duran Peygamber eşlerinin, bir defasında birbirlerine uyararak daha iyi şartlarda yaşama yönünde Peygamber (sav)'e baskı yapmaları sonucunda, Peygamber (sav)'in çok üzülmeye ve eşlerinden bir ay gibi bir süre uzak durması, onun eşlerine olan en bariz küskünlük halidir.²⁷⁶ Eşlerin bu isteği vahiy nüzuluna sebep olmuş, sonrasında ise Peygamber eşleri, dünya hayatı ve ziyneti ya da Allah ve Rasulü'nü tercih etme noktasında muhayyer bırakılmıştır. Daha sonrasında yaptıkları yanlıştan pişman olan Peygamber eşleri tevbe edip onlara yakışan şekilde Allah ve Rasulü'nün rızasını dünya malına tercih etmişlerdir.²⁷⁷

Ancak bu rivayetlerden Allah Rasulü'nün, eşlerini dünya nimetlerinden tümenden menetmek gibi bir niyeti olduğu anlaşılmamalıdır. Buna göre, peygamber eşleri ve mü'minlerin anneleri olmaları hasebiyle onların, ahiret hayatına hazırlığı geri planda bırakacak şekilde dünya ziynetlerine tamah etmeme hususunda topluma rol model olmaları arzusu olduğu söylenebilir.

²⁷³ Buhârî, Nikah, 107, (Had. No: 4930); Buhârî, Edeb,63, (Had. No: 5728); Müslim, Fedailü's-Sahabe, 80, (Had. No: 2439).

²⁷⁴ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 83, (Had. No: 2442).

²⁷⁵ Buhârî, Hibe, 14, (Had. No: 2453).

²⁷⁶ Suruç, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2013, II, 572.

²⁷⁷ Buhârî, Tefsir, 277, (Had. No: 4508).

Nitekim peygamber hanımları da hatalarından dönerek Peygamber (sav)’e sevgi ve sadakatlerini ispatlamış oldular.

İnsanın her hususta dünya ve ahiret dengesini kurabilmesi oldukça mühimdir. Aşağıda zikredeceğimiz hadis, karı-koca münasebetleri örneğiyle İslam’ın, insanın dünyadan elini eteğini çekip bir nevi ruhbanlık peşinde olmasını arzulamadığını açıkça ifade etmektedir.

Enes (b. Malik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav)’in ashabından bazı kimseler Hz. Peygamber (sav)’in eşlerine gelerek, onun yalnız başına iken yaptığı ibadetleri sordular. (Kendi ibadetlerini az görerek) birisi, “Kadınlarla evlenmeyeceğim.”; birisi, “Et yemeyeceğim.”; birisi de, “Yatakta uyumayacağım.” Dedi. (Onların bu sözleri kendisine bildirilince Rasulullah) önce Allah’a hamdedip O’nun yüceliğini dile getirdikten sonra şöyle buyurdu: “Bazılarına ne oluyor da bu sözleri söylüyorlar? Halbuki ben namaz da kılarım, uyurum da; oruç da tutarım, tutmadığım da olur; kadınlarla da evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir.”²⁷⁸

Hadisten anlaşılacağı üzere Allah’ın insan için helal kıldığı ve makul ölçülerde istifade etmesini buyurduğu nimetlerden insanın kendini menetmesi olan “tefrit”; ve daha önce zikredildiği üzere Allah’ın insanın fıtratına yerleştirdiği “şehvet” gibi duygulara sınır koymamak ve bu duygularının esiri olmayı ifade eden “ifrat”, İslam’ın insan için belirlediği vasat çizginin dışına çıkmaktır. İslam’a göre ideal insan, ifrat ve tefrit arasında vasat bir yolda olmalıdır.

1.3. ÇOCUK SEVGİSİ

Çocuk sevgisi insanlarda var olan fitri bir sevgidir. Allah her varlığı kendi özel durumuna göre halk etmiş ve donatmıştır. Allah’ın çocukları sevimli bir şekilde ve sevilme özellikleriyle yaratması anne ve babaların kalbine de

²⁷⁸ Müslim, Nikah, 5, (Had. No: 1401).

onlara karşı sevme duygusunu yerleştirmesi Allah’ın bir lütfu ve böylece neslin devamının sağlanması açısından da büyük hikmetlerden biridir.

Kur’an’da çocuk dünya hayatının süsü olarak nitelendirilmiş,²⁷⁹ evlat sevgisinin insana cazip hale getirildiği zikredilmiştir.²⁸⁰ Âl-i İmrân suresinin 14. ayetinde zikredilen “*hubbu’l-benîn*” ifadesi bazı müfessirlerce “erkek çocuk sevgisi” olarak açıklanmışsa da, bu ifadenin kız çocukları da kapsadığını söyleyen müfessirler de olmuştur.²⁸¹

İnsanın diğer bütün canlı varlıklarla ilişkisini belirleyen, hukukunu tesis eden, Raşit Küçük’ün ifadesiyle “Sevgi Medeniyeti” kuran İslam²⁸², doğal olarak sevgiye, korunmaya en çok ihtiyacı olan çocuklar hususunda da hassas bir yaklaşım sergilemektedir. Kur’an ve hadiste, hem ruhen hem de bedenen bakıma muhtaç çocukların “hak” bağlamında çokça işlenmesi; İslam’ın, her varlığın hakkını koruma ilkesine sahip olmasının bir yansımasıdır. Hadislerde, çocuklara karşı sevgi ve merhamet duygusuyla bir yaklaşım öngörülmektedir.

“Merhamet edenlere Rahman da merhamet eder. Yeryüzünde bulunan şeylere karşı merhametli olunuz ki, semadakiler de size merhamet etsin.”²⁸³ Buyuran Hz. Peygamber (sav) insanın diğer mahlûkatla olan münasebetlerini, rahmet ilkesini esas alarak şekillendirmek istemiştir. Kur’an ve hadiste, insanın şefkat ve merhamet bazlı bir muameleyi bilhassa kendinden daha aciz ve muhtaç olanlara göstermesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁸⁴

²⁷⁹ Kehf, 18/46.

²⁸⁰ Âli-İmrân, 3/14.

²⁸¹ Rıza, Reşit, *Tefsiru’l-Menar*, III, 242; Âlûsî, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut tr, III, 99.

²⁸² Küçük, Raşit, *Sevgi Medeniyetimiz, Elmalı İrfan ve Sevgi Şehri*, 2009, 11-16, 15.

²⁸³ Ebû Dâvûd, Edeb, 65, (Had. No: 4941); Tirmizî, Birr ve Sıla, 16, (Had. No: 1924).

²⁸⁴ Nisa, 4/75; Ebû Dâvûd, Edeb, 65 (Had. No: 4941); Ebû Dâvûd, Cihad, 46, (Had. No: 2549); Buhârî,

Bed’ül-Halk, 16, (Had. No: 3140); Müslim, Selam, 154, (Had. No: 2245).

“Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir.”²⁸⁵ hadisinde küçüklere merhamet imanla ilişkilendirilirken, şu hadis de cahiliye toplumunun çocuklara sevgilerini yansıtmaya açısından yoksun olduklarını göstermektedir:

Ebü Hureyre (r.a) anlatıyor: “Rasulullah (sav) (torunu) Hasan b. Ali’yi öptü. O sırada yanında Akra’ b. Habis et-Temimi oturmaktaydı. Akra’ şöyle dedi: ‘Benim on çocuğum var ama hiçbirini öpmüş değilim.’ Bunun üzerine Rasulullah (sav) ona baktı ve ardından şöyle buyurdu: ‘Merhamet etmeyene merhamet edilmez!’”²⁸⁶ hadisinden yola çıkılarak günümüz toplumunda da bilhassa kırsal yerleşim bölgelerinde, yakın bir döneme kadar ebeveynin aile büyükleri yanında çocuğunu sevmesinin ayıp karşılanması İslam’ın öğretileriyle çeliştiği söylenebilir.

Çocuklara yaklaşımda göz önünde bulundurulması gereken en önemli esas sevgi ve şefkattir. Yetişkinlerde nasıl takdir edilme ihtiyacı varsa çocukların da sevilme ve kendilerine şefkat gösterildiğini hissetmeleri onların gelişimi ve şahsiyet kazanmaları açısından çok mühimdir. Ayrıca, çocukların sosyal hayata sağlıklı bir biçimde katılmaları açısından ebeveynlerin onlara takınacağı tavır oldukça etkilidir. Ailesi tarafından yeteri kadar sevgi ve şefkat göremeyen çocukların da birçok olumsuz davranış elde edeceği, kişilik bozukluklarına ve konuşma özürlü gibi gelişimini olumsuz yönde etkileyecek durumlara maruz kalacağı muhakkaktır. Pedagogların ifadesine göre de çocukların duygusal açıdan dengeli olmaları için duygusal ihtiyaçlarını karşılamak gerekir. Sevgi ve şefkat duygusal olarak elzem ihtiyaçların başında yer almaktadır.²⁸⁷

Yukarıda zikredilen hadiste olduğu gibi Allah Rasülü’nün çocuklara olan şefkat ve merhametinin en iyi ifade vasıtası olarak onları öptüğüne dair başka bir hadise göre; “Hz. Peygamber’in huzuruna gelen bir grup: ‘Siz

²⁸⁵ Tirmizî, Birr, 15, (Had. No: 1919).

²⁸⁶ Buhârî, Edeb, 18, (Had. No: 5651); Müslim, Fedail, 65, (Had. No: 2318).

²⁸⁷ Chapman, Gary, *Beş Sevgi Dili*, Çev: Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017, 20-21.

çocuklarınızı öpüyor musunuz?’ diye sordular. Peygamberimiz: ‘Evet’ buyurdu. Onlar: ‘Fakat biz, Allah’a yemin ederiz ki onları öpmüyoruz.’ Dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz: ‘Allah sizin kalplerinizden merhamet duygusunu çıkarıp almışsa ben ne yapabilirim ki!’ buyurdu.”²⁸⁸

Hiz. Peygamber’in çocuklara olan sevgisi ve şefkati sadece kendi ailesinin çocuklarına mahsus olmayıp bütün çocukları kapsıyordu Hiz. Enes (r.a)’den rivayet edilen bir hadiste Hiz. Peygamber’in, “Çocuklara karşı insanların en müşfiki” olduğu belirtilmektedir.²⁸⁹ Rasulullah (sav) tedavi amaçlı bile olsa çocuklara acı çektirilmesine razı olmamış, mümkünse eziyet vermeyen yolların denenmesini buyurmuştur.²⁹⁰

Enes b. Malik (r.a)’ten nakledilen bir hadise göre, Rasulullah (sav): “Bazen kıraati uzatma niyetiyle namaza başlıyorum da bir çocuğun ağlayışını duyunca annesinin ona gösterdiği şefkatten dolayı yaşayacağı tedirginliği düşünerek namazı hafif kılıyorum.” diye buyurmuştur.²⁹¹ Hadiste belirtildiği gibi Hiz. Peygamber (sav) namaz gibi temel bir ibadeti eda ederken bile çocuklar konusunda büyük bir hassasiyet göstermiştir.

“Deveye binen kadınların en hayırlısı Kureyş kadınlarının saliha olanlarıdır. Onlar küçüklüklerinde çocuklarına son derece müşfik ve düşkündürler...”²⁹² hadisiyle Rasulullah (sav)’ın çocuklarına karşı müşfik ve onlara düşkün olmaları hasebiyle Kureyşli kadınları takdir etmesi, tüm kadınların şefkatli olmaları yönünde bir teşviktir.

Yine Hiz. Âişe (r.a)’den nakledilen bir hadiste çocuklarına olan şefkati ve düşkünlüğü sebebiyle Rasulullah (sav)’ın bir kadını cennetle müjdelediği buyrulmuştur. İlgili Hadis şöyledir:

²⁸⁸ Müslim, Fezail, 65, (Had. No: 2318).

²⁸⁹ Müslim, Fezail, 63, (Had. No: 2316).

²⁹⁰ Buhârî, Tıb, 13, (Had. No: 5371).

²⁹¹ Müslim, Salat, 192, (Had. No: 470).

²⁹² Müslim, Fezailü’s-sahabe, 200 (Had. No: 2527).

Âişe (r.a) (şöyle demiş): “Fakir bir kadın, iki kızını yüklenmiş bana geldi. Ben de kendisine üç kuru hurma verdim. Kızların her birine birer hurma verdi. Yemek için bir hurma da ağzına attı. Derken kızları onu da yemek istediler. Kadın yemek istediği hurmayı hemen ikisinin arasında pay etti. Onun bu hali benim hoşuma gitti. Yaptığını Resulullah (sav)’a anlattım. O da: ‘Muhakkak bu hurma sebebiyle Allah ona cenneti vacip kılmıştır. Yahut bu hurma sebebiyle onu cehennemden azat etmiştir.’²⁹³ buyurdu.”

Çocuklara karşı anneliğin nasıl olması gerektiği hususunu Rasulullah (sav) örnek muamelelerle beyan etmektedir. Kocasından dul kalıp da asil ve güzel olduğu halde evlenmeyerek kendini çocuklarına feda eden ve bu uğurda çektiği sıkıntılardan ötürü yüzü kararan bir kadın için de, orta parmak ve şahadet parmağını göstererek cennette çok yakın olacaklarını bildirmiştir.²⁹⁴

Annelerin çocuklarına söz konusu olan fedakârlıklarının temelinde, hiç kuşkusuz hakiki bir sevgi, neticesinde de şefkat ve merhamet duygusu vardır. Anne sevgisi hiçbir koşula bağlı değildir. Sevgisinin oluşumu ve devamı için çocuğunun, bazı beklentilerine cevap vermesi gerekmez. Onun çocuğu olmak, sevilme için yeterli bir sebeptir.²⁹⁵ Abduh’a göre, bir çocuğa duyulan gerçek sevgi, ondan hiçbir menfaat bekleme ümidi olmadığına tezahür eder. Çocuğun bebekliğinde ve hastalığında ona gösterilen ilgi ve sabır hakiki sevginin bir yansımasıdır.²⁹⁶ Fromm, anne tarafından karşılıksız sevilen çocuğun zamanla sevmeyi de öğreneceğini belirtir. Hatta sevmeye duyulan, sevilme duygusunun önüne geçer.²⁹⁷

Ebeveynin çocuklara takınmaları tavsiye edilen tutum, yukarıda zikredilen hadislerde daha çok annelik üzerinden vurgulansa da babalar da en az anneler kadar çocuklarına karşı mesuldür. Kur’an’da Hz. Yakup’un

²⁹³ Müslim, *Birr*, 148, (Had. No:2630).

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 129, (Had. No: 5149).

²⁹⁵ Fromm, *Sevme Sanatı*, 51-55.

²⁹⁶ Rıza, Reşit, *Tefsiru’l-Menâr*, III, 241-242.

²⁹⁷ Fromm, *Sevme Sanatı*, 54.

oğlu Hz. Yusuf’a olan düşkünlüğü ve özleminin anlatıldığı ifadeler,²⁹⁸ Hz. Nuh’un müşrik olan oğlunu son bir ümitle, içinde yoğun bir muhabbet ve şefkat hissedilen “*Yavrucuğum!*” hitabıyla uyardığı ayetler²⁹⁹ çok etkileyicidir. Yine Hz. Lokman’ın oğluna öğüt verirken sözüne “*Yavrucuğum!*” diye naifçe ve sevgiyle başlaması,³⁰⁰ bu konuda güzel mesajlar içermektedir. Mevzubahis edilen ayetler, zihinlerde otoriteyi temsil eden babaların, şefkat ve merhamete davet edilmesi açısından dikkat çekicidir.³⁰¹

Anne-babanın fitratına yerleştirilen çocuk sevgisi ve onlara karşı şefkat duygusu, Allah’ın çocuklara olan şefkatinin bir neticesidir. Nitekim Hz. Ömer’in anlattığına göre, “Peygamberimizin huzuruna (Havazin kabilesinden) bir takım esirler getirilmişti. İçlerinde emzikli bir kadın da vardı.(Ancak bu kadın, çocuğunu kaybetmişti.) Bu yüzden önüne gelen çocukları kucağına alıyor, emziriyordu. Esirler arasında çocuğunu bulunca hemen onu alıp sinesine bastı ve (derin bir şefkatle) çocuğunu emzirmeye başladı. Kadını izlemekte olan Peygamberimiz, kadının bu davranışlarından son derece etkilenererek, Cenab-ı Hakk’ın kullarına olan sevgi ve rahmetini hatırlattı ve bize: ‘Şu kadının çocuğunu ateşe atacağını düşünür müsünüz?’ buyurdu. Biz: ‘Hayır, gücü yettiği sürece atmaz., dedik’ Peygamberimiz: ‘İşte Allahu Teala, bu kadının çocuğuna olan şefkatinden daha çok kullarına merhametlidir.’ buyurdu.”³⁰²

Rasulullah (sav) çevresinde çocuklara karşı şahit olduğu yanlış muameleleri de uyarmaktan geri durmamıştır. Rasulullah (sav)’ın torunu (Hasan veya Hüseyin) kucağındayken, Allah Rasulü’nün üstünü kirletir. Torununun süt annesi olan Ümmü’l-Fadl (Lübabe bint-i el-Haris) de henüz

²⁹⁸ Yusuf, 12/84,94.

²⁹⁹ Hud, 11/42.

³⁰⁰ Lokman, 31/16.

³⁰¹ *Hadislerle islam*, IV, 147.

³⁰² Buhârî, Edeb, 18, (Had. No: 5653).

bebek olan torununun (Hasan veya Hüseyin) omuzuna vurunca Allah Rasulü dayanamaz ve, “Sen oğlumu incittin, Allah sana rahmet eylesin.” buyurur.³⁰³

Rasulullah (sav), sevgisi ve şefkatinin bir tezahürü olarak çocukları okşar, öper ve onları kucaklardı. Aynî, anne-babanın çocuklarını öpme ve kucaklamasının da, onlara olan şefkat ve merhamet duygusundan kaynaklandığını söyler.³⁰⁴ Yukarıda zikredilen çocuklarını hiç öpmediğini söyleyen birine Peygamberimizin, “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” buyurduğu hadisi, şefkat ve sevgi duygusuyla bu duyguyu öpme, kucaklama gibi dokunarak ifade etme arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır.

Zeyd’in oğlu Üsame anlatıyor: “Allah’ın Elçisi beni bir dizine, Hasan’ı öbür dizine oturturdu. Bizi göğsüne bastırarak şöyle derdi: “Allah’ım bunlara rahmet ve saadet ihsan eyle. Ben bunların hayır ve saadetlerini diliyorum.”³⁰⁵ Benzer şekilde Rasulullah (sav)’ın namaz sırasında etrafına toplanan çocukların her birinin yanağına teker teker dokunarak sevgi ve şefkatini izhar etmesine dair rivayet de, Hz. Peygamber (sav)’ın çocukları severken fiziksel temasa önem verdiğini göstermektedir.³⁰⁶

Leo Buscaglia, Sevgi adlı kitabında sevginin, fiziksel olarak ifade edilmeye gereksinim duyduğunu vurgular.³⁰⁷ Beş Sevgi Dili yazarı Gary Chapman da, fiziksel temasın insanların sevgilerini yansıttığı beş sevgi dilinden biri olduğunu savunur. Fiziksel temasın özellikle çocukların duygusal yönlerinin gelişiminde büyük bir etkisi olduğunu ifade eder. Ona göre dokunarak sevilen, öpülen ve kucaklanan çocukların duygu yönleri, bu sevgi dilinden mahrum kalan çocuklara oranla daha güçlü gelişmektedir. Çocuk gelişimi alanında yapılan araştırmalar da bunu teyid etmektedir. Dokunsal alıcılar, bedenimizin her yerinde bulunmaktadır. Bu alıcılara dokunulduğunda sinirler bu etkileri beyne iletir. Beyin bu etkileri

³⁰³ İbn Mâce, Tabirü’r-Rüya, 10, (Had. No: 3923).

³⁰⁴ Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XXII, 98.

³⁰⁵ Buhârî, Edeb, 22, (Had. No: 5657).

³⁰⁶ Müslim, Fezail, 80, (Had. No: 2329).

³⁰⁷ Buscaglia, *Sevgi*, 78.

yorumlayarak, dokunulan şeyin soğuk-sıcak veya yumuşak-sert olduğunu anlamasının ötesinde bu yaklaşımın sevgi dolu veya düşmanca olduğunu da ayırt eder.³⁰⁸

Hız. Âişe (r.a)’den gelen bir rivayete göre Allah Rasulü’ne en çok benzeyen Hız. Fatıma babasının yanına girdiği zaman, Hız. Peygamber onun için ayağa kalkar, elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Aynı şekilde Hız. Fatıma da, Rasulullah (sav) için aynısını yapardı.³⁰⁹

Hadiste Hız. Peygamber’in kızı Hız. Fatıma’yı öpmesinden maksat alınından ve başından, Hız. Fatıma’nın Hız. Peygamber’i öpmesinden maksat ise mübarek ellerinden öpmesidir.³¹⁰

Seferden döndüğü zaman çocuklar tarafından karşılanan Rasulullah (sav), kendisini ilk karşılayanı bineğinin ön tarafına, sonra karşılayanı da bineğinin arka tarafına bindirerek onları Medine’ye kadar getirirdi.³¹¹ Bazen de torunları Hasan ve Hüseyin’i merkebine bindirip gezdirirdi.³¹² O, çocukları sevmeye konusunda ayırt etmezdi. Mekke fethi sırasında müşrik çocukların da başını okşadığına dair rivayetler vardır.³¹³

Hız. Peygamber’in namazda dahi çocuklarla ilgilenmesi dikkat çekicidir. Kızı Zeynep’ten olan torunu Ümame’yi taşıyarak namaz kılardı. Secdeye vardığı zaman onu yere koyar, secdeden kalktıkça da, onu tekrar yüklenirdi. Rasulullah (sav)’ın namazda iken torunlarıyla ilgilendiğini gösteren diğer bir rivayet ise şöyledir:

Şeddad b. el-Had anlatıyor: “Öğle ya da ikinci namazların birinde Hız. Peygamber yanımıza geldi. Torunu Hasan veya Hüseyin’i taşıyordu. Allah

³⁰⁸ Chapman, *Beş Sevgi Dili*, 133-136.

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 155, (Had. No: 5217).

³¹⁰ Aliyyu’l-Kârî, Ebû’l-Hasen Ali b. Sultan, *Mirkâtu’l-Mefatih Şerhu Mişkâtu’l-Mesabih*, I-XI, (nşr. Sıdkî Muhammed Cemil el-Attâr), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994, VIII, 468-469.

³¹¹ Müslim, Fedailü’s-Sahabe, 66, (Had. No: 2428).

³¹² Tirmizî, Edeb, 27, (Had. No: 2775).

³¹³ Ebû Dâvûd, Tereccül, 8, (Had. No: 4181), Hız. Peygamber’in çocukların başlarını okşamasıyla ilgili ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Harac, 9, (Had. No: 2942).

Rasulü öne geçti ve çocuğu yere bıraktı. Sonra namaza durdu. Namazın ortasında secdeye gitti fakat secdeyi uzattı. Başımı kaldırdım, bir de baktım ki, Rasulullah (sav) secdedeyken çocuk onun sırtında duruyor. Ben tekrar secdeye döndüm. Rasulullah (sav) namazı bitirince insanlar, 'Ey Allah'ın Rasulü! Sen namaz ortasında secdeyi o kadar uzattın ki, bir şey oldu veya sana vahiy geliyor zannettik' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: 'Bunlardan hiçbirisi olmadı. Ancak oğlum (torunum) beni binek yaptı. Ona acele ettirmek istemedim ki hoşnut olsun.'"³¹⁴

İslam'ın en temel ibadeti olan namazı huşu içinde kılmak gerektiği ayet ile sabitken,³¹⁵ Hz. Peygamber'in namazda çocuklarla olan meşguliyetinden bahseden rivayetler, onlara gösterilmesi gereken ilgi ve müsamananın hudutsuzluğunu ifade eder.³¹⁶

Rasulullah (sav)'ın çocuklara bilhassa torunlarına olan merhameti, irad ettiği hutbeyi bölmeye sebebiyet verecek kadar yoğunlu. Mevzuyla ilgili hadis şu şekildedir:

Abdullah b. Bureyde (r.a) babasından naklederek şöyle diyor: "Rasulullah (sav) hutbe irâd ediyordu. Hasan ve Hüseyin de üzerlerinde kırmızı elbise olduğu halde sağa sola yalpalayarak mescide çıkageldiler. Rasulullah (sav) hutbeyi keserek minberden indi, onları kucağına aldı ve tekrar minbere çıkarak şöyle buyurdu: '*Mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer fitnedir.*'"³¹⁷ buyuran Allah ne doğru söylemiş. Bu iki torunumun gömleklerine basarak yürüyüp gelmelerine baktım, dayanamadım ve sözümü kesip onları kucağıma aldım."³¹⁸

³¹⁴ İbn Hanbel, Müsned, XLV, 613, (Had. No: 27647).

³¹⁵ Mü'minün, 23/1-2.

³¹⁶ Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, 125.

³¹⁷ Enfal, 8/28.

³¹⁸ Nesâî, Cum'a, 30, (Had. No: 1412); Tirmizî, Menakıb, 30, (Had. No: 3774) ; Ebû Davud, Salat, 232 (Had. No: 1109); İbn Mâce, Libas, 20 (Had. No: 3600).

Ayette çocukların fitne olarak zikredilmesi, onların insanı uhrevi hayata hazırlığı engelleyecek şekilde meşgul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan çocuk bilhassa ebeveyn için bir imtihan vesilesidir. Rasulullah (sav), çocuklara olan meykinden dolayı hutbe esnasında gelen torunları ile meşgul olmuş ise de kalben Allah’tan gafil olmamıştır. Allah Rasulü bu ayeti okumakla, çocukların onu tamamıyla meşgul etmeyip, sadece hutbeye ara vermesine sebep olduklarına işaret etmiş olabilir.³¹⁹

Bu minvalde, Tirmizi’de geçen şu hadis de çocukların, Allah’ın büyük bir lütfu olmasıyla beraber onları sevmeye mu’tedil olunmadığı takdirde Allah’ın emrinden alıkoyabileceklerine dair bir örnek teşkil etmektedir:

“Rasulullah (sav) bir gün evinden çıkmıştı. Kızı Fatıma’nın iki oğlundan birini kucağına basmış şöyle konuşuyordu: ‘Siz çocuklar insanı cimri, korkak, bilgisiz kalacak şekilde meşgul edersiniz. Siz Allah’ın reyhanındansınız.’³²⁰

Hadiste geçen çocuk sevgisinin cimrilik ve korkaklığa sebep olması; babaların çocuklarının geleceğini düşünüp tasarrufta bulunmak maksadıyla harcamadan kaçınmaları, keza çocuklarını yetim ve sahipsiz bırakmamak adına cihada katılmaktan imtina etmeleri veya katılsalar bile düşmana karşı cesaretle savaşmamalarıdır.³²¹ Çocuk sevgisinin bilgisizliğe sebep olması ise, babaların çocukların maiyeti için uğraşmalarından dolayı ilim öğrenmeye vakit bulamadıkları şeklinde yorumlanabilir.

İslam’da insanlara bilhassa çocuklara sevgi ve merhamet bazlı bir muamele öngörülmesiyle beraber bütün sevgi yaklaşımlarında olduğu gibi çocuklara karşı da mutedil olunması emredilmektedir. Kur’an’da çocuk, dünya hayatının süsü olarak vasıflandırılırken³²² bir yandan da insanın hayattaki ana gayesi, tek endişesi olmamalı, dünyalık hırsa sebebiyet vermemelidir.³²³ Allah sevgisi merkezli bir yaklaşım esastır. Diğer sevgi

³¹⁹ *İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, IX, 379.

³²⁰ Tirmizî, *Birr*, 11, (Had. No:1910); *İbn Mâce*, *Edeb*, 3, (Had. No: 3666).

³²¹ *İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, IX, 456.

³²² *Kehf*, 18/46.

³²³ *Hadid*, 57/20.

türleri kalpte Allah sevgisini ötelemeyecek, geri plana atmayacak ölçüde olmalıdır. Çocuklar da bu denge gözetilerek sevilmelidir.³²⁴

Rasulullah (sav)'ın çocuklarla olan muamelesine hadisler nazarında bakıldığında çocuklarla şakalaşması, onların oyununa iştirak etmesi dikkat çekmektedir. Özellikle ağzına su alıp çocuklara püskürtmesi hadisesi hayli ilginçtir.³²⁵ Bunun dışında Allah Rasulü'nün atıcılık oynayıp torunlarını sırtında gezdirmesi,³²⁶ keza onları elbisesinin içine saklayıp onlarla oynaması,³²⁷ gibi hadisler de mervidir. Allah Rasulü'nün çocuklarla çocuklaşabildiğine dair şu hadis de zikredilmeye değerdir:

“Rasulullah (sav) bir gün sahabilerle birlikte bir yemeğe giderken, sokakta oynayan torunu Hüseyin ile karşılaştı. Allah Rasulü cemaatin önüne geçti ve Hüseyin'i yakalamak için iki kolunu açtı. Hüseyin ise yakalanmamak için sağa sola kaçıyordu. Rasulullah (sav) da gülüşerek onu kovalıyordu. Sonunda onu yakaladı. Bir elini Hüseyin'in çenesinin altına, diğer elini de ensesine koyup onu öptü ve ardından, 'Hüseyin benden, ben de Hüseyin'denim. Kim Hüseyin'i severse, Allah da onu sever.' buyurdu.”³²⁸

Hz. Peygamber (sav) çocukların da yetişkinler gibi bir birey olduklarını göz önünde bulundurarak onlara değer verir, onların derdiyle ilgilenir,³²⁹ onlara sır verirdi.³³⁰ Çocuklarla karşılaşınca onlara selam vermesi,³³¹ çocukların kendisine biat ederek bağlılıklarını ifade etmelerini onaylaması,³³² sohbet meclislerine çocukların katılmasını engellememesinin ötesinde kendisine getirilen taze bir mevsim meyvesini öncelikle yanındaki çocuklara

³²⁴ Münafikun, 63/9.

³²⁵ Buhârî, İlim, 18, (Had. No: 77).

³²⁶ Tirmizî, Menakıb, 31, (Had. No: 3784).

³²⁷ Tirmizî, Menakıb, 31, (Had. No: 3769).

³²⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 11, 144.

³²⁹ Buhârî, Edeb, 81 (Had. No: 5778).

³³⁰ Müslim, Fedailü's-Sahabe, 68, (Had. No: 2429); Müslim, Fedailü's-Sahabe, 146, (Had. No: 2482).

³³¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 147, (Had. No: 5202).

³³² Müslim, Âdâb, 25 (Had. No: 2146).

ikram etmesi³³³ gibi birçok hadis Allah Rasulü’nün çocuklara verdiği değeri yansıtmaya açısından önemlidir. Şu hadis, Rasulullah (sav)’ın çocukları önemseyişinin bir belirtisi olarak zikredilmeye değerdir:

Sehl b. Sa’d şöyle demiştir: “Peygamber (sav)’e bir bardak su getirildi. Allah Rasulü bundan (bir miktar) içti. Sağında ashabın en küçüğü olan bir çocuk bulunuyordu. Solunda ise yaşlılar vardı. Bu durumda Allah Rasulü çocuğa: ‘Bardakta kalanı ihtiyarlara vermeme izin verir misin?’ dedi. Çocuk: ‘Ya Rasulallah, Sen’den gelen nasibim için kimseyi kendime tercih edemem’ dedi. Bu cevap üzerine Rasulullah (sav) bardakta kalan suyu bu çocuğa verdi.”³³⁴ Bazı rivayetlere göre hadiste bahsi geçen çocuk Rasulullah (sav)’ın amcasının oğlu Abdullah b. Abbas’tır.³³⁵

Ebeveynin çocuklarına karşı sevgi ve şefkatini göstermesi açısından adil olmaları da önemli bir husustur. Bu, birini ötekine üstün tutup kayırmamayı ve ona daha çok ikramda bulunmamayı ifade eder. Nu’mân b. Beşir’den şöyle rivayet edilmiştir: “Nu’mân b. Beşir’in babası ona bir köle bağışlamış ve bu yaptığı işe Rasulullah’ı şahit tutmak için onun yanına gitmişti. Rasulullah (sav), ‘Tüm çocuklarına aynı şekilde bağışta bulundun mu?’ diye sordu. Beşir, ‘Hayır’ deyince, Allah Rasulü (sav), ‘Allah’tan korkun ve çocuklarınız arasında adil olun’ buyurdu.”³³⁶ Başka rivayetlerde ise; “Bunu iade et”, “O halde beni şahit tutma! Zira ben adaletsizliğe şahid olamam!” gibi farklı ifade şekilleri geçmektedir.³³⁷

Çocuklar arasında eşit davranılmasına vacip hükmünü veren islam âlimlerine göre, çocuklar arasında eşit muamele vacibin mukkademesidir. Çünkü kardeşlik ilişkilerinin kopması ve anne-babaya itaatsizlik (kat’u’r-rahm ve’l-ukuk), dinen haram kılınmıştır. O halde, bu iki harama sebep olan

³³³ Müslim, Hac, 474 (Had. No: 1373).

³³⁴ Buhârî, Mûsâkât, 2 (Had. No: 2224); Müslim, Eşribe, 127 (Had. No: 2030).

³³⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, X, 86.

³³⁶ Buhârî, Hibe, 12 (Had. No: 2447).

³³⁷ Müslim, Hibe, 14 (Had. No: 1623).

vasıtalar da haramdır. Çocuklar arasında eşit davranmamak, çocukların birini ötekine karşı kayırmak da bu iki harama yol açacağından haramdır.³³⁸

Çocuklar arasında farklı muamele, kardeşler arasında kin ve adavete sebebiyet vereceği gibi çocukların ebeveynlerine karşı tutumlarını da etkileyebilir. Sevgi ve ikramda kayırılan evlâdın muhabbeti artarken geri planda bırakılıp ötekileştirilen evlat tarafından ebeveynine karşı kızgınlık oluşabilir.³³⁹

Çocuklara adil muamele hususunda şu hadis güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Hız. Ali'den gelen bir rivayet şöyledir: "Rasulullah (sav) bizi ziyarete gelmişti. Yanımızda geceledi. Hasan ve Hüseyin de uyuyorlardı. Bir ara Hasan su istedi. Derhal kalkan Rasulullah (sav) su kırbasından su aldı. Çocuğa vermek için getirmişti ki, (o sırada uyanmış olan) Hüseyin (bardağı) alıp su içmek istedi. Rasulullah (sav) ona vermeyip önce Hasan'a verdi. Bunun üzerine Fatıma dayanamayarak, 'Hasan'ı Hüseyin'den çok seviyor gibisin' deyince, Allah Rasulü, 'Hayır, fakat ilk olarak o istedi.' cevabını verdi."³⁴⁰

Evlâtlar arasında cinsiyet ayırımı yapmak, erkek evladı kız çocuğuna öncelemek, ebeveynin çocuklarına karşı adalet çizgisinden sapmalarına sebep olan en büyük etkenlerden biridir. Zira kızı olacağı müjdelendiğinde öfkeden yüzü kapkara kesilen baba örneğinde olduğu gibi cahiliye toplumunda var olan ve günümüz toplumuna kadar yansması kısmen devam eden bir zihniyet problemi ayetlerle sabittir.³⁴¹ İslam geçim endişesi ile çocukların canına kıymaya varan bu zihniyetle mücadele yoluna gitmiştir.³⁴² Kur'an'da bunun büyük bir günah olarak nitelendirilmesinin yanı sıra Abdullah b.

³³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 214.

³³⁹ Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl'ârifin, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr*, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1972, I, 557.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 176-177 (Had. No: 792).

³⁴¹ Nahl, 16/58; Zührûf, 43/17.

³⁴² İsrâ, 17/31; En'am, 6/140.

Mes’ûd’dan rivayet edilen bir hadise göre Rasulullah (sav), Allah’a ortak koşmadan sonra en büyük günahın, yemeğine ortak olması korkusuyla çocuğunu öldürmek olduğunu buyurmuştur.³⁴³ Kur’an ve hadislerde geçim korkusuyla kız çocuğunun canına kıyan ebeveyn tehdit edilirken, kız çocuğundan sadır olan bir sıkıntıya sabreden anne-babaya kız çocuklarının ateşe karşı perde olacakları³⁴⁴ ve kızını güzel bir biçimde yetiştiren ebeveyne de cennet müjdesi verilmektedir.³⁴⁵

Hiz. Peygamber, “Bir kimse iki kıza bülüğa erinceye kadar bakarsa, kıyamet gününde benimle beraber şöyle gelir.” diyerek parmaklarını bir araya getirmiştir.³⁴⁶

Anne-babanın çocuklarına sevgisinin tezahürlerinden biri de kuşkusuz onları güzel ahlaklı ve hayırlı bir insan olmaları yönünde eğitmektir.

“Hiçbir anne ve baba çocuğuna güzel terbiyeden daha üstün bir bağışta bulunmamıştır.” buyrulmuştur.³⁴⁷

Çocuklara yaklaşımda güzel bir üslup ve yumuşak bir dilin ehemmiyeti göz ardı edilmemelidir. Enes (b. Malik) şöyle demiştir: “Rasulullah (sav)’a on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun ‘öf!’ bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, ‘Niçin böyle yaptın?’ demediği gibi, ‘Şöyle yapsaydın ya!’ da demedi.”³⁴⁸ hadisi anne-babaların çocuklarına olan yaklaşımlarında göz önünde bulundurulması gereken mahiyettedir. Hata yapan çocukları kızarak uyarmak yerine yapılan yanlış güzel bir üslupla düzeltme hususunda şu hadis zikredilmeye değerdir:

Ebû Rafi b. Amr (r.a)’ın amcasından rivayet olunmuştur; dedi ki: “Ben çocuktum, ensarın hurmalarını taşıyordum. Peygamber (sav)’ın huzuruna getirildim. ‘Ey çocuk, hurmaları niçin taşıyorsun?’ buyurdu. Ben de;

³⁴³ Buhârî, Edeb, 20 (Had. No: 5655).

³⁴⁴ Müslim, Birr, 147 (Had. No: 2629).

³⁴⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 129 (Had. No: 5147).

³⁴⁶ Müslim, Birr, 149 (Had. No: 2631).

³⁴⁷ Tirmizî, Birr, 33 (Had. No: 1952).

³⁴⁸ Müslim, Fedail, 51 (Had. No: 2309); Buhârî, Edeb, 39 (Had. No: 5691).

düşürdüklerimi yiyorum (da onun için taşıyorum) diye cevap verdim. (Allah Rasülü de) ‘Hurma ağaçlarını taşıma, altlarına dökülenleri ye’ buyurdu. Sonra çocuğun başını okşayıp, ‘Ey Allah’ım bunun karnını doyur’ diye dua etti.”³⁴⁹

Aynı şekilde, yemek yerken tabaktan rastgele yiyen Ömer b. Ebû Seleme’yi, “Yavrum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye.” diyerek güzel bir şekilde uyarmış, hatasına müdahale etmiştir.³⁵⁰

Ebeveynin evladına emek vermesi, onu kötülüklerden korumak için çaba sarf etmesi, ona olan sevgisinin bir eseridir. Çocuklarını Allah’ın rızasına uygun yetiştirmeyenler ise kıyamet günü hem kendileri hem de evlatlarını ziyana uğratmış olurlar.³⁵¹

Her ne kadar çocuk sevgisi insanın fıtratına yerleştirilmiş olsa da onların ideal gelişimlerini gerçekleştirebilmek için bilinç, sabır ve gayret gerekmektedir. İslam bu noktada ebeveynleri harekete geçirecek nitelikte teşvik etmiştir.

Kur’an’da Hz. Lokman’ın evladını naif bir üslupla, onun Allah’la olan münasebetinden sosyal hayattaki hal ve hareketlerine kadar nasıl bir muamelede bulunması gerektiğine dair uyarması, ona nasihatlerde bulunması dikkat çekicidir. Bu, aynı zamanda evladının ruhsal tekâmülü için çabalayan bir baba modeli için teşvik mahiyetindedir.³⁵²

Ebû Said el- Hudri’nin naklettiğine göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, ona cennet vardır.”³⁵³ Peygamber (sav) hayırlı evlat yetiştiren ebeveynin öldükten sonra bile arkalarında bıraktıkları evlatlarının duaları sayesinde amel defterlerinin kapanmayıp sevap

³⁴⁹ Ebû Dâvûd, Cihad, 92 (Had. No: 2622); İbn Mâce, Ticaret, 67 (Had. No: 2299).

³⁵⁰ Buhârî, Et’ime, 1 (Had. No: 5061); Müslim, Eşrıbe, 108 (Had. No: 2022).

³⁵¹ Zümer, 39/15.

³⁵² Lokman,31/13-19.

³⁵³ Ebû Dâvûd, Edeb, 129 (Had. No: 5147).

kazanmaya devam edeceklerini de haber vermiştir.³⁵⁴ Bu meyanda şu hadis de evlâdın ebeveyne yaptığı duanın öbür âlemde onların kurtuluşuna vesile olabilmesi açısından ümit vericidir. Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ana-babanın cennette makamı yükseltilir.” Bunun üzerine onlar da; “Bu (terfi) nereden (gelme)dir?” diye sorarlar. Kendilerine denilir ki: “Çocuğunuzun size istiğfarı sebebiyledir.”³⁵⁵

1.4. MÜ’MİN SEVGİSİ

İnsanların başkalarını sevebilmesi için ırk, dil, nesep veya menfaat elde edeceği farklı unsurlar bağlayıcı olsa da, İslam’a göre sevgi anlayışının temelinde Allah için sevme vardır. Mü’min için, Allah sevgisi her şeyin üstünde ve diğer sevgilerin de kaynağı Allah olmalıdır. Hz. Enes (r.a)’in naklettiği bir rivayete göre, bir kimseyi Allah için seven kişinin, imanının lezzetine vardığı beyan edilmektedir. Şöyle ki:

Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Üç şey vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kimse imanın tadına varmıştır: Allah ve Rasülü, kendisine başkalarından daha sevgili olması, yalnız Allah için sevmesi ve bir kimseyi Allah küfürden kurtardıktan sonra, tekrar küfre dönmekten, ateşe atılmaktan tiksindiği gibi tiksınmesi.”³⁵⁶

Hadiste üç şeyin özellikle zikredilmesi, kalbe ait ameller olduğundan ve bunlara riya karışmadığındandır. Bu üç şey, imanın müsebbebi olduklarından onun tadına delil sayılmıştır. Çünkü müsebbebin mevcudiyeti sebebin vücuduna delalet eder.

Hadis mü’minlerin, Allah için birbirlerini sevmesine teşvik mahiyetindedir. Zira Allah mü’minleri kardeş ilan etmiştir.³⁵⁷ Allah ve Rasülü’nü seven kişinin, o rasulün getirdiği dine tabi olanları da sevmesi

³⁵⁴ Müslim, Vasiyye, 14 (Had. No: 1631); Ebû Dâvûd, Vesaya, 14 (Had. No: 2880).

³⁵⁵ İbn Mâce, Edeb, I (Had. No: 3660).

³⁵⁶ Buhârî, İman, 8 (Had. No: 16); Müslim, İman, 67 (Had. No: 43).

³⁵⁷ Âli-İmrân, 3/103; Hucurât, 49/10.

gerekir.³⁵⁸ Hadise göre, birini severken Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu gözetmek insanı iman bakımından kâmil bir mertebeye ulaştırır.

“İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız...”³⁵⁹ hadisinde de inananlar arasında sevginin olmaması durumunun, onların imanına halel getireceği ifade edilmiştir. Hadiste zikredilen imanın koşulu olan sevgi, muhakkak ki Allah inancı merkezli bir sevgidir. Nevevî'ye göre, “İman etmedikçe cennete giremezsiniz” cümlesinden maksat, zahiri manadır. Dolayısıyla cennete girmek için mü'min olmak şarttır. Bunun için kişinin iman-ı kâmil mertebesinde olması gerekmez. Cennete girmek için mutlak iman yeterlidir. Mü'minlerin birbirini sevmesi ise imanın kemale ermesi ile alakalıdır. Bir insanın kâmil imana sahip olmaması, onun cennetten menedilmesine sebep değildir. İbni Salah ise; hadise göre mü'minlerin imanının ancak birbirlerini sevmekle kemale ereceğini, iman-ı kâmil ile iman edilmemesi durumunda da cennete girilemeyeceğini söylemiştir.³⁶⁰

İslam'a göre, Allah'a iman eden kişiler arasında, birbirlerine olan sevgilerinden neş'et eden bir kardeşlik vuku' bulur. Bu kardeşlik İslam kardeşliğidir ve Allah katında nesep kardeşliğinden daha üstündür. İslam'ın doğduğu dönemde, öncesinde birbirinin kanını akıtan ve birbirlerine düşman olan insanların iman ettikten sonra birbirlerine olan tavırlarındaki değişim bu konuda gösterilebilecek en güzel örnektir. Kur'an'da bu durum şöyle anlatılmaktadır:

*“Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz.”*³⁶¹

³⁵⁸ Nevevî, *Minhâc*, II, 13.

³⁵⁹ Müslim, *İman*, 93 (Had. No: 54).

³⁶⁰ Nevevî, *Minhâc*, II, 36.

³⁶¹ Âli-İmrân, 3/103.

Zeccac’a göre, ayette geçen “اخوان” kelimesinin manası, maksadı aynı olan kişiler demektir.³⁶² “فالف بين قلوبكم” cümlesinde kalplerin uzlaşması, birleşmesi de birbirine kardeş olan müslümanların aralarındaki ilişkinin derinliğine işaretler. Zira bunun yerine “aranızı uzlaştırdı” tabiri de kullanılabilirdi. Kur’an bu duyguların ve bağların kaynağını kalbe dayandırmak suretiyle kalpleri, Allah’ın misâkı, ahdi ve eli altında görünümüyle tasvir etmektedir.³⁶³

Bir başka ayette de “Mü’minler ancak kardeşler” buyrulmuştur.³⁶⁴ Dileler, “ihve” (kardeşler) kelimesinin, “nesep” anlamına gelen “kardeşlik” kelimesinin çoğulu; “ihvan” kelimesinin ise, dostluk anlamına gelen “kardeşlik” kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre ayet, Müslümanlar arasındaki bağın, nesep açısından kardeşler arasındaki bağ gibi, ayrıca İslam’ın da adeta bir baba gibi olduğuna işaretler.³⁶⁵ Mevdudî’ye göre bu ayet, yeryüzündeki tüm müslümanları evrensel bir ailenin bireyleri olarak ilan etmektedir.³⁶⁶

Buhârî’de geçen bir hadise göre de mü’minler, vücudun azalarına benzetilmiştir. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bütün mü’minleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücut misali görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca vücudun diğer kısımları birbirlerini hasta organın elemine-uykusuzluk ve hararete-ortak olmaya çağırırlar.”³⁶⁷

Bir varlığın, bir başkasının acı ve hüznünü kendisine aitmiş gibi hissedebilmesi ancak Allah’ın insana lütfettiği sevgi hissiyle mümkündür. Bunun bir tezahürü olarak insanlar birbirlerinin sıkıntısı karşısında ilgisiz ve kayıtsız kalamazlar.³⁶⁸

³⁶² Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, VIII, 179.

³⁶³ Kutub, *Fîzılâl-il-Kur’an*, II, 383.

³⁶⁴ Hucurât, 49/10.

³⁶⁵ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XXVIII, 129.

³⁶⁶ Mevdudî, *Tefhimü’l Kur’an*, V, 447.

³⁶⁷ Buhârî, Edeb, 27 (Had. No: 5665); Müslim, Birr, 66 (Had. No: 6586).

³⁶⁸ *Hadislerle İslam*, III, 80.

Hiz. Enes'in naklettiğine göre Peygamber (sav): "Hiçbiriniz, kendisi için arzu ettiğini kardeşi için de istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz." buyurdu.³⁶⁹

Hadiste istenen davranış biçimi ahlaki bir olgunluktur. İnsanın kendisi için istediğı, arzuladığı bir şeyi mü'min kardeşi için de dilemesi kâmil bir imanın göstergesi olduğu gibi, kalıcı ve sevgi dolu ilişkileri sürdürmede de önemli bir rol oynar. Sevgi paylaşmayı ve sevdiğini kendine tercih etmeyi gerektirir, bencilliğı barındırmaz.³⁷⁰

İhtiyaç ve fakirlik içinde bulunmasına karşın muhacirleri kendilerine tercih eden ensar şu ayetle medhedilmiştir: "...Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler..."³⁷¹

Ayetin nüzul sebebi olarak; İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Hiz. Peygamber (sav) ensara şöyle demiştir: "Eğer isterseniz, evlerinizden ve mallarınızdan muhacirlere bir pay verebilirsiniz. Ben de size ganimette, onlara verdiğim gibi bir pay veririm. Yok, eğer istemezseniz ganimet (fey) onların olur, evleriniz ve mallarınız size kalır" demiştir. Onlar da: "Hayır, bilakis biz onlara, hem evlerimizden ve mallarımızdan vereceğiz, hem de "fey"de onlara ortak olmayacağız." demişlerdir. Bunun üzerine Cenab-ı Hakk bu ayeti indirmiş ve böylece, ensarın muhaciri kendilerine tercih edişlerinin, mal hususunda zenginliklerinden dolayı olmadığını, aksine kendileri de ihtiyaç ve fakirlik içinde oldukları halde bu fedakarlığı gösterdiklerini beyan etmiştir.³⁷²

Bir başka nüzul sebebi olarak da Ebû Hureyre'nin şu rivayeti nakledilmiştir:

"Rasulullah'a bir adam geldi de:

³⁶⁹ Buhârî, İman, 6 (Had. No: 13).

³⁷⁰ *Hadislerle İslam*, III, 80.

³⁷¹ Haşr, 59/9.

³⁷² Razi, *Mefatihul-Gayb*, XXIX, 288.

-‘Ya Rasulallah, bana açlık ve meşakkat isabet etti (açlıktan dermansız kaldım)’, dedi.

Rasulullah (sav) onu (doyurmak için) kadınlara haber gönderdi, fakat onların yanlarında hiçbir şey bulamadı. Bunun üzerine Rasulullah (sav):

-‘Bu gece şu adamı konuk edip yemek yedirecek bir adam yok mu ki, Allah ona rahmet eylesin?’ dedi. Derhal ensardan bir zat ayağa kalktı:

-‘Ben varım, ya Rasulallah!’ diye cevap verdi.

Akabinde o adamı alıp ailesine götürdü. Hanımına hitaben:

-‘İşte Rasulullah’ın konuğu; ondan hiç bir şeyi esirgeme (konuğa ikram et)’, diye tenbih etti.

Kadın:

-‘Vallahi yanımda çocukların aزیğından başka bir şey yok’, dedi.

Kocası:

-‘O halde çocuklar akşam yemeğı yemek istedikleri vakit onları uyut, gel, kandili söndür. Biz bu geceyi (Rasulullah’ın konuğu için) aç geçirelim, dedi. Kadın kocasının dediğı işleri yaptı. Sonra o konuk sabahleyin Rasulullah’ın huzuruna vardı. Rasulullah:

-‘And olsun ki, Aziz ve Celil olan Allah, bu gece falan erkek ve falan kadının işlerinden hoşnut oldu.’ dedi.”

Aziz ve Celil Allah da (onlar ve bütün ensar hakkında) şunu indirdi: *“Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile, onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte onlar muratlarına erenlerin ta kendileridir.”*³⁷³

Ayetin nazil olmasına muhtemel sebep olan hadisede olduğu gibi, mü’minin bir başkasını kendisine tercih etmedeki gaye şüphesiz ki Allah’ın

³⁷³ Buhârî, Tefsir, 366 (Had. No: 4607).

rızası ve hoşnutluğudur. Bu minvalde zikredilmesi gereken bir başka hadis şöyledir:

Ebû Zer (r.a)'den rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav): “Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir.” buyurmuştur.³⁷⁴

Âlimlere göre, “Allah için sevmenin gereklerinden biri, Allah'ın evliyalarını sevmektir. Onları sevmenin şartlarından biri de onların bıraktığı sünnete uyup, onlarla yetinmek, bid'ata yer vermemek ve onların tavsiyelerine uymaktır.”³⁷⁵

“Allah için buğzetmek” ise fasıklara, zalimlere ve günahkârlara karşı olmalıdır.³⁷⁶ Hadiste mü'minlerden istenen Allah için sevme ve yine Allah için buğzetme duygusu mu'tedil ölçülerde olmalı, aşırıya kaçılmamalıdır.

Ebû Hureyre (r.a)'nin rivayetine göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Sevdiğin kimseyi ölçülü sev ki bir gün sevmeyeceğin bir kişi olabilir. Sevmediğin bir kimseyi de ölçülü şekilde sevme ki günün birinde çok sevdiğin bir kimse olabilir.”³⁷⁷

Allah sevgisini ve hoşnutluğunu herşeye tercih etme noktasında olan bir mü'minin, başkalarına da yaklaşımı Allah'ın rızası ekseninde bir gayeye matufsa, insanlara olan sevgisi bu yönde bir değişiklik gösterebilir. Allah'ın emir ve yasaklarına muhalif davranandan esirgenen sevgi ve muhabbet, kişinin hatasından dönmesi ve doğru bir istikamet bulmasıyla, ona karşı kalplerin ısınmasına vesile olabilir. O halde hadiste buyrulduğu gibi, insanlara karşı sevgi konusunda ölçülü olmak, zikredilen muhtemel durumlar için de önem arz etmektedir. Nitekim bir hadiste şöyle geçmektedir:

Hz. Âişe (r.a)'nin naklettiğine göre; “Bir gün Hind geldi ve Hz. Peygamber'e, 'Ya Rasulallah! Vaktiyle yeryüzünde senin ev halkı kadar zelim ve harap olmalarını istediğim hiçbir ev halkı yoktu. Oysa bugün, yeryüzünde

³⁷⁴ Ebû Dâvûd, Sünnet, 3 (Had. No: 4599).

³⁷⁵ Âzimâbâdî, *Avnu'l-Mabûd*, XII, 350.

³⁷⁶ Âzimâbâdî, *Avnu'l-Mabûd*, XII, 350.

³⁷⁷ Tirmizî, *Birr*, 60 (Had. No: 1997).

senin ev halkın kadar aziz olmalarını istediğim hiçbir ev halkı yoktur.’ dedi. Rasulullah da Hind’e kendisiyle aynı hisleri paylaştığını söyledi.”³⁷⁸

Birini ölçsüz sevmenin olumsuz bir yönü de Hz. Peygamber (sav)’ın buyurduğu gibi insanı kör ve sağır etmesidir.³⁷⁹ İnsanın bir şeyi sevmeye aşırıya gitmesi, onu kusurlarını görmesine mani olacağı gibi, doğru ve yanlış sağlıklı bir şekilde mülhaza etmemesine de sebep olacaktır. Bu durumun, kişinin amellerine de tesir edeceği muhakkaktır. “Kişi, dostunun dini/ahlakı üzerinedir. Öyleyse her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine (iyi) dikkat etsin.”³⁸⁰ hadisi bu hususu doğrular niteliktedir.

Esasen insanın sevgi anlayışında Allah’ın rızası temel olarak alınır ve hadiste belirtildiği gibi, sevilen Allah için sevilirse, söz konusu aşırılık ve ölçsüzlük de mevzu bahis olmayacaktır.

Mü’minler arasındaki sevgiyi ve bunun neticesi olarak birlik ve beraberliği temin etmede, iman eden bireylerin birbirlerini tanımaları oldukça mühimdir.

Yezid b. Nu’ame ed-Dabbi (r.a)’nin rivayetine göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “Bir kimse, bir başkasıyla arkadaş olduğu zaman, ilk iş ismini, babasının ismini ve kimlerden olduğunu sorsun. Çünkü böyle yapmak, sevginin artmasına daha uygundur.”³⁸¹

Hadis, mü’minler arasındaki bağın kuvvetlenmesi için yol göstermektedir. İnsan, yapısı ve yaratılışı gereği, ortak noktası olan kimselerle kaynaşmaya meyillidir. İnsan bazen ilk gördüğü kişiyi, ruhları arasındaki ülfet ve uygunluktan dolayı beğenir ve sever.³⁸² Bu durum Allah Rasulü’nün: “Ruhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden)

³⁷⁸ Buhârî, Fedailü’s-Sahabe, 53 (Had. No: 5613).

³⁷⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 124 (Had. No: 5130).

³⁸⁰ Tirmizî, Zühd, 45 (Had. No: 2378); Ebû Dâvûd, Edeb, 19 (Had. No: 4833).

³⁸¹ Tirmizî, Zühd, 54 (Had. No: 2392).

³⁸² Humeydi, Abdülaziz b. Abdullah, *İslam Kardeşliği*, Çev: Ahmet Gündüz, Beka Yayınları, İstanbul tr, 66.

tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.”³⁸³ sözünü doğrulamaktadır. Ancak kişi bazen mü’min kardeşine karşı muhabbet duyduğu halde bunu ona söylemeye çekinir veya gerek duymaz. Dolayısıyla mü’min kardeşi bundan haberdar olmaz. Ne var ki bu sevginin, mü’minler arasında kardeşliği ve birliği sağlaması açısından bir kıymeti yoktur. Rasulullah (sav), birini sevince bunu ona söylemeyi şu hadisle tavsiye etmiştir:

Enes b. Malik’ten rivayet edildiğine göre, “Bir adam Hz. Peygamber (sav)’in yanında iken oradan birisi geçti. Adam, ‘Ey Allah’ın Rasulü, ben bu adamı seviyorum’, dedi. Peygamber (sav) de ona, ‘Bunu ona söyledin mi?’ diye sordu. Adam ‘Hayır!’ cevabını verdi. Hz. Peygamber, ‘Git, ona söyle!’ buyurdu. Bunun üzerine adam o kimsenin yanına gitti ve ‘Ben seni Allah için seviyorum!’ dedi. Öteki adam da, ‘Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin.’ cevabını verdi.”³⁸⁴

Hadiste söz konusu tavsiyeyi uygulamanın neticesinde; iman edenler birbirlerini Allah için severek, imanlarını kâmil bir mertebeye taşıırken, bir yandan da birbirlerine olan muhabbetlerini izhar edip, birlik ve beraberliği oluşturarak birer ferdi oldukları toplumu da zirveye taşıma misyonu üstlenirler. Bir anlamda toplum olarak da imanın doruğuna çıkmış olurlar.

Şu ana kadar zikredilen mü’minlerin birbirlerine olan sevgisini değerli kılan, esasında bu sevginin hiçbir çıkar, menfaat odaklı değil, salt Allah için olmasıdır. Bu şekilde mü’min kardeşini seven ve onu ziyaret eden kişiye Müslim’de geçen bir hadise göre Allah da ona olan sevgisini bildirmek üzere elçisini yollamıştır.³⁸⁵

Muvatta’da geçen bir hadiste de birbirini Allah için seven ve O’nun rızası için bir araya gelen kişilere Allah’ın sevgisinin vacip olduğu bildirilmiştir.³⁸⁶

³⁸³ Müslim, Kitabu’l-Birr, 159 (Had. No: 2638); Ebû Dâvûd, Edeb, 19 (Had. No: 4834).

³⁸⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 121 (Had. No: 5125).

³⁸⁵ Müslim, Birr, 38 (Had. No: 2567).

³⁸⁶ Malik b. Enes, *Muvatta’*, Cami’, 3503 (Had. No: 763/3507).

Allah bir kulu sevdikten sonra yer ve gök ehline sevdireceği de hadis kaynaklarında geçmektedir.³⁸⁷ Malik b. Enes’e göre Allah nasıl ki bir kulunu sevdiği zaman onu, yer ve gök ehline de sevdiriyorsa, aynı durum Allah’ın bir kula buğzetmesi durumunda da gerçekleşmektedir.³⁸⁸

Ayrıca, Allah’ın kendi gölgesinden başka gölge bulunmadığı bir günde (kıyamet günü) kendi himayesine alacağı yedi gruptan birinin, Allah için birbirini seven ve bu sevgiyle bir araya gelip bu sevgiyle ayrılan kişiler olduğunu haber vermesi hadis kaynaklarında mervidir.³⁸⁹ Hz. Peygamber (sav)’in kızı Hz. Zeyneb’in eşini çok sevdiği halde müslüman olmamasından dolayı ondan ayrılması, bu minvalde zikredilebilir.³⁹⁰

Mü’minlerin iman etmelerinin bir tezahürü olarak birbirlerine muhabbet nazarıyla bakmaları, şüphesiz ki eylem gerektiren bir durumdur.

“Müslüman müslümanın (din) kardeşidir. Müslüman müslümana zulmetmez, müslüman müslümanı (tehlikede ve musibette) terk de etmez.”³⁹¹

Mü’minlerin birbirine olan bakış açılarını ve duruşlarını şekillendiren yukarıda zikredilen hadis ve bu minvalde zikredilebilecek başka birçok ayet ve hadis, aynı zamanda iman edenlerin birlik ve beraberliğini de tesise yöneliktir.

“Onlar birbirlerine karşı son derece merhametlidirler.”³⁹² ayetiyle İslam’ın, mü’minin kardeşinden esirgemesini onaylamadığı merhamet duygusu, esasen sevmeye duyusunun tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Müslümanların birbirini öldürmeleriyle eş değerde görülen birbirleriyle lanetleşmeleri gibi, iman edenlerin aralarındaki kardeşlik duygusunu

³⁸⁷ Malik b. Enes, *Muvatta’*, Câmi’, 3503 (Had. No: 762/3506); Buhârî, Edeb, 41 (Had. No: 5693).

³⁸⁸ Bâcî, Ebü’l-Velid Süleymân b. Halef, *Kitâbü’l-Müntekâ şerhu’l-Muvatta’*, I-VII, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire 1332, VII, 273.

³⁸⁹ Tirmizî, Zühd, 53 (Had. No: 2391); Müslim, Zekat, 91 (Had. No: 1031).

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, Cihad, 129 (Had. No: 2692).

³⁹¹ Buhârî, Mezalim, 4 (Had. No: 2310).

³⁹² Fetih, 48/29.

köreltici bütün davranışlar da yasaklanmıştır. Ayrıca Kur'an ve sünnette, mü'minlerin aralarında oluşan küçük kırgınlıkları bile büyütmelerinin önüne geçme çabası olduğu görülmektedir.

Mü'minlerin aralarındaki muhabbeti pekiştiren ve körelten unsurlara dair hususi başlık açıp konuyu daha teferruatlı işleyeceğimizden dolayı burada bu kadarla iktifa edeceğiz.

1.5. GAYRİMÜSLİME MUAMELENİN ÖLÇÜSÜ

İslam inancına göre insanların aynı ana-babadan geldiği esas alınacak olursa, Allah inancı olsun veya olmasın bütün insanların temelde kardeş oldukları ilkesine ulaşılır. Buradan yola çıkarak konuyu salt bu çerçevede ele almak yeterli olmamakla beraber neticeye ulaşma hususunda ışık tutacaktır. Zira aile fertleri içerisinde sevgi, merhamet, şefkat duyguları esastır. İnsanlık ailesinin birer ferdi olarak yaratılan insanların da birbirlerine bu perspektiften bakmaları esasen Allah'ın arzuladığı bir durumdur. Nitekim Allah, Rasülü'ne hitaben şöyle buyurmuştur:

*"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*³⁹³

Ayette Rasulullah (sav)'ın rahmetinin inanan ve inanmayan tüm insanlığa şamil olduğu açıkça ifade edilmektedir.³⁹⁴

*"And olsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."*³⁹⁵ ayetinde de Hz. Peygamber bilhassa mü'minlere karşı şefkati ve merhametinin ziyadeliğiyle anlatılırken, Allah'ın "Rauf ve Rahim" isimleriyle nitelendirilmiştir. Mezkûr ayette her ne kadar mü'minlere karşı bir şefkatten bahsediliyor olsa da, Enbiya Suresi'nin 107. ayetinde esasen tüm insanlara bir rahmet olarak gönderildiği zikredilmiştir. Bununla birlikte Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde gayr-ı müslimlere karşı takınılacak tutum

³⁹³ Enbiya, 21/107.

³⁹⁴ Kutub, *Fizılâl-il-Kur'an*, X, 184.

³⁹⁵ Tevbe, 9/128.

hususunda dikkat çekici ibareler geçmektedir. Bir ayette mü’minler, “kâfirlere karşı çetin/şiddetli” olma vasfıyla anlatılmıştır.³⁹⁶ Ancak ayetin olağan bir durumda değil de Hudeybiye esnasında nazil olduğunu belirtmek gerekir.³⁹⁷ Ayette geçen “eşidda” terimine bazı müfessirler “kararlı ve tavizsiz” manasını vermişlerdir.³⁹⁸ Kâfir ve münafıklara sert davranılabileceği manasını içeren başka bir ayet ise şöyledir:

*“Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!”*³⁹⁹

Ayet, Tebük Gazvesi’nden sonra bilhassa münafıklara karşı uygulanması gereken politikayı beyan etmektedir. Yıllardır ikiyüzlülükleri ve ihanetlerine gösterilen yumuşak tavrın sona erdirilmesi istenmektedir. Zira o zamana kadar müslümanlara tanınan bütün haklara sahip olan münafıkların, dış düşmanlarla birlik olup bir iç tehlike oluşturmaları muhtemeldi. Bunun önüne geçmek amacıyla onlara toplumsal bir boykot uygulanması ve ihanet suçu işlemeleri halinde bu suça göz yumulmayıp cezaya çarptırılmaları gerekiyordu.⁴⁰⁰

Anlaşılabileceği üzere münafıklara uygulanması öngörülen sert tutum normal şartlarda olmayıp, onların islam toplumunun birlik ve bütünlüğünü tehdit etmeleri, nihai olarak da İslam’ın geleceği söz konusu olması hasebiyledir.⁴⁰¹

Rasulullah (sav)’ın savaş meydanı dışında ölüm emrini vermek suretiyle cezalandırma yöntemini kullandığı da vaki olmuştur. Ka’b b. Eşref bunlardan biridir. Kendisi yahudi bir şair olup, şiirleriyle Peygamber (sav)’i ve ashabını

³⁹⁶ Fetih, 48/29.

³⁹⁷ Kutub, *Fîzılâl-il-Kur’an*, XIII, 473.

³⁹⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, III, 1052.

³⁹⁹ Tevbe, 9/73.

⁴⁰⁰ Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, II, 253.

⁴⁰¹ Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, II, 253; Albayrak, Kadir, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, 202-203; Ateş, Abdurrahman, *Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, 72.

hicvedip müşrikleri onlara karşı tahrik ediyordu.⁴⁰² Mü'minlerin eşleri hakkında da yakışık kalmayan şiirler yazıyor,⁴⁰³ böylece Rasulullah (sav) ve ashabına eziyet ediyordu.⁴⁰⁴ Allah Rasulü, sahabilerden bu duruma karşı sabretmelerini istemiş, bir taraftan da sorunun çözümü için çabalamıştır. Ancak Ka'b b. Eşref tahrik edici şiirlerine devam edince, Rasulullah (sav) onun ölüm emrini vermiştir.⁴⁰⁵ Bu olayın akabinde, bir yahudi olan Ebû Rafi' Abdullah b. Ebi'l-Hukayk'ın da Rasulullah (sav)'a yaptığı eziyetlerden ve onun aleyhinde yürüttüğü faaliyetlerden dolayı, kendisi hakkında ölüm emri verilmiştir.⁴⁰⁶

Rivayetler ışığında denilebilir ki; Ka'b b. Eşref ve Ebû Rafi''nin öldürülmeleri, kesinlikle yahudi olmalarından değil, İslam karşıtı yürüttükleri düşmanca faaliyetlerden dolayıdır.⁴⁰⁷

İslam'da esas olan "sevgi, barış, adalet" gibi ilkelerin egemen kılınması ve her türlü "şiddet, zulüm ve baskı"nın önüne geçilmesidir. Birilerine karşı savaşılacaksa da bu uğurda olmalıdır. Aksi halde savaş "mutlak" olarak istenen bir durum değildir. Bilakis zikredilen gayeye ulaşmak için şartlar gerektirdiği takdirde (mukayyed olarak) lüzum görülen bir durumdur.⁴⁰⁸ "Size ne oluyor da, Allah yolunda ve "Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver" diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?"⁴⁰⁹ ayetinde bölge, ırk, dil veya herhangi bir inanç aidiyeti belirtilmeksizin, müslümanlardan zulme maruz kalan insanlara karşı

⁴⁰² İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübrâ*, II, 29.

⁴⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 337; İ. Hişam, *Sîret-i İbn Hişam*, III, 75.

⁴⁰⁴ Buhârî, *Meğazi*, 12 (Had. No: 3811).

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 337.

⁴⁰⁶ Buhârî, *Meğazi*, 13 (Had. No: 3813).

⁴⁰⁷ Ateş, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, 76.

⁴⁰⁸ Albayrak, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, 212.

⁴⁰⁹ Nisa, 4/75.

duyarsız kalmamaları istenmektedir. Ayrıca ayette iman-küfür değil de adalet-zulüm ilişkisinden hareket edilmesi dikkat çekicidir.⁴¹⁰

“Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir.”⁴¹¹ ayetinde geçen “savaşın” emrini M. Esed, insanın Allah’a kulluk etme hususunda tamamen özgürlüğüne kavuşuncaya kadar geçerli olduğu şeklinde tefsir eder. Ona göre bu, savaşı haklılaştıran bir sebeptir, bir nevi nefsi müdafaadır.⁴¹²

Bilhassa batının İslam’ı, “kılıç dini” olarak algılamalarına sebep olan “cihad” kavramı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Esasen “cihad”, maruz kalınan zulme, baskıya karşı her türlü cehd ve çabanın harcanmasından sonra ihtiyaç olması halinde savaş yolunun tercih edilmesi demektir. Hareket noktası İslam’ı yaymak olmayan cihad, maruz kalınan her türlü zulüm ve baskıya karşı caydırıcı bir baskı olarak tanımlanabilir.⁴¹³ Aksi halde İslam’ı savaş yoluyla kabul ettirmeye çalışmak İslam’ın ruhuna ters düşmektedir. Dinde zorlama olmadığını, bunun insanın hür iradesine bırakıldığını Allah Kur’an’da beyan etmektedir.⁴¹⁴ Konuyla ilgili ayetlerden hareketle denilebilir ki; insanı düşünen, akleden vasıflarıyla yaratan Allah, onu dilediği yoldan gitme hususunda muhayyer bırakmış, bir anlamda ona dinsiz olma hakkı da tanımıştır.⁴¹⁵ Bununla birlikte insana bahşedilen inanç ve düşünce özgürlüğünün bir sorumluluğu olduğu ve bunun ancak Allah’a havale edilmesi gereken bir konu olduğu unutulmamalıdır.⁴¹⁶ Müslümanların Medine’ye hicretinden sonra kurulan Medine Devleti’nin anayasasına göre, İslamî yasanın müslüman olmayan halka tatbik edilmemesi, İslam’ın baskıcı

⁴¹⁰ Albayrak, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, 217-218.

⁴¹¹ Enfal, 8/39.

⁴¹² Esed, I, 330.

⁴¹³ Albayrak, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, 204.

⁴¹⁴ Bakara, 2/256; Yunus, 10/99; Kehf, 18/29; Ğaşiye, 88/21-22.

⁴¹⁵ Ateş, *Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, 91.

⁴¹⁶ Nahl, 16/93; Kalem, 68/44.

bir yaklaşıma sahip olmadığını gösteren bir örnektir.⁴¹⁷ Ancak şu var ki; inanan insanların inançları gereği başkalarının bu anlamda yanlış olan gidişatlarına kayıtsız kalmaları düşünülmemelidir. Kur'an'da buyrulduğu gibi "hikmet ve güzel öğütle" en güzel şekilde mücadele yolu seçilmelidir.⁴¹⁸

Konuyla "sevgi, merhamet" gibi insani değerler açısından da bakıldığında görülecektir ki; mü'min birinin, başkalarını kendi inancına dâhil etmek için çırpınması ve güzel yollarla çaba göstermesi, esasen onlara sevgi ve merhamet duygularını beslemesindendir. Zira insan, inandığı ve uğrunda yaşadığı değerlerin hak ve kurtuluş yolu olduğunu düşünür. Başkaların da bu güzelliklerden mahrum kalmasını istememesi gayet insanidir. Müslümanların sahip olduğu bu hak aynı şekilde müslüman olmayanlar için de geçerlidir. Buna dair Kur'an ve sünnette herhangi bir yasak bulunmamaktadır. İslam'ın hakiki manada yaşandığı bir yerde başka inanca dair faaliyetlerden rahatsızlık duyulmaması gerekir. Zira İslam'ın; adalet, ehliyet, hoşgörü, merhamet gibi değerlerinin hâkim olduğu bir toplumda diğer dini faaliyetlere rağbet söz konusu olmayacaktır.⁴¹⁹

O halde buradan yola çıkarak denilebilir ki; gayr-ı müslime olan tavır ve tutum amel odaklıdır. Gayr-ı müslim de olsa kendisine muhabbet duyulabilir ve kıymet verilebilir. Sergilediği haksız davranışlardan dolayı da kınanması ve yeri geldiğinde ona karşı mesafeli olunması tamamıyla eylem bazlı bir yaklaşımdır.

Rasulullah (sav)'ın başka inanca sahip olan insanlarla münasebetine baktığımızda; bunun, herhangi bir dinsel ayırım, kutuplaşma olmadan gayet insani düzeyde olduğunu görmekteyiz. Peygamber (sav)'ın gayr-ı müslim olan komşularına karşı duyarlılığı,⁴²⁰ onların cenazesine saygı duyması,⁴²¹

⁴¹⁷ Hamidullah, Muhammed, Hz. Peygamber Gayr-ı Müslimlere Nasıl Davrandı, Çev: Suphi Seyf, *İlim ve Sanat Dergisi*, Ankara, 1986, sayı: 7, 12-18, 16.

⁴¹⁸ Nahl, 16/125.

⁴¹⁹ Ateş, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, 83-84.

⁴²⁰ Buhârî, Cenaiz, 78 (Had. No: 1290).

⁴²¹ Müslim, Cenaiz, 78 (Had. No: 960).

keza annesi müşrik olan Hz. Esmâ’ya annesine karşı iyi davranması, gönlünü hoş tutması yönündeki tavsiyelerine dair rivayetler⁴²² nakledilmiştir. Allah Rasulü’nün gayr-ı müslimlerle aynı zamanda ticari ilişkilerinin olduğu bilinmektedir. Hatta bir yahudiden veresiye alışveriş yapıp, zırhını ona rehin olarak bıraktığına dair hadisler rivayet edilmiştir.⁴²³

Görüldüğü üzere İslam, gayr-ı müslimlerle olan ferdi, sosyal ve ticari ilişkileri men etmemektedir. Bilakis, Allah inancı temelinde fertlerin ve toplumların mutluluğunu, ıslahını tesis edecek ahlaki ilkeleri yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu da “sevgi”, “barış”, “merhamet” gibi değerlerin hâkim olunmasıyla mümkündür.

İslam’ın hedeflediği söz konusu ilke ve değerlerle bir çelişki olduğu şeklinde algılanabilen “*kâfirleri dost edinmeyin*” ibarelerini de bu bağlamda ele almak gerekir. Allah’ın mü’minler için koyduğu “*kâfirleri dost edinmeyin*” yasağını, yukarıda zikrettiğimiz “*kâfirlere karşı sert davranılmasının*” buyrulduğu ayetlerde olduğu gibi her zaman ve her durum için söz konusu olmayıp, savaş şartlarında ve inanca dair mevzularda dikkat edilmesi gereken bir husus olarak anlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.⁴²⁴ Konuyla ilgili ayet ve hadislere bir bütün olarak bakıldığında, müslümanların gayr-ı müslimlerle dünyevi konularda yakınlaşmalarının bir sakıncası olmadığı neticesine varılabilir. Karşı taraftan fiziki veya inanca dayalı bir saldırı söz konusu değilse, müslümanların sulh yolunu tercih etmeleri esastır.

Müslümanların tebliğ misyonu açısından da konuya bakıldığında, neticeye ancak barış atmosferinde ve güzel bir yaklaşım sergileyerek varmak mümkündür.⁴²⁵ İslam’a davet için gittiği Taif halkının ona gösterdiği sert tutuma karşın Allah Rasulü’nün onlara beddua yerine dua etmesi⁴²⁶

⁴²² Buhârî, Hibe, 28 (Had. No: 2477).

⁴²³ Müslim, Müsakat, 124 (Had. No: 1603).

⁴²⁴ Yargıcı, Atilla, *Kur’an’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, 251.

⁴²⁵ Yargıcı, *Kur’an’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, 252.

⁴²⁶ Suruç, Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı, I, 346.

“âlemlere rahmet olarak” gönderilmesinin bir tezahürüdür. Keza ona ve ashabına senelerce düşmanlık besleyen, onları yurtlarından eden Mekke halkını Mekke fethi esnasında, “Bugün merhamet günüdür” diyerek affetmesi⁴²⁷ Rasulullah (sav)’ın, inancı ne olursa olsun insanlara sevgi ve şefkat bazlı baktığının bir göstergesidir.

Rasulullah (sav)’ın vefatından sonra onun izinden giden sahabenin bu konudaki hassasiyeti de zikredilmeye değerdir. Hollandalı şarkiyatçı De Goeje, Hz. Ebubekir ordusuyla Suriye’yi ele geçirdiğinde ülkede yaşayan Hristiyanların, İslam ordusunu müspet bir şekilde karşıladığını yazar. Bu durumu da İslam ordusunun müsamahakâr tutumuna dayandırır.⁴²⁸

Hz. Ali dönemindeki iç karışıklıkları fırsat bilerek, İslam toprakları içinde yaşayan hristiyan halktan yönetime karşı ayaklanmalarını isteyen Bizans İmparatoru II. Konstantin’e hristiyan halkın cevabı, “Dinimizin düşmanlarını sana tercih ederiz” şeklinde olmuştur. Zira İslam hâkimiyetinde yaşayan hristiyan halka verilen hak ve hürriyet, hristiyan yönetiminde onlara verilenden daha kapsamlıydı.⁴²⁹

Netice itibariyle denilebilir ki; Allah sevgisi, sevgi eğitiminin ilk merhalesi olması hasebiyle oldukça mühimdir. Allah’ı gerçek manada seven mü’min, başka inanca sahip olsa da hiç kimseye “kin”, “nefret” duyguları besleyemez.⁴³⁰ İslam’da asli olan her zaman için “sevgi”, “barış”, “merhamet”, “adalet” gibi insani değerlerdir. Ne var ki, bu değerleri tesis etmek her zaman için güzel bir dil ve üslûpla mümkün olmayabilir. Zikredilen unsurları hâkim kılma çabası, bazen maddi sultalara karşı güç kullanmayı gerektirebilir. Ancak bu hiçbir zaman mutlak arzulanan bir şey olmayıp, şartlar gerektirdiği zaman uygulanması gereken bir durumdur.⁴³¹

⁴²⁷ Lings, Martin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev: Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul tr, 410.

⁴²⁸ Hamidullah, Hz. Peygamber Gayr-ı Müslimlere Nasıl Davrandı, 16.

⁴²⁹ Hamidullah, Hz. Peygamber Gayr-ı Müslimlere Nasıl Davrandı, 17.

⁴³⁰ Albayrak, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, 236.

⁴³¹ Kutub, *Fizılâl-il-Kur'an*, VI, 394-395.

2. HADİSLERDE İNSANLAR ARASINDAKİ SEVGİYİ ARTTIRMAK İÇİN EMİR VE TAVSİYELER

2.1. YARDIMSEVER OLMAK

İslam insanlar arasında yalnızca duygusallıktan ibaret olan sıradan bir sevgiyi amaçlamaz; iyilik ve adaletin hâkim olması için insanlar arasında temel değerleri korumaya dayalı karşılıklı saygıyı hayata geçiren eylem merkezli bir ilişki öngörür. Tesis edilmeye çalışılan bu ilişkinin temel amacı insanların mutluluğudur.⁴³²

İslam’da insanlar arası tutum ve davranışlardaki temel yaklaşımlarından biri empati ilkesidir. “Kişinin kendisi için istediğini, mü’min kardeşi için de istemediği sürece hakiki manada iman etmiş sayılamayacağına” dair hadis⁴³³, insanların birbirine olan yaklaşımlarını belirleyecek niteliktedir.⁴³⁴ Bütün insanlar arasında temel hak ve özgürlüklere saygı çerçevesinde bir anlayışı esas kılan islam, tevhid inancı etrafında bir araya gelen mü’minler için ise “*Muhakkak ki mü’minler kardeşlerdir.*”⁴³⁵ ayetiyle bir kardeşlik hukuku tesis ederek aralarındaki sevgiye dayalı ilişkiyi derinleştirir.⁴³⁶ Kardeş olarak ilan edilen müslümanlar, birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında kenetlenmeleri ve bir vücudun azaları gibi birbirlerinin sıkıntılarına ortak olmayı gerçekleştirebilmeleri durumunda⁴³⁷ İslam’ın arzuladığı bir toplum modelini oluşturabilirler. İslam’a göre insanlar arasındaki yardımlaşma iyilik ve takva hususunda olmalıdır. Buna göre Allah’ın hoşuna gitmeyecek ve insani değerlere zıt olan faaliyetlerde

⁴³² Gündüz, Şinasi, İnsan ve İnsan Sevgisi, *İslam’da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler-İlmi Toplantı-*, 2010, 59-71, 71.

⁴³³ Buhârî, İman, 6, Had. No: 13; Müslim, İman, 71-72 (Had. No: 45).

⁴³⁴ Gündüz, İnsan ve İnsan Sevgisi, *İslam’da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler-İlmi Toplantı*, 72.

⁴³⁵ Hucurat, 49/10.

⁴³⁶ Gündüz, İnsan ve İnsan Sevgisi, *İslam’da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler-İlmi Toplantı*, 71

⁴³⁷ Buhârî, Edeb, 27 (Had. No: 5665).

müslümanların birbirine destek olmaları düşünülemez. Kur'an'ın şu buyruğuyla da müslümanlar arasındaki yardımlaşmanın hududu açıkça belirlenmiştir: *“İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”*⁴³⁸

Bir müslümanın din kardeşine yapacağı yardımın şekline göre Allah'ın da kendisine ahirette yardım edeceğine dair Müslim'de geçen hadis şöyledir:

“Müslüman müslümanın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu tehlikeye atmaz. Her kim müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Her kim bir müslümanın bir sıkıntısını giderirse Allah da onun (bu iyiliği) sayesinde kıyamet sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Her kim dünyada bir müslümanın (ayıbını) örterse Allah da kıyamet günü onun (ayıbını) örter.”⁴³⁹

İslam dini müslümanların birbirlerine yardım etmesini zorunlu kılmıştır. Bir müslümanın, bilhassa haksızlığa uğramış, yardıma muhtaç insanların elinden tutması, haklarını savunması inancının bir gereğidir. Buhârî'de geçen bir hadise göre Rasulullah (sav), zulme uğramış ve zayıf kimselere yardım edilmesini emretmiştir.⁴⁴⁰ Bunun yanında mazluma yardımın yanı sıra zalime de yardım edilmesinin gereği hadislerde vurgulanması dikkat çekici bir husustur. Bu manada Buhârî'de geçen bir hadis şöyledir: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et.” Buna mukabil sahabe: “Ey Allah'ın Rasulü, mazluma mazlum olduğu için yardım edeceğiz, ancak zalime nasıl yardım edelim ki?” diye sorunca Hz. Peygamber (sav) de, “Zulmünden caydırmakla” diye cevap verdi.⁴⁴¹

Buna göre müslümanların sosyal gelişmelerden bihaber olmaları ve bunun neticesinde sosyal hayattan kopuk yaşamaları istenen bir durum değildir. Bilakis; müslümanların, zalimlerin taşkınlıklarına mani olmak ve

⁴³⁸ Maide, 5/2.

⁴³⁹ Müslim, Birr, 58 (Had. No: 2580); Buhârî, Kitabu'l-Mezalim, 4 (Had. No: 2310).

⁴⁴⁰ Buhârî, İsti'zan, 8 (Had. No: 5881).

⁴⁴¹ Buhârî, Kitabu'l-Mezalim, 5 (Had. No: 2312); Buhârî, İkrâh, 7 (Had. No: 6552).

zayıfları kurtarmak için yaşadıkları toplumda vuku bulan hadiselerden haberdar olmaları gerekir.⁴⁴²

Yardımlaşma konusunun önemli bir boyutu da fakir ve yoksul kimselere temin edilmesi gereken maddi yardımdır. Ebû Said el-Hudri’nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir mü’min, aç bir mü’mini doyurursa, Allah da o kimseyi cennet meyveleriyle doyuracaktır. Yine bir mü’min, susuz kalan bir mü’mine bir şeyler içirip susuzluğunu giderirse, Allah kıyamette ona (misk ile mühürlenmiş lezzetli bir içecek olan) “rahık-ı mahtum”dan içirecektir. Yine bir mü’min, elbiseye ihtiyacı olan bir mü’mini giydirirse, Allah da ona cennetin yemyeşil elbiselerinden giydirecektir.”⁴⁴³ Buhârî’de geçen bir hadiste de yetime kol kanat geren kimse için Rasulullah (sav) kendisiyle cennette yan yana olacağını buyurarak, aralarını hafifçe açtığı işaret parmağı ve orta parmağını göstermiştir.⁴⁴⁴

Bu anlamda İslam’da; zekât, sadaka gibi müesseselerin toplumun sosyal dengesini sağlama açısından önemli bir yeri vardır. Bu müesseselerin gerektiği gibi işlevselliğinin sürdürülebilmesi de önemli bir husustur. Kur’an ve hadiste zekât, sadaka, infak gibi kavramlar üzerinde çokça durulmuş, böylece insanlar arasındaki iktisadi dengenin sağlanması amaçlanmıştır.

Esasında başkalarına yardım edebilecek, infak edebilecek bir pozisyonda olmak ve bu durumun insana yaşattığı haz başlı başına bir şükür sebebidir. Ayrıca bu durumun insana bir ayrıcalık ve üstünlük verdiğine dair şu hadis zikredilmeye değerdir:

“Veren el üstündür. Vermeye, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Annene, babana, kız ve erkek kardeşlerine yardım et, sonra yakınlık durumuna göre devam et.”⁴⁴⁵ Hadise göre, ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımda kişiye yakınlık sırası esas alınmalıdır.

⁴⁴² Humeydi, *İslam Kardeşliği*, 48

⁴⁴³ Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyame*, 18 (Had. No: 2449).

⁴⁴⁴ Buhârî, *Talak*, 23 (Had. No: 4998).

⁴⁴⁵ Nesâî, *Zekat*, 51 (Had. No: 2531).

Hadiste ele alınan verme eyleminin insana bir ayrıcalık kazandırması ve insana kattığı mutluluk, psikolojinin de ilgilendiği bir konudur. E. Fromm, öncelikle verme eylemini sevginin etkin bir özelliği olarak tanımlar. Çünkü pasif bir duygu olmayan sevgi, bir etkinliktir ve her şeyden önce sevgi almak değil vermektir.⁴⁴⁶

Verme eylemi genellikle; bir şeyden vazgeçmek, ondan yoksun olmak ve o şeyi birisi uğruna feda etmek olarak algılanır. Bu şekilde algılayanlar, vermeyi bir yoksulluk olarak gördükleri için verme eyleminden imtina ederler. Bazıları da verdiği şeylerden yoksun olmanın yaşattığı acıyı erdem olarak kabul ederler. Onlara göre vermek çok zor bir şey olduğundan dolayı fedakârlıktır. Onlar bunu gerçekleştirirken yaşadıkları acı ve yoksunluğu bir erdem olarak nitelendirirler. Ancak Fromm'a göre verme olayı kişiye kendi gücünü, zenginliğini ve üstünlüğünü hissettirmesinden dolayı onu mutlu eder. Verme olayının kişiye kattığı mutluluk; vermenin bir özveri oluşundan değil, verme eylemi sırasında insanın canlılığının ortaya çıkmasından kaynaklanır. Buna göre yoksulluk da vermenin yaşattığı haz ve mutluluğa engel olan bir durum olduğu için küçük düşürücü bir durum olarak görülebilir. Fromm ayrıca, verme olayının karşıdaki insanı da verici yapması açısından etkilediğini savunarak insanların bu etkileşimle mutluluğu yakalayacaklarını iddia etmektedir.⁴⁴⁷

Şunu belirtmek gerekir ki, verici olmak sadece maddiyattan ibaret bir durum değildir. İnsan gücü nispetinde başkalarına yardım elini uzatıp iyilik yapabilir. Verme eyleminin bir yolu olan sadaka ibadetinin çok geniş bir hizmet alanı olduğunu şu hadis örneğinde zikredebiliriz:

“Güneşin doğduğu her gün insanın bütün eklemleri için sadaka vermesi gerekir. İki kişinin arasını düzeltmen sadakadır. Bir kimseyi kaldırarak hayvanına binmesine yardımcı olman ve eşyasını ona yüklemen bir

⁴⁴⁶ Fromm, *Sevme Sanatı*, 33.

⁴⁴⁷ Fromm, *Sevme Sanatı*, 33-35

sadakadır. Güzel söz de sadakadır. Namaza giderken attığın her adım sadakadır. Yoldaki rahatsızlık veren şeyi kaldırman sadakadır.”⁴⁴⁸

Hadiste sadaka adı altında zikredilen iyilikleri, insanın kendisine bahşedilen güzellikler sebebiyle bir şükür vesilesi olarak yapması gerektiği belirtilmektedir.

Bu minvalde zikredebileceğimiz, “Her iyilik bir sadakadır.”⁴⁴⁹ hadisinde de belirtildiği gibi iyilik ve yardımseverliğin geniş bir yelpazesi olduğu anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle insanların faydasına olan herhangi bir eylemde bulunmak ve onların zararına olabilecek herhangi bir şeyi defetmek, bunun ötesinde tabiatın var oluş düzenine katkı sunacak herhangi bir çaba ve emeğin Allah nazarında çok kıymetli olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

2.2. HASTALARI ZİYARET ETMEK

Mü'minlerin birbirlerinin üzerindeki haklarından olan hasta ziyareti⁴⁵⁰ Hz. Peygamber'in oldukça önem verdiği bir konudur. Ağır hastalık olup olmamasına bakmaksızın hastaları ziyaret eden Rasulullah (sav)⁴⁵¹ uzun süreli hastalıklarda ziyaret sayısını arttırmıştır. Câbir b. Abdullah (r.a)'ın rivayetine göre kendisi baygın olduğu bir durumda Rasulullah (sav) onu ziyaret etmiş, daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le beraber ikinci kez tekrar bir ziyaret daha gerçekleştirmiştir.⁴⁵² Yine, Hendek Savaşı'nda kolundan yaralanan Sa'd b. Muaz için Rasulullah (sav) mescidin içinde onun için bir çadır kurdurmuş ve onunla yakından ilgilenmiştir.⁴⁵³

Şunu belirtmek gerekir ki; Allah Rasulü'nün hastaları ziyareti müslümanlarla sınırlı değildir. Yahudi bir ailenin hasta olan çocuğunu⁴⁵⁴, hatta münafıkların lideri sayılabilecek bir isim olan Abdullah b. Übeyy'i

⁴⁴⁸ Müslim, Zekat, 56 (Had. No: 1009).

⁴⁴⁹ Buhârî, Edeb, 33 (Had. No: 5670).

⁴⁵⁰ Tirmizî, Edeb, 1 (Had. No: 2737); Nesâî, Cenaiz, 52 (Had. No: 1937).

⁴⁵¹ Ebû Dâvûd, Cenaiz, 9 (Had. No: 3102).

⁴⁵² Tirmizî, Feraiz, 7 (Had. No: 2097).

⁴⁵³ Müslim, Cihad ve Siyer, 65 (Had. No: 1769); Ebû Dâvûd, Cenaiz, 8 (Had. No: 3101).

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, XX, 187 (Had. No: 12792).

hastalandığında ziyaret etmesi,⁴⁵⁵ onun merhamet ve şefkatinin sadece müslümanlara mahsus olmadığına bir göstergesidir. Bilindiği üzere hastalık, insanda gerek fiziksel gerekse psikolojik bir acizyet oluşturmaktadır. Bu durumda hasta, başkasından gelen ilgi ve şefkate muhtaç durumdadır. İslam'ın ise böyle bir durumda olan insan veya herhangi bir canlıya duyarsız kalınmasına müsaade etmesi düşünülemez. Hz. Peygamber de bilhassa bunun gibi hassas olan konularda ayrıştırıcı davranmayıp rahmet elçisi vasfına layık olduğunu göstermiştir. Ayrıca insanın ilgi ve şefkate muhtaç olduğu hastalık gibi bir durumda herhangi birinden bu yönde muamelede bulunulması halinde hastanın ona karşı kalben yumuşayacağı göz ardı edilmemelidir. Nitekim, yahudi bir ailenin hasta olan çocuğunu ziyaret eden Allah Rasulü, onu İslam'a davet etmiş, o da babasının onayından sonra kabûl etmiştir.⁴⁵⁶

Çevresindeki hastalarla ilgilenmeyi ihmal etmeyen Rasulullah (sav) müslümanları da bu hususta özen göstermeleri için teşvik etmiştir. Ayrıca bu konuda gösterilen duyarlılığın karşılıksız kalmayacağını bildirmiştir. Bununla ilgili Ebû Dâvûd'da geçen bir hadis şöyledir:

Enes b. Malik (r.a)'in naklettiğine göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim güzelce abdest alır ve sevabını Allah'tan umarak (hasta olan) müslüman kardeşini ziyaret ederse, yürünerek yetmiş yılda kat edilecek bir mesafe kadar cehennemden uzaklaştırılır."⁴⁵⁷

Konuyla ilgili Ebû Hureyre (r.a)'nin rivayet ettiği bir hadis, kaynaklarda şöyle geçmektedir: "Allah kıyamet gününde şöyle buyuracak: 'Ey Âdemoğlu! Hastalandım da beni ziyaret etmedin.' Âdemoğlu diyecek ki: 'Ben seni nasıl ziyaret edebilirim ki, sen âlemlerin Rabbisin.' Allah buyuracak ki: 'Falan kulum hastalandı onu ziyaret etmedin. Bilesin ki onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun.' (Sonra Allah şöyle diyecek): 'Ey Âdemoğlu acıktım

⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 91 (Had. No: 21758).

⁴⁵⁶ Buhârî, Cenaiz, 78 (Had. No: 1290); Buhârî, Merda, 11 (Had. No: 5333); Ebû Dâvûd, Cenaiz, 5 (Had. No: 3095).

⁴⁵⁷ Ebû Dâvûd, Cenaiz, 7 (Had. No: 3097).

da beni doyurmadın.’ Âdemoğlu diyecek ki: ‘Seni nasıl doyurabilirdim ki, sen âlemlerin rabbisin.’ Allah buyuracak ki: ‘Bilesin ki, kulum senden yiyecek istedi de vermedin. Eğer ona yiyecek verseydin, bunu benim yanımda bulurdun.’ (Sonra Allah Teâlâ şöyle diyecek): ‘Ey Âdemoğlu! Senden su istedim de vermedin.’ Âdemoğlu diyecek ki: ‘Ya Rabbi sana nasıl su vereyim? Sen âlemlerin rabbisin.’ Allah buyuracak ki: ‘Kulum falan senden su istedi de vermedin, bilesin ki eğer ona su verseydin bunu benim yanımda bulurdun.’”⁴⁵⁸

Hastayı ziyaret ederken onu teskin edecek, hayata sevgi ve bağlılığını kuvvetlendirecek şekilde onunla konuşmak gerekir. Bu hususta Hz. Peygamber (sav), “Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinizde, iyileşeceğini söyleyerek moralini yükseltin. Gerçi bu söz hiçbir şeyi önlemez fakat onun gönlünü hoşnut eder.” buyurmuştur.⁴⁵⁹ Yine bir rivayete göre Rasulullah (sav) bir bedevinin ziyaretine gittiğinde, hastalığının o ana kadar yapmış olduğu hata ve günahlarını arındırdığını söyleyerek onu teskin etmeye çalışmıştır.⁴⁶⁰

Bunun yanında Hz. Peygamber’in hasta ziyareti esnasında onlar için dua ettiği bilinmektedir. Bu hususta onun yaptığı şu dua örnek olarak zikredilebilir: Hz. Âişe (r.a)’nin rivayetine göre, “Rasulullah (sav) bir hastayı dolaştığı zaman, ‘Ey İnsanların Rabbi! Rahatsızlığı gider! Buna şifa ver. Şifa veren yalnız sensin. Senin şifandan başka şifa yoktur. Hastalık bırakmayan şifa (ver).’ diye dua etmiştir.”⁴⁶¹

Hz. Peygamber (sav)’in ziyaret esnasında hastaya canının ne çektiğini sorması ve verdiği cevaba göre onu temin etmeye çalışması,⁴⁶² Rasulullah (sav)’ın hastalarla birebir ilgilendiği hususuna dair bize aktarılan önemli bir detaydır. İbn Mâce’nin Sünen’inde geçen bir hadise göre de hastaların duası,

⁴⁵⁸ Müslim, Birr, 43 (Had. No: 2569).

⁴⁵⁹ Tirmizî, Tıb, 35 (Had. No: 2087).

⁴⁶⁰ Buhârî, Merda, 10 (Had. No: 5332).

⁴⁶¹ Müslim, Selam, 47 (Had. No: 2191).

⁴⁶² İbn Mâce, Tıb, 2 (Had. No: 3441); İbn Mâce, Cenaiz, 1 (Had. No: 1439).

makbul olması açısından meleklerin duasına benzetilerek ziyaret esnasında onlardan dua istemek tavsiye edilmiştir.⁴⁶³

2.3. SELÂMLAŞMAK

“Slm” kökünden gelen⁴⁶⁴ selâm kelimesinin sözlük anlamı; “kusursuz olmak, kurtulmak, rahatlamak” demektir.⁴⁶⁵ Selam kelimesi Kur’an ve hadislerde; “eman, kurtuluş, esenlik, barış” manalarının yanında “selamlama” anlamında da kullanılır.⁴⁶⁶ Selâm, Allah’ın isimlerinden olup⁴⁶⁷ O’na nispet edildiğinde; “her türlü eksiklik, acz ve kusurdan, yaratılmışlara özgü değişikliklerden ve yok oluştan münezzeh olan, selametın kaynağı olup esenlik veren” şeklinde açıklanır.⁴⁶⁸

Hadislerde selamlaşma, insanlar arasındaki sevgiyi meydana getirecek unsurlardan biri olarak geçmektedir. Bu durum dolaylı olarak da insanın hakiki bir mü’min olmasına ve nihayetinde de cenneti hak etmesine katkı sağlayacaktır. Konuyla ilgili hadis şöyledir:

“Siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (tam) iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey öğreteyim mi? Aranızda selâmı yayın.”⁴⁶⁹

Nevevî’ye göre hadiste geçen “ifşa” kelimesi “dağıtmak ve yaymak” anlamına gelir. “Selâmı aranızda ifşa edin” cümlesiyle “selâmı aranızda yayın” manası kastedilmiştir. Hadis, müslümanların birleşmesi ve kaynaşmasını ayrıca, şiarlarını ortaya çıkarmalarını ve bunu ifşa etmelerini hedeflemektedir. Nevevî’ye göre selam vermek için karşı tarafın tanınmış olması gerekmez. Allah Rasulü’nün bu tavsiyesi tanınmış olsun veya olmasın

⁴⁶³ İbn Mâce, Cenaiz, 1 (Had. No: 1441).

⁴⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “s-l-m”, XII, 289.

⁴⁶⁵ Âsım, *Kâmûs*, “s-l-m”, VI, 5042.

⁴⁶⁶ Efendioğlu, Mehmet, “Selâm”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 342.

⁴⁶⁷ İbn Mâce, Dua, 10 (Had. No: 3861); Tirmizî, Deavat, 83 (Had. No: 3507).

⁴⁶⁸ Topaloğlu, Bekir, “Selâm”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 341.

⁴⁶⁹ Müslim, İman, 93 (Had. No: 54); Ebû Dâvûd, Edeb, 142 (Had. No: 5193).

herkese selam verilmesini kapsar.⁴⁷⁰ Nitekim hadis kaynaklarında geçen şu hadis İmam Nevevî'nin yorumunu doğrular niteliktedir:

“Abdullah b. Amir'den (rivayet edildiğine göre) bir adam Rasulullah (sav)'a: 'İslam'ın hangi hasleti daha hayırlıdır?' diye sordu. (Hz. Peygamber): 'Yemek yedirmen ve tanıdığına da tanımadığına da selâm vermendir.' buyurdu.”⁴⁷¹

Hadiste geçen “Eyyü'l-İslam” tabirindeki “islam” kelimesinden önce gizli bir “hisal” kelimesi vardır. “hisal”, “hasletler” anlamına gelmektedir. “Haslet” kelimesi ise; bilindiği üzere “ahlak, huy” manalarında kullanılmaktadır. O halde hadiste geçen soru ifadesi, “İslam'ın getirdiği ahlak esaslarından en hayırlı olanı hangisidir?” şeklinde anlaşılmalıdır.⁴⁷²

İmam Nevevî, bu hadisten yola çıkarak insanların sadece tanıdıklarına selam vermesinin kıyametin bir işareti olduğunu söylemiştir.⁴⁷³

Hadislere göre ister tanıdık, ister tanımadık olsun herkesi kapsayan selam verme eylemine ilk teşebbüs eden de Allah'a daha yakın bir konumdadır.⁴⁷⁴ Buna göre; hadislerde bir taraftan selamlaşma eylemine vesile olma övülürken, diğer taraftan Kur'an'da kendisine selam verilen kişinin de bu selamı güzel bir şekilde karşılaması istenmektedir.

“Size bir selâm verildiği zaman, bu selâmdan daha güzeliyle karşılık verin veya verilen selâmı aynen iade edin...”⁴⁷⁵

Abdullah b. Ömer (r.a)'ın insanlara selâm vermek amacıyla çarşıya çıkması⁴⁷⁶ sahabe'nin bu husustaki hassasiyetine dair çarpıcı bir örnektir.

⁴⁷⁰ Nevevî, *Minhâc*, II, 36.

⁴⁷¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 142 (Had. No: 5194).

⁴⁷² Aynî, *Umdetu'l-Kari*, I, 135-136.

⁴⁷³ Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XIV, 102.

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 144 (Had. No: 5197).

⁴⁷⁵ Nisa, 4/86.

⁴⁷⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Câmi', 3530 (Had. No: 3533).

Selamlaşma bir eylem olarak teferruat gibi gözükse de aslında, toplumun bir ferdi olan insanın, karşılaştığı kişilerden zarar gelmeyeceği hususunda emin olmasını ve dolayısıyla kendini güvende hissetmesini sağlayacaktır. Netice olarak da selamlaşma, insanlar arasında birlik-beraberliğe dönüşecek bir yakınlık ve sevginin oluşmasına katkı sunacaktır.

2.4. HEDİYELEŞMEK

İnsanlar arasındaki sevginin bir ifade şekli olan hediyeleşme, konu itibariyle hadislerde çokça işlenmiş olup, Rasulullah (sav)’ın hayatında da bu hadisleri destekleyen birçok örnek uygulama kaynaklarda geçmektedir.

Ebû Hureyre (r.a)’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Hediyeleşin! Çünkü hediye, gönülden kını söküp atar.”⁴⁷⁷ Mâlik b. Enes’in Muvatta’sında buna benzer şekilde, “Birbirinize hediye verin, böylece birbirinizi seversiniz ve aranızdaki düşmanlık gider.” hadisi geçmektedir.⁴⁷⁸ Zikredilen hadislerden de anlaşılacağı üzere hediyeleşmek; cömertlik, vefa, ihsan ve ikram gibi hasletleri insana kazandırarak mü’minler arasında sevgi ve kardeşlik ortamının oluşmasına katkı sunmaktadır.

Hz. Âişe (r.a)’nin Rasulullah (sav)’a, “Ya Rasulallah, benim iki komşum var; hangisine hediye vereyim?” sorusuna Allah Rasulü’nün, “Kapısı sana en yakın olana!” şeklindeki buyruğu⁴⁷⁹ bizlere hediyeleşme usulünün nasıl olacağı hususunda bilgi vermektedir.

Kişinin kendisine sunulan hediye farklı mazeretler ileri sürmeyip kabul etmesi adaption görülmüştür. Konuyla ilgili Abdullah b. Mes’ûd’un naklettiği bir hadise göre, Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Davet edene icabet edin ve hediye reddetmeyin...”⁴⁸⁰ Hediye kusur aramak ve onu maddi değerinin azlığından dolayı küçük görmek ise hediyeleşme adabına uymaz. “Ey Müslüman Kadınlar! Hiçbir komşu kadın, bir koyun paçası bile olsa

⁴⁷⁷ Tirmizî, Vela, 6 (Had. No: 2130).

⁴⁷⁸ Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, Câmi’, 3364 (Had. No: 3368).

⁴⁷⁹ Buhârî, Şuf’a, 3 (Had. No: 2140).

⁴⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 389 (Had. No: 3838).

komşusunun verdiği şeyi küçük görmesin!”⁴⁸¹ hadisi bu konuda bir uyarı mahiyetindedir. Hadisten ayrıca hediyeenin ne olduğundan ziyade hediyeleşmenin asıl olduğu mesajı çıkarılabilir. İslam’ın bu denli tavsiye ettiği ve insanlar arasında bir davranış olarak yerleşmesini amaçladığı hediyeleşmenin sosyal anlamda toplumsal bağı arttırmadaki katkısı inkâr edilemez.

Hediyeleşme her ne kadar gönül rızasıyla ve karşılıksız yapılan bir eylem olsa da hediye alanın gücü nispetinde mukabelede bulunması tavsiye edilmektedir. İbn Ömer’in naklettiği bir hadise göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah için sizden bir şey isteyene verin, sizi davet edene icabet edin, size hediye verene karşılık verin, karşılık verecek bir şey bulamazsanız, onun için dua edin.”⁴⁸²

Buna göre denilebilir ki; İslam beşeri münasebetleri sağlamlaştırmak adına insanların önüne çıkan fırsatları en güzel şekilde değerlendirmesini tavsiye eder. Elinde herhangi bir imkânı olmayan kişinin de mü’min kardeşine hayır duada bulunmasını ister. Hz. Peygamber (sav) kendisine gelen hediyeleri nezaketen geri çevirmemiş, çoğunlukla da bunu etrafındakilerle paylaşmıştır.⁴⁸³ Buna mukabil o da hediye vermiştir.⁴⁸⁴ Ancak kendisine gelen hediye kullanmasında şer’i bir mani varsa da hediye kullanmamış,⁴⁸⁵ bazen de bunu kullanabilecek insanlara göndermiştir. Bir rivayete göre Rasulullah (sav)’a ipek bir elbise hediye edilmiş, o da bunu giymeyip hanımlar arasında başörtüsü olarak kullanılabilecek şekilde kesilmesini istemiştir.⁴⁸⁶

Hediyeleşme konusunda göz ardı edilmemesi gereken bir husus var ki; o da bunun sadece gönül rızasıyla yapılması ve karşı taraftan herhangi bir çıkar,

⁴⁸¹ Buhârî, Hibe, 1 (Had. No: 2566); Müslim, Zekat, 90 (Had. No: 1030).

⁴⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 516 (Had. No: 5703).

⁴⁸³ İbn Mace, Et’ime, 61 (Had. No: 3368); İbn Mâce, Tıb, 7 (Had. No: 3451); Ebû Dâvûd, İmare, 14 (Had. No: 2952).

⁴⁸⁴ Buhârî, Hibe, 10 (Had. No: 2445); Ebû Dâvûd, Büyü’ , 82 (Had. No: 3536).

⁴⁸⁵ Buhârî, Salat, 15 (Had. No: 368).

⁴⁸⁶ İbn Mace, Libas, 19 (Had. No: 3596).

menfaat gözetilmemesi gerektiğidir. Kendisine hediye verilen zekât toplama memuruna Rasulullah (sav)'ın, "Anne babanın evinde otursaydın da bir baksaydın bakalım, sana hediye veriliyor muydu verilmiyor muydu!" diye tepki göstermesi⁴⁸⁷ bu durumun görev istismarına ve rüşvete yol açabileceğine dair kaygısından kaynaklanmaktadır. "Bir kimse, bir kardeşi için aracılık yapar da kardeşi de sırf aracılığı karşısında kendisine hediye verir, o da bunu kabul ederse, faiz kapılarından büyük bir kapının önüne gelmiş demektir."⁴⁸⁸ hadisinde ise rüşvete yol açabilecek hediyeler faiz ile eşdeğer tutulmuştur. Hediye vermenin herhangi bir karşılık gözetmeksizin tamamıyla gönül rızasına dayanma gibi bir hususiyeti olmasından ötürü bu tür eylemleri hediye olarak isimlendirmek doğru değildir.

3. HADİSLERDE İNSANLAR ARASINDA SEVGİYİ İHLAL EDECEK TUTUM VE DAVRANIŞLAR

3.1. YALAN SÖYLEMEK

Yalan konuşmanın insanlar arasındaki sevgi ve kardeşlik bağlarını zayıflatmasının yanında insanın kendi kişiliğini zedelemesi gibi oldukça mühim bir yönü de vardır. Yalanın karşıtı olan "sıdk" kelimesi; "hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadakat göstermek" anlamlarına gelmektedir.⁴⁸⁹ Allah'a iman eden bir mü'minin hadislerde, "insanların kendisinden emin olduğu kişi"⁴⁹⁰ olarak vasıflandırılması iman etmenin, doğru sözlü ve güvenilir olmak ile olan ilişkisi açısından bir vurgudur. Allah'ın Hz. Peygamber'in şahsında tüm inananlara olan "*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!*"⁴⁹¹ buyruğu da doğruluğun imanın vazgeçilmez bir unsuru olduğunu göstermektedir.

⁴⁸⁷ Buhârî, Eyman ve'n- Nüzur, 2 (Had. No: 6260); Buhârî, Ahkam, 24 (Had. No: 6753); Müslim, İmare, 26 (Had. No: 1832).

⁴⁸⁸ Ebû Dâvûd, Büyü', 84 (Had. No: 3541).

⁴⁸⁹ Çağrı, Mustafa, "Sıdk", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 98-99.

⁴⁹⁰ Tirmizî, İman, 12 (Had. No: 2627); Nesâî, İman, 8 (Had. No: 5010).

⁴⁹¹ Hud, 11/112.

Yalan; hakikati gizlemesi, doğruluk-dürüstlük gibi ahlaki değerlerin hayata geçirilmesine engel teşkil etmesi, ayrıca sahtekârlık, ikiyüzlülük, samimi-yetsizlik gibi toplum içinde nifak oluşmasına sebep olabilecek tutum ve davranışları yaygınlaştırması açısından da toplumsal dayanışmanın manevi zeminini yok eden bir hastalıktır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) yalanın, münafıklığın alametlerinden biri olduğunu şu hadisle haber vermektedir: “Münafıklığın alameti üçtür: Söz söylediği zaman yalan söyler, vadettiği vakit sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder.”⁴⁹² Başka bir hadiste de kendisine güvenen, inanan birine yalan söylemenin bir ihanet olduğu vurgulanarak⁴⁹³, yalanın insan ilişkilerini ne denli zedelediği dile getirilmiştir.

Yalandan kaçınmak, ticaret ahlakının da bir gereğidir. Bu konuda Rasulullah (sav), “Eğer bir satıcı, doğru söyler ve gerekli açıklamalarda bulunursa, alışverişi bereketlendirilir. Eğer yalan söyler ve kusurları gizlerse, alışverişinin bereketi yok olur.” buyurarak⁴⁹⁴ ticaretle uğraşanların yalana başvurmaları halinde bereketten yoksun kalacakları hususunda onları uyarmıştır.

Toplumu oluşturan her bir birimin, müessesenin işlevsel olarak doğruluk üzerine olması oldukça mühimdir. Aksi halde toplumun bütünlüğünü yaralayacak etkilerin olması kaçınılmazdır. Hz. Peygamber yalan şahitlik yapmayı en büyük günahlardan olduğunu tekrar tekrar vurgulayarak⁴⁹⁵ şahitlik müessesinin doğruluk üzere hizmet etmesini amaçlamıştır. Yalan yere şahitlik etmemek Kur’an’da da müminlerin vasıfları arasında sayılmıştır.⁴⁹⁶

Kişinin niyeti her ne olursa olsun hakikati çarpıtıp yalana başvurmak İslam’da kesinlikle menedilmiştir. Hz. Esmâ (r.a)’nın naklettiği bir hadise

⁴⁹² Buhârî, İman, 23 (Had. No: 33); Müslim, İman, 107-108 (Had. No: 59).

⁴⁹³ Ebû Dâvûd, Edeb, 78 (Had. No: 4971).

⁴⁹⁴ Nesâî, Büyu’, 4 (Had. No: 4469).

⁴⁹⁵ Buhârî, Edeb, 6 (Had. No: 5630).

⁴⁹⁶ Furkan, 25/72.

göre, “Bir kadın gelerek: ‘Ey Allah’ın Rasulü! Benim bir kumam var. Ona karşı (yalan söyleyerek) kocamın vermediği şeyle karnımı doyurmuş göstersem, bu benim üzerime günah olur mu?’ diye sordu. Hz. Peygamber: ‘Verilmeyenle karnını doyurmuş gösterip övünen, tıpkı iki yalan elbisesini giyen gibidir,’ cevabını verdi.”⁴⁹⁷ Hadise göre kimseye zararı dokunmayan ve kısmen masum görülebilecek yalanlar da kesinlikle menedilmiştir. İnsanların şaka, eğlence amacıyla yalana başvurmaları da bu bağlamda zikredilebilir. “Yalancılıktan kaçın. Çünkü ister ciddi, isterse şaka yollu olsun yalan söylemek müslümana yakışmaz.”⁴⁹⁸, “İnsanları güldürmek için yalan söyleyen kimselere yazıklar olsun.”⁴⁹⁹ hadisleri, İslam’ın şaka, eğlence amaçlı bile olsa doğru konuşmak gerektiği hususunda ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.

Yalan konuşmak, kişinin manevi dünyasında onarılmaz bir hasara yol açabilmektedir. Abdullah b. Mes’ûd (r.a)’un naklettiği bir hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kul yalan söylemeye ve yalan söyleme niyetini taşımaya devam edince bir an gelir ki, kalbinde önce siyah bir nokta belirir. Sonra bu nokta büyür ve kalbinin tamamı simsiyah olur. Sonunda Allah nezdinde yalancılar arasına kaydedilir.”⁵⁰⁰

Yalan söyleyenin sonu nasıl ki hüsransa doğruluktan ayrılmayanın sonu ise bir kurtuluş olacaktır. Abdullah (b. Mesud) tarafından nakledilen bir hadiste, bu iki zıt yoldan gidenlerin akıbetleri şöyle anlatılmıştır: “Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında ‘doğru/sıddık’ olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı)

⁴⁹⁷ Buhârî, Nikah, 105 (Had. No: 4921); Müslim, Libas, 126 (Had. No: 2129); Müslim, Libas, 127 (Had. No: 2130); Ebû Dâvûd, Edeb, 90 (Had. No: 4997).

⁴⁹⁸ İbn Mâce, Sünnet, 7 (Had. No: 46).

⁴⁹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 87 (Had. No: 4990); Tirmizî, Zühd, 10 (Had. No: 2315).

⁵⁰⁰ Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, Câmî, 3620 (Had. No: 3629).

kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında ‘yalancı/kezzab’ olarak tescillenir.”⁵⁰¹

3.2. HASET ETMEK

Türkçe karşılığı “kıskançlık, çekememezlik” olan haset; “Kişinin, başkasının elinde bulunan bir nimetin yok olmasını ve sadece kendisinde bulunmasını temenni etmesi” demektir.⁵⁰² Ragıb el-İsfahani’ye göre, “Kişinin bir nimeti hak etmiş olan kimseden o nimetin yok olmasını temenni etmesidir.”⁵⁰³

Haset insanın tabiatında olan bir duygudur. Kur’an’ın, “...(Ey Mü’minler!) Ancak siz hayr işlerinde yarışın...”⁵⁰⁴ ayetiyle İslam; insanda var olan en üstün olma, en iyisini elde etme isteğini meşru bir zeminde rekabete dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber (sav) bu hususla ilgili şöyle buyurmaktadır:

“Ancak iki kişiye hased edilebilir (gıpta edilebilir). Bunlar, Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah’ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir.”⁵⁰⁵

Hadiste geçen “hased” kelimesinin kullanımı mecazidir. Kelime “gıpta etmek” anlamında kullanılmıştır. Gıpta etmek, başkasında olan bir nimetin ondan alınmasını istemeksizin kendisinde de olmasını istemektir. İslamda “münafese” yani Allah’ın razı olacağı işlerde yarışılması övülürken; Allah’a isyan olarak nitelendirilebilecek işlerde yarışılması ise zemmedilmiştir.⁵⁰⁶ Ebû Hureyre (ra)’den rivayet edilen bir hadise göre Rasulullah (sav) şöyle

⁵⁰¹ Müslim, Birr, 105 (Had. No: 2607); Buhârî, Edeb, 69 (Had. No: 5743).

⁵⁰² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “h-s-d”, III, 148.

⁵⁰³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 234.

⁵⁰⁴ Bakara, 2/148.

⁵⁰⁵ Buhârî, Zekat, 5 (Had. No: 1343); Buhârî, İlim, 15 (Had. No: 73); Müslim, Salatu’l-Müsafirîn, 268 (Had. No: 816).

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 167.

buyurmuştur: "...Bir insanın kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz."⁵⁰⁷ Hadisten anlaşılacağı üzere, Allah'ın başkasına bahşettiği nimetleri çekemeyen ve bu nimetin onda bulunmasını istemeyen kişi hakiki anlamda iman etmiş olamaz. Allah'ın, nimetleri insanlar arasında taksim ettiği göz önüne alındığında haset edenin bir nevi Allah'ın takdirine itiraz ettiği gibi bir durum ortaya çıkar. Kur'an'da; *"Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?"*⁵⁰⁸, *"Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın."*⁵⁰⁹ ayetleri, Allah'ın insanlar arasındaki nimet taksimini bir anlamda adil bulmayanlara karşı bir uyarı mahiyetindedir. Mü'minlere yakışan davranış şekli, Allah'ın lütuflandırdığı kimselerden olmak için O'na dua etmek ve bunun için uğraş vermektir. Nisa 32. ayette zikrettiğimiz cümlemin akabinde mü'minlere hitaben, *"O'nun lütfunu isteyin."* buyrulmaktadır. Ayrıca iman eden kişi bilir ki; Allah, dilediği kimseleri sınırsız bir şekilde lütuflandıracak kudrete sahiptir. Allah'ın başkalarına bahşettiği nimet ve lütuflar kişinin kendisinden bir şey eksiltmez. Buna rağmen bir takım üstünlüklere sahip olan insanlara karşı çekememezlik ve kıskançlık duygusu besleyen kişi, kendi manevi dünyasına büyük zararlar verecek duruma gelebilir. Bu hususta Ebû Hureyre (r.a)'nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir."*⁵¹⁰ Buna göre denilebilir ki; haset, yapılan iyilikleri yakıp tüketmekle kişiyi ruhen bir iflasın eşiğine getirmektedir.

Ruhsal açıdan sahibine büyük hasarlar veren haset duygusunun, toplumsal ilişkilere de yansması kaçınılmazdır. İnsanlar arasındaki sevgi, dayanışma ve kardeşlik duygularını zedeleyici bir etkisi olan hasetten uzak durmaları hususunda Rasulullah (sav) mü'minleri şu hadisle uyarmaktadır:

⁵⁰⁷ Nesâî, Cihad, 8 (Had. No: 3109).

⁵⁰⁸ Nisa, 4/54.

⁵⁰⁹ Nisa, 4/32.

⁵¹⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 51 (Had. No: 4903); İbn Mâce, Zühd, 22 (Had. No: 4210).

“Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları! Kardeşler olun!”⁵¹¹

3.3. GIYBET ETMEK

Sözlükte; “uzaklaşmak, gözden kaybolmak” gibi anlamlara gelen “gayb” kökünden türeyen gıybet,⁵¹² dini bir kavram olarak; “bir kimsenin, yüzüne karşı söylendiği zaman hoşlanmayacağı, kalbinin kırılacağı bir sözünü, halini veya hareketini, arkasından, bulunmadığı yerde söylemek, hareketiyle göstermek veya ima etmek” anlamına gelir.⁵¹³

İnsanların kişilik ve haysiyetini zedelemeye yönelik bir teşebbüs olarak kabul edebileceğimiz gıybet, toplumsal olarak da güven ortamını zedeleyen, insanlar arasında sevgi ve kardeşlik bağını zayıflatan bir haslettir. Kur’an ve hadiste çokça yer verilen gıybet konusunun çerçevesi şu hadiste açık bir şekilde belirtilmiştir:

Ebû Hureyre (r.a)’nin rivayetine göre, denildi ki: “Gıybet nedir? Ya Rasulallah!” (Hz. Peygamber) şöyle dedi: “Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır.” (Soruyu soran) şöyle dedi: “Şayet söyledığım şey onda varsa!” (Hz. Peygamber cevaben) dedi ki: “Eğer söylediğin şey onda varsa gıybet etmiş olursun, yoksa da iftira atmış olursun.”⁵¹⁴

Hadisten anlaşılacağı üzere; kişinin gıyabında konuşulan şeyin gerçekliği, bu durumun gıybet olduğu hakikatini değiştirmemektedir. Burada belirleyici olan husus, kişinin hakkındaki söylemlerden hoşnut olup olmama durumudur.

Kur’an’a göre, gıybet etmenin ölü etini yemeye benzetilmesi dikkat çeken bir husustur. İlgili ayet şöyledir:

⁵¹¹ Buhârî, Edeb, 62 (Had. No: 5726); Müslim, Birr, 23 (Had. No: 2559).

⁵¹² Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2015, 201-202.

⁵¹³ Asil, Yasin Şeref Asil, *Dini Terimler Sözlüğü*, Alter Yayıncılık, Ankara 2011, 138.

⁵¹⁴ Müslim, Birr, 70 (Had. No: 2589); Tirmizî, Birr, 23 (Had. No: 1934); Ebû Dâvûd, Edeb, 40 (Had. No: 4874).

*“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı gûnahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”*⁵¹⁵

Ayette gıybet için tiksinti uyandıracak bir benzetme yapılarak buna teşebbüs edenlerin düşecekleri durum ortaya serilmektedir. Birinin arkasından hoşuna gitmeyecek şekilde konuşulmasının vehameti bazı hadislerde de somut benzetmeler yapılarak anlatılmıştır. Hz. Âişe (r.a)’nin, Hz. Safiye (r.a)’nin boyunun kısa oluşuyla ilgili arkasından konuşması üzerine Rasulullah (sav)’ın onu ikaz ederek, “Sen öyle bir söz söyledin ki, o söz denize karışsaydı denizin suyunu bozardı.” buyurması⁵¹⁶ buna örnek olarak zikredilebilir. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki; Kur’an ve hadiste insandan istenen şey; arkadan konuşarak birilerini çekıştirmenin, dedikodu yapmanın psikolojik ve sosyal anlamda vereceği zararların boyutunu tahayyül edip bundan kaçınma yoluna gitmesidir.

3.4. TECESSÜSTE BULUNMAK

“CSS” kökünden müştak olan tecessüs kelimesinin sözlük anlamı “dikkat ve gayretle araştırmak” olup ahlak açısından ise tecessüs, “başkalarının gizli taraflarını, ayıp ve kusurlarını araştırmak” anlamına gelmektedir.⁵¹⁷

Kişinin mahremiyet alanına yapılan bir müdahale olan tecessüs, toplumsal olarak da insanları birbirine düşürmesi, huzur ve güven ortamını bozması açısından Kur’an ve hadiste birçok defa ele alınmış ve yasaklanmıştır. Hucurat suresinde sevgi ve kardeşlik duygularını zedeleyici unsurlar zikredilmiş, bunlardan kaçınmaları yönünde mü’minler uyarılmıştır. “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı gûnahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından

⁵¹⁵ Hucurat, 49/12.

⁵¹⁶ Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyame, 51 (Had. No: 2502); Ebû Dâvûd, Edeb, 35 (Had. No: 4875).

⁵¹⁷ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, “c-s-s”, VI, 38.

çekıştirmesin."⁵¹⁸ Hz. Peygamber (sav) de bu hususta, "...Birbirinizin özel hallerini araştırmayın, birbirinizin konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize kin beslemeyin. Kardeş olun!" buyurarak⁵¹⁹ insanlar arasında kin ve nefret tohumlarının saçılmasına sebep olan, kişilerin özel hallerinin araştırılması ve kurcalanmasına yönelik davranışlardan mü'minlerin kaçınmalarını istemiştir.

Bir başka hadiste de, "...Kim istemedikleri ya da ısrarla kaçındıkları halde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür..." buyrularak⁵²⁰ tecessüsün uhrevi cezasına vurgu yapılmıştır. "Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hallerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hallerini araştırırsa Allah da onun gizli halini araştırır. Allah kimin gizli halini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."⁵²¹ hadisine göre ise, insanların özel hayatının gizliliği ilkesini ihlal edip onların gizli hallerini, kusurlarını araştıranların da ayıplarını Allah ifşa ederek onları bu dünyada cezalandıracaktır.

Rasulullah (sav)'ın kendisini gözetleyen birine sinirlenerek kızması hadis kaynaklarında şöyle geçmektedir: "Adamın biri Rasulullah (sav)'ın kapısındaki bir delikten bakmıştı. Rasulullah (sav)'ın elinde de o an başını kaşıdığı bir demir vardı. Allah Rasulü onu görünce: 'Beni gözettiğini bilsem şu demirle senin gözünü oyardım,' dedi. Ve (bir de) Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: 'İzin ancak ve ancak gözden dolayı icat edilmiştir. (İzin isteme emri görmeyi önlemek için verilmiştir.)'"⁵²²

Muaviye (r.a)'nin naklettiği bir hadise göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İnsanların gizli hallerini araştırırsan ya aralarına fesat sokmuş

⁵¹⁸ Hucurat, 49/12.

⁵¹⁹ Buhârî, Nikah, 46 (Had. No: 4849).

⁵²⁰ Buhârî, Ta'bir, 45 (Had. No: 6635); Ebû Dâvûd, Edeb, 95 (Had. No: 5024).

⁵²¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 40 (Had. No: 4880).

⁵²² Buhârî, Diyat, 22 (Had. No: 6505).

olursun ya da aralarında neredeyse fesat çıkmasına sebep olursun.”⁵²³ Buna göre tecessüsün, insanların arasını bozması, toplumun huzur ve güven ortamını yok etmesinin yanı sıra insanların ayıbının ifşa edilmesiyle birlikte zamanla insanlar arasında utanç duygularının azalmasına sebebiyet vermesi gibi bir etkisi söz konusudur. Böylece insanlar, ayıp ve kusurlarını gizleme ihtiyacı olmadan alenen sergileyebilecek duruma gelmektedir.⁵²⁴

İslam, kişilerin birbirlerinin gizli yönlerini araştırıp açığa çıkarmak yerine birbirlerinin ayıbını, kusurunu örttüğü bir toplum hedeflemektedir. Hz. Peygamber (sav), başkalarının ayıbını örten kişinin ayıbını da Allah’ın kıyamette örteceğini haber vermektedir. Ebû Hureyre’nin naklettiği hadis şöyledir: “Bir kul/kişi bir başka kişinin/kulu (n ayıbını) dünyada örterse, Allah da kıyamet günü onu (n ayıbını) örter.”⁵²⁵

3.5.“SU-İ ZAN” DA BULUNMAK:

“Zann”, sözlükte şüphe ve yakın anlamlarına gelmektedir. Ancak bu yakın olma durumu gözle görülebilen apaçık bir bilgi değil, düşünce sonunda elde edilebilen bir bilgidir.⁵²⁶

Bir hadise göre Süfyan es-Sevri, zannı günah olan ve olmayan diye şu şekilde ikiye ayırmıştır: “Günah olan zan şudur: Bir kimse, bir başkası hakkında zanda bulunur ve onu söyler. Günah olmayan zan ise şudur: Bir kimse, bir başkası hakkında zanda bulunur fakat o zan kalbinde kalır ve onu kimseye söylemez.”⁵²⁷ Buna göre kişinin var olan bir sanıyı içinde tutmayıp bunu dışarıya aksettirmesi günah işlemesine sebep olur. Rasulullah (sav) bir hadisinde mü’minleri zandan sakındırmış ve zanda bulunmayı, sözlerin en yalanı olarak nitelendirmiştir.⁵²⁸ Hadiste, kesin olmayan bir bilgiyi dışa vurmanın yalan konuşmak olduğu vurgulanmıştır. Bir başka hadiste de,

⁵²³ Ebû Dâvûd, Edeb, 44 (Had. No: 4888).

⁵²⁴ Âzimâbâdî, *Avnu’l-Mabûd*, XIII, 233.

⁵²⁵ Müslim, *Birr*, 72 (Had. No: 2590).

⁵²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “z-n-n”, XIII, 272.

⁵²⁷ Tirmizî, *Birr*, 56 (Had. No: 1988).

⁵²⁸ Buhârî, Edeb, 58 (Had. No: 5719); Müslim, *Birr*, 28 (Had. No: 2563).

“Kişiyi her duyduğunu söylemesi yalan olarak yeter.” buyruğu esasında, müslümanların su-i zandan uzak durmaları hususunda bir uyarıdır.⁵²⁹

İnsanlara karşı önyargılı olmaya ve insanlar arasındaki güvenin zedelenmesine sebebiyet veren su-i zan, toplumsal yapının sağlıklı bir biçimde olan işleyişine zarar vermektedir. Su-i zanla ilgili en bariz örnek olarak sahabe döneminde yaşanan “ifk” hadisesi zikredilebilir. Hz. Âişe (r.a)’ye atılan iftiranın akabinde nazil olan ayetlerle, Allah bunun gibi belli bir dayanağı olmayan söylentiler karşısında mü’minleri hüsnü zanda bulunmaya çağırmıştır. Ayetlerde aynı zamanda, su-i zanda bulunup mü’minlerin annesine iftirada bulunanlara karşı hukuki müeyyideler konulmuştur.⁵³⁰ Başka bir ayette de, “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın...*”⁵³¹ buyrularak kişinin sebepsiz yere başka birine karşı su-i zanda bulunması menedilmiştir. Ayette günah olarak kastedilen zan, kişinin içinde tutmayıp ona göre hareket etmesidir. Birilerinin iyilik ve kötülüğe eşit mesafede olan ve ikisine de yorumlanabilen hareketlerini su-i zanda bulunup kötüye yorumlamak günah olan zandır.

4. SEVGİNİN TOPLUMSAL YAPIYA ETKİSİ

Erich Fromm varoluş süreciyle beraber insanın büyük bir yalnızlık içerisinde olduğunu iddia eder. Ona göre bu yalnızlık hissi, esasında insanın varoluşsal bir problemi olup aynı zamanda tüm korkuların, çaresizliğin ve suçluluk duygusunun kaynağıdır. O halde insanın söz konusu yalnızlığının üstesinden gelip izole olduğu dış dünyayla bütünleşmesi onun yaşaması için en büyük gereksinimdir.⁵³²

⁵²⁹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, VI, 106.

⁵³⁰ Nur, 24/12-20.

⁵³¹ Hucurat, 49/12.

⁵³² Fromm, *Sevme Sanatı*, 18-19.

İnsanlık tarihi boyunca bu ihtiyaca binaen farklı çözümler aransa da geçmişte ve günümüzde en sık başvurulan yöntem Fromm'a göre, topluma uyum projesiyle bireyin, toplumun geleneklerini, uygulamalarını ve inançlarını kabul ederek topluma entegre olmasını sağlamak olmuştur. Bu amaç uğruna toplumun yapısına göre farklı yöntemler kullanılmıştır. Totaliter rejimlerde topluma uyulması için korkutma ve yıldırma yöntemleri kullanılırken, demokratik toplumlarda ise bunun gerçekleşmesi için telkin ve propagandaya başvurulmaktadır. Çağdaş batı toplumunu ele aldığımızda bireyin toplumla bütünleşmeye adeta kendisini adadığı görülür. Bireyler herkes gibi giyinme, onlarla aynı alışkanlıkları edinme, ortak duygu ve düşünceye sahip olma çabası güder. Amaç bir nevi sürüye dâhil olmaktır. Kişinin; memur, yönetici, idareci gibi pozisyonlarda olması bir farklılık oluşturmaz. Aksine kişilerin farklı statülerde çalışması onlara bir inisiyatif sağlamaz. Zira belirli durumlara göre belli duygular ve takınılacak tavırların nasıl olması gerektiği belirlenmiştir. Bir anlamda insanlar tek tip olmaya zorlanır. Eşitlik söylemiyle insanların; bireysellikten uzak, sorun çıkarmayan, seri halde üretime odaklanmış insan atomlarına dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Seri üretim yapılacak ürünler nasıl standart hale getiriliyorsa, insanlar da toplumsal süreçle beraber tek tip olmaya zorlanır. Bu standartlaşmaya da "eşitlik" adı verilir. Nihayetinde mevcut eşitlik anlayışıyla insanlar birlik olma yerine aynileşir. Bu şekilde toplumla tam olarak bütünleşemeyen insan yalnızlığından ve dolayısıyla korkularından tam olarak sıyrılamaz. Günümüz modern toplumlarına baktığımızda; alkol, madde bağımlılığı, tecavüz, intihar ve cinayet vakalarının yaygın olması toplumun bütünleşmesi amacının başarıya ulaşmadığı gözükmektedir.⁵³³

Toplumsal birlik ve bütünlüğün oluşması ancak insanlar arasında sevginin hâkim olmasıyla mümkün hale gelir. Sevgi, insanı Fromm'un insanın varoluşsal sorunu olarak tanımladığı yalnızlık duygusundan kurtulmasını sağlayan etkin bir güçtür. Sevgi gerçek anlamda insanlar

⁵³³ Fromm, *Sevme Sanatı*, 22-27.

arasındaki birlik ve bütünlüğü sağlarken bireylerin kendisi olarak kalmasına olanak tanır.⁵³⁴

Spinoza’nın etkin bir duygu olarak tanımladığı sevginin en etkin özelliği verici olmaktır. Verici olmak esasında insanı yoksunlaştıran değil, aksine insanı mutlu ve güçlü kılan bir eylemdir. Verme eyleminin karşıdaki kişiyi de harekete geçiren bir yönü vardır. Bu, verme eyleminin karşıdakinin de verici olmasını sağlaması demektir. Böylece toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin birbirlerine olan duyarlılığı onların bir bütün olmasına katkı sunacaktır. Verme eyleminin kişinin karakteriyle ilgili olduğu da göz önüne alınacak olursa veren kişinin; kibir, bencillik, başkalarını sömürme gibi vasıflardan uzak biri olduğu düşünülebilir. Bu vasıflara sahip olan bireylerin oluşturduğu toplum, huzur ve güven vadedecektir.⁵³⁵

Sevgi, verme etkinliğinin dışında; “özen, sorumluluk duygusu ve saygı” öğelerini barındırır. Özen, sevilen şeyin yaşaması ve gelişmesi için duyulan etkin ilgiye denir. Sorumluluk ise, başkalarının ihtiyaç ve yoksunluklarına karşı duyarlı olup, bu duruma yanıt verebilmeyi ifade eder. Sevginin olmazsa olmaz koşulu saygı da, başkasının kendine özgü bireyselliğini algılamayı gerektirir. Zikredilen bu değerler, toplumu ayakta tutan yapıtaşları olarak değerlendirilebilir. Ancak bu değerlerin uygulanabilir olması için bilgi gereklidir. Bu, insanları tanıyarak sağlanacak bir bilgidir. Kişi sevme gücüyle karşıdakini tanımanın ötesine geçerek onun içine nüfuz eder. Böylelikle tam anlamıyla bir birleşmeden söz edilebilir.⁵³⁶

Buscaglia’ya göre, günümüz toplumlarının bir gelecek vadetmesi için insanlar arasındaki sevginin hâkim kılınması aciliyet gerektiren bir durumdur. O daha da ileri giderek, tarihin kritik bir noktasına gelmiş olan insanoğlunun tek çıkar yolunun sevmek olduğunu iddia eder. Aksi halde; “nefret, şiddet, önyargı, insan hayatına saygısızlık” gibi unsurların çok yaygın

⁵³⁴ Fromm, *Sevme Sanatı*, 28-31.

⁵³⁵ Fromm, *Sevme Sanatı*, 32-37.

⁵³⁶ Fromm, *Sevme Sanatı*, 37-39.

olduğu günümüz dünyası felaketlerin eşiğine gidecektir. Buscaglia her ne kadar sevgiyi romantik bir saçmalık, idealist bir hayal ve bilim dışı olarak gören aydınlar olduğunu belirtse de, onlara karşı insanlığı kurtarmak adına mücadele etmek gerektiğini savunur. Zira ona göre sevgiyi birleştirici ve iyiliğe yöneltici tek evrensel güç olarak kabul etmeliyiz. Ancak bu şekilde, insanların birbirinden farklı özellikleri ön plana alınıp, ayrıştırıcı bir unsur olarak ele alınmaz. Aksine düşmanlık beslenen kişilerle bile insani ortak duygulara sahip olunduğu idrak edilebilir.⁵³⁷

Sonuç olarak; bireysel bir olgu olarak gerçekleşmeye başlayan sevginin, zamanla tüm topluma sirayet ederek, insanları birlik ve bütünlüğe götürecek olan bir güç olduğu söylenebilir. Nitekim sevgiyi arttırmak için hadislerde geçen emir ve tavsiyeler başlığı altında zikrettiğimiz; yardımsever olmak, hastaları ziyaret etmek, selamlaşmak ve hediyeleşmek gibi sevginin dışa vurumu olarak değerlendirilebilecek unsurlar, İslam'ın sağlıklı bir toplumun inşası için öngördüğü temel yapıtaşlarıdır.

⁵³⁷ Buscaglia, Leo, *9 Numaralı Otobüsle Cennet'e*, Çev: Belkıs Dışbudak, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1988, 13-15.

- SONUÇ -

Sevgi fitri bir duygu olup bireylerin ve toplumların yapısını şekillendiren etkin bir güçtür. Sevgi konusu Kur'an ve hadiste; "el-muhabbe", "el-mevedde", "er-rahme", "er-rıza", "el-alak", "el-heva" gibi kavramlar kapsamında ele alınmış, kimi varlıklara karşı duyulan sevgi övülüp tavsiye edilirken, kimi varlıklara duyulan sevgi de yerilmiş ve ondan kaçınılması istenmiştir. Konuyla ilgili ayet ve hadis metinleri incelendiğinde net olarak ifade edilebilir ki; İslam'a göre bir mü'minin nazarında Allah merkezli bir sevgi anlayışı hâkim olmalıdır. Buna göre bir mü'min, inancı gereği en çok Allah'ı sevmeli ve onun diğer varlıklara olan sevgisi de Allah'ın rızası çerçevesinde şekillenmelidir.

Bu anlayış doğrultusunda sevgi, insani ilişkilerin niteliğini belirlemede oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca, başta Allah ve Peygamber sevgisi olmak üzere diğer varlıklara izafe edilen sevgi, ortaya konulan eylemlerle ilişkilidir. Kur'an ve hadis metinlerinde kişinin sevme duygusunu annesine, babasına, eşine, çocuğuna ve genel olarak toplumsal ilişkilerde diğer insanlara karşı nasıl yansıtacağı çok yönlü bir şekilde ele alınmış ve bu ilişkilerde sevgi temelli ahlâki vazifeler ortaya konmuştur. Kişinin herhangi bir varlığa yöneltmesi istenen sevgi eylemden kopuk bir sevgi değildir. Genel olarak sevgi duyulması istenen varlıklara "hak", "şefkat", "merhamet", "ihsan" gibi kavramlar bağlamında iyilik yapılması ve onların haklarının gözetilmesi istenmiştir.

Anne-babaya sevgiyle muamele etmek bazı hadis metinlerinde "ihsan" ve "birru'l-valideyn" bağlamında ele alınmış ve bu kavramlarla anne-babaya iyilik ve itaatin önemi üzerinde durulmuştur. Bazı hadis metinlerinde ise

“ukûk” ta’biri kullanılarak evladın, ebeveynine asi olması ve saygısızlıkta bulunması yasaklanmıştır.

Kur’an ve hadis metinlerine göre evlat sevgisi, anne-baba için fitri bir duygu olmasıyla beraber, bu sevgi çocuklara şefkat ve merhamet temelli bir yaklaşımla sunulmalıdır. Ayrıca, çocukların ruhen ve bedenen bakıma muhtaç olmaları açısından “hak” bağlamında da onlara muamele etmek gerekir. Bu hususlara riayet edildiğinde anne-baba için bir lütuf olan evlat sevgisinin, hayattaki ana gayeye dönüşmesi durumunda ise dünya-ahiret dengesi açısından bir tehlike arz edeceği ifade edilebilir.

Kur’an’a göre Allah insanı erkek ve diğiden yaratıp aralarına sevgi ve şefkat duygusu yerleştirmiştir. Bu duygu fitri olup beşer hayatının devamı için de gereklidir. Ancak bütün sevgi çeşitlerinde olduğu gibi karşı cinse karşı da Allah sevgisinin önüne geçecek şekilde tutkulu bir sevgi kınanmıştır. Hadis metinlerine göre erkek ve kadın arasındaki sevginin artması ve bu sevginin meşru zeminde gerçekleşmesinin yolu nikahtır.

“Allah için sevmek” perspektifinden hareketle birine duyulan sevginin en güzel ifadesinin mü’min sevgisi olduğu söylenebilir. İslam, mü’minler arasında yaşanmasını arzuladığı bu sevmek duygusunun esasında mü’minler arasında kardeşliğe dönüşmesini amaçlamaktadır. Kur’an ve sünnetten hareketle denilebilir ki, mü’minler arasında sevgiden hâsıl olan kardeşlik duygusu toplumların huzur, refah ve barış içinde yaşaması açısından bir başlangıç noktasıdır. Esasında nihai hedefin; zulmün, şirkin ve şer olarak nitelenebilecek bütün amellerin karşısında birlik olup hak, adalet ve tüm ahlaki değerleri hâkim kılmak amacını güden ve bir “insan kardeşliği” olgusunu akla getiren yeryüzü topluluğu olduğu söylenebilir.

Arzulanan bu toplum modelinin insani ilişkilerde sevgi temelli muamele yoluyla gerçekleşebileceği hakikati, sevginin korunması ve arttırılması hususunun önemini hatırlatmaktadır. Yardımlaşmak, hastaları ziyaret etmek, selamlaşmak, hediyeleşmek insanlar arasındaki sevgiyi pekiştiren, birlik ve beraberliği sağlayan bazı unsurlardır. Sağlıklı ve huzurlu bir toplum için bu

tür hasletleri yaygınlaştırmak, ayrıca; yalan söylemek, haset etmek, gıybet etmek, tecessüste ve su-i zanda bulunmak gibi toplum düzenini menfi yönde etkileyecek tutum ve davranışlardan kaçınmak gerekir.

- KAYNAKÇA -

Aktaş, Hamza, "İslam'da Çevre Bilinci ve Eğitimi", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2014, Cilt: IX, Sayı: 8, 153-170.

Albayrak, Kadir, *Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

Aliyyu'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Ali b. Sultan (1014/1605), *Mirkâtü'l-Mefatih Şerhu Mişkâtü'l-Mesabih*, (nşr. Sıdkî Muhammed Cemil el-Attâr), I-XI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut trs.

Âsım Efendi (1235/1819), *Kâmûsü'l Muhit Tercümesi (el-Okyanusu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhit)*, çev., Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, I-VI, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

Asil, Yasin Şeref Asil, *Dini Terimler Sözlüğü*, Alter Yayıncılık, Ankara 2011.

Ateş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

Ateş, Ali Osman, *İslam ve Doğal Hayatın Korunması*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, cilt: III, sayı:1, 1-34.

Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Aynî, Bedrûddin Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XXV, Daru'l-Fikr, Beyrut trs.

Âzimâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsülhak (1329/1911), *Avnu'l-Ma'bûd, Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, (thk. Abdurrahmân Muhammed Osman), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1968.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef (474/1081), *Kitâbü'l-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*, I-VII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1332.

- Bayraktar, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, DİB Yayınları, Ankara 1992.
- Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Futûhu'l-Büldân*, (nşr. Ömer Enis et-Tabbâ'), Müessesetü'l-Me'ârif, Beyrut 1987.
- Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ. , I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993.
- Bulut, Halil İbrahim, "rıza", *DİA*, İstanbul 2008.
- Buscaglia, Leo, *9 Numaralı Otobüsle Cennet'e*, Çev: Belkıs Dişbudak, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1988.
-, *Sevgi*, çev., Nejat Ebcioğlu, İnkılap Kitabevi, İstanbul trs.
- Chapman, Gary, *Beş Sevgi Dili*, Çev: Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2017
- Çağrı, Mustafa, "Ana Baba", *DİA*, İstanbul, 1991.
-, "Sıdk", *DİA*, İstanbul 2009.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân (255/869), *es-Sünen*, I-IV, (thk. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000.
- Demiray, Kemal, *Temel Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, Anka Ofset, İstanbul, 1988
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistanî el-Ezdî (275/889), *es-Sünen*, I-VII, (thk. Şuayb el-Arnaût vdğ.), Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, Dımaşk 2009.
- Efendioğlu, Mehmet, "Selâm", *DİA*, İstanbul 2009.
- Esed, Muhammed (v.1413/1992), *Kur'an Mesajı*, Çev: Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, I-III, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.

- Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, çev., Özden Saatçi Karadana, İlya Yayınevi, İzmir 2009.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Çev: Mehmed A. Müftüoğlu, I-VIII, Pırlanta Yayınları, İstanbul trs.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman, İmtihan ve Dünyevileşme, *Turkish Studies*, 2015, Cilt: X, Sayı: 2, 411-434.
- Gündüz, Şinasi, İnsan ve İnsan Sevgisi, *İslam'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler-İlmi Toplantı-*, 59-71, 2010.
- Hamidullah, Muhammed (1423/2002), Hz. Peygamber Gayr-ı Müslimlere Nasıl Davrandı, Çev: Suphi Seyf, *İlim ve Sanat Dergisi*, Ankara, 1986, sayı: 7, 12-18.
- Harâitî, Muhammed b. Câfer Ebû Bekr (327/939), *Hadislerde Sevgi ve Aşk*, çev., Yusuf Eğinç, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, I-X, İstanbul 1983.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (388/998), Me 'alimü's-sünen, nşr. Muhammed Râğıb et- Tabbâh, I-IV, Matba'atü'l- İlmiyye, Halep 1932-1934.
- Humeydi, Abdülaziz b. Abdullah, *İslam Kardeşliği*, çev., Ahmet Gündüz, Beka Yayınları, İstanbul trs.
- Izutsu, Toshihiko (1414/1993), Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, Çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali Askalânî (852/1449), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

....., *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buharî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1960.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (273/887), Sünen, I-V, thk. Şuayb el-Arnaût vdğ., Dâru'r- Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.

İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmecûd, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye (Siret-i İbn Hişam)*, I-IV, Çev: Hasan Ege, Ravza Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), *Allah Sevgisi*, çev., İshak Emin Aktepe-Ahmet Akbaş, Karınca Polen Yayınları, İstanbul 2015.

....., *Medâricü's-Sâlikin*, I-III, (thk. ve ta'lik Muhammed Mu'tasım Billahî'l- Bağdadi), Daru'l-Kitabi'l Arabi, Beyrut 2003.

....., *Ravzatu'l-Muhibbin ve Nüzhetü'l-Müştafin*, Dâru'n-Nübelâ, Beyrut trs.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut trs.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.

İbn Teymiyye (728/1328), *Allah Sevgisi*, çev. Mehmet Akıncı, Guraba Yayıncılık, İstanbul 2015.

....., *Kaidetü fi'l-Muhabbe*, (thk. Muhammed Reşâd Salim), Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmi, Kahire trs.

....., *el-'Ubûdiyye* (thk. Ali Hasen Abdülhamid), Dâru'l-Asâle, İsmailiyye 1999.

İbnü'l-Esîr, Mecduddîn el-Mübârek b. Muhammed (606/1210), *en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser*, I-V, (thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud

- Muhammed et-Tanâhî), I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arab-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut trs.
- Karagöz, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2015.
- Karaman, Fikret, Anadolu Kültüründe Hz. Peygamber Sevgisi, *Diyanet Aylık Dergi*, Eylül 2001, sayı: 129, 36-41.
- Kaya, Osman, Kur'an'a ve Sünnete Göre Çevre Bilinci ve Ahlakı, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt: XVIII, Sayı: 2, 81-95.
- Komisyon, *Hadislerle İslam*, I-VII, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, DİB Yayınları, Ankara 2014.
- Komisyon, *Mu'cemü'l Vasît*, Mektebetü's-Şurûkî'd-Devliyye, Mısır 2004.
- Kurtubî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah (671/1273), *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXI, (nşr. Hişâm Semir el-Buharî), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin (465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyrîyye*, I-II, (thk. Abdülhalim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerif, Dâru'l-Me'arif, Kahire trs.
- Kutub, Seyyid (1386/1966), *Fîzılâl-il-Kur'an*, çev. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, I-XVI, Hikmet Yayınları, İstanbul 1971.
- Küçük, Raşit, *Sevgi Medeniyeti*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
-, *Sevgi Medeniyetimiz, Elmalı İrfan ve Sevgi Şehri*, 2009, 11-16.
- Lings, Martin (1426/2005), *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev: Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul trs.

- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh İbn Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el- Yemenî (179/795), *Muvatta'*, I-VIII, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Müessesetü Zâyed b. Sultân, Abudabi 2004.
- Martı, Huriye, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ (1400/1979), *Tefhîmu'l Kur'an*, Çev. Muhammed Han Kayanî vdğ., I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1987.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim (1354/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezi bişerhi Cami'i't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn (1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr*, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1972.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac (261/875), *Sahîhu Müslim*, I-V, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru İhyâ'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1991.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Mektebü Tahkiki't-Türâsî'l-İslâmî, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Şeref (676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, el-Matba'atü'l-Mısriyye, Mısır 1929-1930.
- Özdemir, İbrahim, Çevre-Ahlak İlişkisi, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1994, Sayı: 14, 49-60.
- Peck, M. Scott, *Az Seçilen Yol*, çev., Semra Ayanbaşı, Akaşa Yayınları, İstanbul 2016.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (502/1108), *Müfredâtü Elfazî'l-Kur'an*, (thk. Safvân Adnan Dâvudî), Dâru'l-Kalem- ed-Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut 2009.

- Razi, Fahrurddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, Daru'l- Fikr, Beyrut 1981.
- Rızâ, Reşîd (1354/1935), *Tefsiru'l-Menâr*, I-XII, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947.
- Suruç, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2013.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (279/892), *Câmi'u't-Tirmizî*, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şakir vdğ.), Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbi, Mısır 1962-1977.
- Toksarı, Ali, " Birr", *DİA*, İstanbul, 1992.
- Topaloğlu, Bekir, "Selâm", *DİA*, İstanbul 2009.
- Yargıcı, Atilla, *Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldırım, Muhammed Emin, *Efendimizi Sahabe Gibi Sevmek*, Siyer Yayınları, Aralık 2016.
- Yiğit, Yaşar, "Hayvana Merhamet Etmenin Dini Boyutu", *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2003, Sayı:146, 13-17.